

Харківська академія неперервної освіти

*Кафедра методики дошкільної та початкової освіти
Центр громадянського виховання*

Методичні рекомендації з надолуження освітніх утрат у початковій школі

**Харків
2025**

УДК 37.013.3:373.31

М 54

За загальною редакцією Любові Покроєвої, ректора Харківської академії неперервної освіти, доктора філософії, заслуженого працівника України

Автори-укладачі:

Маріанна Коченгіна, завідувач кафедри методики дошкільної та початкової освіти Харківської академії неперервної освіти, кандидат педагогічних наук;

Надія Сосницька, ст. викладач секції розвивального навчання Харківської академії неперервної освіти, відмінник освіти України;

Ольга Гезей, ст. викладач кафедри методики дошкільної та початкової освіти Харківської академії неперервної освіти;

Галина Власенко, методист Центру громадянського виховання Харківської академії неперервної освіти;

Олена Коваль, ст. викладач кафедри методики дошкільної та початкової освіти Харківської академії неперервної освіти;

Оксана Заліська, ст. викладач кафедри методики дошкільної та початкової освіти Харківської академії неперервної освіти.

Методичні рекомендації з надолуження освітніх утрат у початковій школі. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2025. – 140 с.

У виданні надаються науково-теоретичні роз'яснення, конкретні методичні рекомендації щодо системи роботи вчителя початкових класів із надолуження навчальних втрат із початкового курсу математики, формування вільного володіння державною мовою, реалізації інтегрованого курсу «Я досліджую світ», формування читацької компетентності, способів надання психолого-педагогічної підтримки дитині молодшого шкільного віку, Розвитку SOFT SKILLS як важливої складової в подоланні освітніх розривів у початковій освіті.

© Харківська академія неперервної освіти

Зміст

	Звернення до вчителів початкових класів	4
1	Як допомогти учням і ученицям початкових класів навчитися читати. Маріанна КОЧЕНГІНА	5
2	Подолання освітніх утрат і розривів із формування вільного володіння державною мовою. Надія СОСНИЦЬКА	55
3	Вектори подолання навчальних утрат із початкового курсу математики. <i>Ольга ГЕЗЕЙ</i>	82
4	Методичні рекомендації щодо подолання/запобігання навчальних утрат і розривів за результатами регіональних моніторингових досліджень (предмети природничої освітньої галузі). <i>Галина ВЛАСЕНКО</i>	106
5	Розвиток SOFT SKILLS як важлива складова в подоланні освітніх розривів у початковій школі. <i>Олена КОВАЛЬ</i>	121
6	Психолого-педагогічна підтримка дитини молодшого шкільного віку щодо подолання освітніх утрат у початковій школі. <i>Оксана ЗАЛІСЬКА</i>	134

Шановні педагоги!

Тривалий час, навчаючи ваших учнів і учениць за дистанційною формою, ви долали різні виклики – технічні, організаційні, комунікативні, методичні, психологічні та інші. Нині в усіх вас накопичений чималий власний «цифровий» педагогічний досвід проведення уроків, перевірки виконання класних і домашніх робіт, формування ключових компетентностей і м'яких навичок, надання психолого-педагогічної підтримки дівчаткам і хлопчикам 6-10 років.

Ми всі добре розуміємо, що військова агресія РФ намагається зруйнувати систему освіти. Харків і Харківська область знаходяться поблизу зон активних бойових дій, що унеможлиблює проведення уроків офлайн. В умовах постійних повітряних тривог, щоденної небезпеки, стресових ситуацій ви намагаєтесь забезпечити формування в молодших школярів ключових компетентностей і вмінь, спільних для всіх ключових компетентностей, що визначені в Державному стандарті початкової освіти.

Війна – це завжди втрати, зокрема і в освіті, що підтверджують моніторингові дослідження якості освіти в Україні.

Для надання методичної допомоги вам, шановні вчителі початкових класів, спільними зусиллями кафедри методики дошкільної освіти, секції розвивального навчання та Центру громадянського виховання підготовлено «Методичні рекомендації з надолуження освітніх утрат у початковій школі».

У виданні надаються науково-теоретичні роз'яснення, конкретні методичні рекомендації щодо системи роботи вчителя початкових класів із надолуження навчальних втрат із початкового курсу математики, формування вільного володіння державною мовою, реалізації інтегрованого курсу «Я досліджую світ», формування читацької компетентності, способів надання психолого-педагогічної підтримки дитині молодшого шкільного віку, розвитку SOFT SKILLS як важливої складової в подоланні освітніх розривів у початковій школі, а також навчальні матеріали для здобувачів початкової освіти.

Сподіваємось, що запропоновані методичні матеріали допоможуть вам під час проведення онлайн-уроків і онлайн-спілкування з дівчатками та хлопчиками 6-10 років, які здобувають освіту в умовах дистанційної форми освітнього процесу.

З повагою, колектив авторів методичних рекомендацій

Як допомогти учням і ученицям початкових класів навчитися читати

Маріанна КОЧЕНГІНА,
завідувач кафедри методики дошкільної та початкової освіти
КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти»,
кандидат педагогічних наук

Читання в початкових класах є універсальною навчальною дією. Сформованість навички читання та читацької компетентності в цілому є передумовою академічної успішності здобувачів освіти в початковій і в базовій середній школі.

Нині формування навички читання та читацької компетентності в учнів і учениць початкових класів Харкова й Харківської області відбувається в особливо складних умовах, що зумовлено, по-перше, військовою агресією рф, яка стала причиною освітніх втрат в учнівства в Україні, по-друге, розташуванням міста й області поблизу активних бойових дій, що унеможливорює здійснення навчання за очною формою та гальмує процес надолуження освітніх утрат.

Шановні колеги! Висловіть ваші думки щодо того, хто або що саме ще не допомагає формувати навичку читання в учнів початкових класів.

Що залежить від самих дітей?

Що залежить від їх батьків?

Що залежить від якості здобуття дитиною дошкільної освіти?

Що залежить від учителя початкових класів?

Систематизуємо чинники, які перешкоджають формуванню навички читання та читацької компетентності в цілому. Це:

- тривалий освітній процес за дистанційною формою протягом усього періоду військового вторгнення;
- трансформація уроків літературного читання, неможливість застосовувати повною мірою різноманітність методів і прийомів формування навички читання, читання й аналізу текстів різних видів;
- систематичне використання для навчання (а отже, і для уроків читання/літературного читання) цифрових застосунків, що

зумовило у свою чергу активне стихійне формування в молодших школярів і школярів цифрового читання;

- гальмування формування навички читання в площині цифрового читання; виникнення інших механізмів сприйняття лінійних текстів, що знижує здатність учнів і учениць розуміти й аналізувати прочитане;
- відсутність конкретних методичних порад і методик для формування навички читання, умінь аналізувати тексти в учнів і учениць, які в основному читають з екрана;
- наявність на ринку неякісних навчальних видань із формування навички читання та посібників для діагностики вмінь працювати з текстами, які необґрунтовано обіцяють учителям навчити швидко читати учнів/учениць 1–4-х класів;
- зменшення в учнів і учениць інтересу до читання книжок (що спостерігалось і до війни);
- відсутність у більшості родин домашньої бібліотеки для дитини/дітей;
- зникнення в більшості родин традиції сімейного читання;
- невміння батьків заохочувати своїх дітей до читання;
- чимало дітей ніколи не відвідували бібліотеки, не брали участі в купівлі собі книжок разом із батьками;
- *у багатьох дітей спостерігаються мовленнєві порушення – збіднений словниковий запас, недорозвиненість зв'язного мовлення, що спричиняє неможливість повноцінного сприйняття текстів;*
- психологічний стан дітей.

Учительки/учителі Харківщини за час освітнього процесу в цих складних умовах напружували власні практики формування навички читання, читання й аналізу текстів в учнів і учениць початкових класів. Сьогодні наші учні забезпечені підручниками. І навіть якщо навчання відбувається через екран (часто це екран мобільного телефону!), діти мають можливість брати участь в уроках, застосовуючи паперові підручники.

Труднощі з формування навички читання, умінь читати й аналізувати прочитане виникали в учнів і учениць ще й до коронавірусної пандемії, коли учнівство вперше в Україні тривалий час навчалось у режимі віддаленого доступу, із використанням цифрових застосунків. І наприкінці XX століття, і на початку XXI століття в кожному класі

початкової школи були дівчатка й хлопчики, яким важко було навчитися читати. ***Найбільш гостро проблема навчання читати завжди поставала щодо дітей із порушеннями мовлення.*** Чому? Тому що, на жаль, ми, учителі початкових класів, не завжди були достатньо підготовленими, щоб навчати читати цих учнів, не вміли діагностувати причини, які гальмували формування навички читання.

Як правило, щоб покращити навичку читання в учнів, котрі тривалий час не можуть навчитися читати, ми пропонували їм різноманітні вправи з формування та закріплення складового читання, для розвитку артикуляційного апарату, **задавали** як домашнє завдання читати невеликі та нескладні за змістом книжки, намагалися викликати інтерес до читання. І все це – правильно. Але... дуже часто докладені зусилля були марні: у дитини, якій намагалися допомогти навчитися читати, не було прогресу у формуванні навички читання.

Це відбувалося тому, що не було враховано всі фактори, які негативно впливають на формування вміння читати, аналізувати прочитане, а загалом на формування звички й потреби в щоденному читанні.

Розглянемо й прокоментуємо деякі з цих факторів.

1. Дуже часто причинами труднощів гальмування навчання читати є те, що *на етапі дошкільного дитинства дитина не набула достатнього досвіду спілкування з книжками* (батьки не читали їй книжки, не ставили запитання за змістом прочитаного, не пояснювали й не розповідали своїми словами; удома дитячих книжок майже не було; вільний час дитина проводила в гаджетах). Саме тому в дошкільників недостатньо розвивались оперативна й периферична пам'ять, виникли порушення мовленнєвого розвитку (різновид дислексії або загальне недорозвинення мовлення).

2. *Багато дітей ніколи не бачили, як читають книжки їхні батьки.* Усе це не сприяло виникненню в хлопчиків і дівчаток ціннісного ставлення до книжок і читання.

3. Для того щоб бути гнучкими у виборі методів і прийомів формування читацької компетентності в сучасних учнів, учителям початкових класів *украї важливо бути обізнаними щодо тенденцій у формуванні читацької компетентності молодших школярів і школярок у реаліях сьогодення, знати ефективні методи та прийоми читання й аналізу текстів тощо.* Необхідно постійно доповнювати свої знання,

оновлювати методи та прийоми з навчання школярів і школярок читати й аналізувати прочитане.

4. Треба приділити необхідну увагу *корекції порушень мовленнєвого розвитку*. Для цього на початку навчального року слід провести обстеження мовленнєвого розвитку учнів, запросивши логопеда. Безумовно, не в усіх закладах освіти є логопеди. У такому разі треба звернутися по допомогу до адміністрації школи. Запросити логопеда провести обстеження мовленнєвого розвитку учнів можна навіть і в умовах дистанційної форми освітнього процесу. Після висновків логопеда потрібно здійснювати навчання читати учнів із порушеннями мовленнєвого розвитку згідно з рекомендаціями логопеда, а також у партнерстві з ним і з батьками учнів.

5. До 1-х класів прийшли діти, які не відвідували заклади дошкільної освіти, отже, імовірно, у них *не було періоду навчання основ грамоти*. Тому корисною для майбутніх першокласників буде *організація адаптаційного курсу*. Це можна зробити теж у дистанційному форматі згідно із санітарно-гігієнічними вимогами та іншими нормативними документами, що регламентують освітній процес для дітей дошкільного віку. Під час розвивальних відеозустрічей варто приділяти увагу читанню-розгляданню книжок, читанню через екран, розповідям, бесідам, щоб розвинути мовлення – пасивний і активний словник, зв'язне мовлення, пізнавальний розвиток. Батьки теж обов'язково мають бути залучені до процесу формування в їх дитини досвіду спілкування з дитячою книжкою. У роботі важливо врахувати освітні можливості цифрової підтримки читання.

Безумовно, одному вчителю, можливо, складно організувати підготовчу роботу в дистанційному форматі, тому доцільно буде об'єднати зусилля багатьох учителів і розподілити між ними підготовку конкретних необхідних відеоматеріалів.

Іншим напрямом для вчителів, які братимуть участь у віртуальній адаптаційній школі, має бути використання ігрових завдань (які можна виконати через екран) для мовленнєвого розвитку.

6. Починаючи з перших днів навчання в школі, а також у будь-якому класі необхідно *здійснювати популяризацію важливості читання для людини*.

А помічниками для вчителя мають стати батьки учнів.

7. Розробляючи уроки читання/літературного читання, треба враховувати специфіку формування навички читання, уміння читати й аналізувати прочитане через екран.

Шановні вчителі! У таблиці 1 ми узагальнили фактори, що сприяють і гальмують формування в молодших школярів і школярок навички читання та читацької компетентності в цілому. Які фактори додали б ви?

Таблиця 1

Фактори, які негативно/позитивно впливають на формування навички читання та читацької компетентності в цілому

№ з/п	Негативні чинники	№ з/п	Позитивні чинники
1	Відсутність книжкового оточення	1	Наявність книжкового оточення
2	Відсутність практики сімейного читання	2	Практика сімейного читання
3	Відсутність домашньої дитячої бібліотеки	3	Наявність домашньої дитячої бібліотеки
4	Батьки, які не читають книжок	4	Батьки, які читають книжки
5	Батьки не вміють виразно читати, переказувати прочитане своїми словами, проводити бесіди за змістом прочитаного	5	Батьки вміють виразно читати, переказувати прочитане своїми словами, проводити бесіди за змістом прочитаного
6	Недостатня популяризація читання	6	Популяризація читання
7	Відсутність поблизу будинку, де мешкає дитина, книжкової крамниці та (або) бібліотеки	7	Книжкова крамниця та (або) бібліотека поблизу будинку, де мешкає дитина
8	Дитина ніколи не брала участі у придбанні книжок для себе	8	Дитина систематично бере участь у виборі книжки, яку просить своїх батьків придбати
9	Цифрове суспільство	9	Цифрове суспільство
10	Неконтрольоване використання гаджетів	10	Батьки контролюють використання гаджетів. Гра з використанням цифрових пристроїв чергується з читанням книжок, конструюванням із конструктора
11	Батьки авторитарно змушують свою дитину читати	11	Батьки вміють заохочувати свою дитину до читання
12	Порушення мовленнєвого розвитку	12	Мовленнєвий розвиток відповідає віку
13	Недостатній пізнавальний розвиток	13	Пізнавальний розвиток відповідає віку

14	Недостатня професійна підготовка вчителів до популяризації читання серед дітей, навчання читати учнів, ураховуючи їх індивідуальні особливості	14	Достатня професійна підготовка вчителів до популяризації читання серед дітей, навчання читати учнів, ураховуючи їх індивідуальні особливості
15	У підручниках і навчальних посібниках із читання часто не враховано особливості навчання читати дітей з особливими освітніми потребами. Окрім того, у навчальних посібниках часто використовуються вправи й завдання, які не тільки не сприятимуть формуванню навички читання, а навпаки, гальмуватимуть її.		

Шановні колежанки й колеги!

У наших методичних матеріалах надано необхідні теоретичні роз'яснення та практичні поради, які допоможуть покращити роботу з надолуження освітніх утрат із читання в учнів і учениць початкових класів. При цьому використано ефективні вітчизняні та зарубіжні освітні практики.

Наприклад, свого часу вітчизняними логопедами було систематизовано вправи, застосування яких допомагало навчити читати дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. Ймовірно, ці вправи можливо застосовувати в роботі з молодшими школярами, які навчаються в наших класах, оскільки в багатьох із них є порушення мовленнєвого розвитку.

Корисним для нас може виявитися й досвід із популяризації читання в розвинених країнах, у яких декілька років тому теж були виклики з формування навички читання, виховання інтересу до книжок у дітей від дошкільного віку до підлітків. Цей досвід є, як зазначають фахівці, «дієвим», доступним для реалізації в наших закладах освіти.

Але спочатку пропонуємо інформацію про тенденції в читанні сучасних учнів і учениць початкових класів.

Тенденції в читанні молодших школярів і школярок

??? Якими ж є тенденції в читанні сучасних учнів і учениць початкових класів?

Для того щоб відповісти на це запитання, використаємо результати досліджень і публікацій **В. О. Мартиненко**.

ДОВІДКА. Мартиненко Валентина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу початкової освіти імені О. Я. Савченко Інституту педагогіки НАПН України; авторка чисельних публікацій з методики читання.

*«...У зв'язку з інтенсивним розвитком у XXI столітті інформаційних технологій, електронних засобів, активною взаємодією з ними молодших школярів, пандемією COVID-19, воєнним станом і неможливістю з об'єктивних причин надавати нашим учням якісні освітні послуги, сьогодні ми відзначаємо погіршення ситуації з читанням, зниження практично всіх нормативних показників читацької діяльності молодших школярів. **Наші дослідження показують, що в досить значній частини учнів істотно знизився рівень якісних характеристик техніки читання. Особливо тривожною така ситуація виглядає в 3–4-х класах, де 15–20% школярів застосовують поскладовий спосіб читання і не лише під час сприймання довгих чи малознайомих слів...**» [2, с. 128].*

*«...Чимало дітей у процесі читання роблять між словами тривалі паузи... **Тобто, про читання як автоматизовану навичку, якісні характеристики розуміння прочитаного у багатьох випускників початкової школи не йдеться...**» [2, с. 128].*

За умов цифрового суспільства, «...дозвілля, навчання механізми зорового сприймання дитини почали стихійно формуватися по-іншому, ніж у ті роки, коли навчання учнів читання здійснювалося за класичними методиками на матеріалі лінійних паперових текстів...» [2, с. 128].

«...Внаслідок тривалої щоденної взаємодії дітей з екранними технологіями, «механізми читання» призвичаюються до «співпраці» з яскравим, емоціогенним візуальним рядом, розмаїттям фарб, стрімкою зміною кадрів, картинок і т. ін.» [2, с. 129].

«Під час читання лінійного тексту діти виявляють схильність змінювати положення фіксації погляду кілька разів на кожному слові, перш ніж перейти до наступного, що призводить до більших часових затрат і почасти неточності розкодування вербального матеріалу, а відтак, до різних труднощів у читанні...» [2, с. 129].

«...Сучасні ж діти більшою мірою, ніж діти минулого століття, потребують ретельного і розосередженого у часі формування технічних складників навички читання...» [2, с. 129].

«...З кожним роком збільшується кількість малознайомих для учнів слів у текстах, і не лише з числа низькочастотної, але й високочастотної, нейтральної загальнонавчальної лексики» [2, с. 129].

«Багатьох школярів вирізняє обмежений словниковий запас, проблеми з розвитком зв'язного мовлення, комунікативними навичками, побудовою граматично правильних речень...» [2, с. 129].

«...У сучасних цифрових дітей змінюються характеристики і обсяги пам'яті: короткострокова пам'ять у багатьох випадках виявляється більш розвиненою, ніж довгострокова, до того ж, на думку низки дослідників, її обсяг зменшився.

Змінились також і мнемонічні процеси. Дуже часто учні запам'ятовують не зміст інформації, а місце, де вона зберігається...» [2, с. 129].

«...У цифрову інформаційну добу читання дітей, які залишаються активними читачами, стало децю іншим: прагматичним, інформаційним, більш мотивованим, індивідуалізованим. Такі читачі більш ерудовані, орієнтуються у змісті й тематиці сучасних книжок, усвідомлено формулюють свої читацькі запити у бібліотеці.

Водночас значна частина читачів 3-4 класів, з числа тих, які систематично відвідують дитячі бібліотеки, надають перевагу книжкам розважального змісту з короткими текстами на сторінці та яскравим візуальним супроводом, у т. ч. вімельбухам, коміксам, виданням у форматі щоденників, листів...» [2, с. 129].

«...Освоєння ж учнями навичок опрацювання електронних текстів відбувається стихійно: у комп'ютерних іграх, соціальних мережах та інших ресурсах...» [2, с. 129].

«...Сьогодні дуже гостро стоїть питання розроблення фахових методик навчання читання учнів на матеріалі електронного контенту» [2, с. 129].

Цифрове читання

У реаліях тривалого дистанційного навчання використання читання з екрана стало теж універсальною навчальною дією, яка стихійно, під впливом цифрового суспільства, почала формуватися в учнів і учениць ще до початку коронавірусної пандемії. Цей процес відбувається дуже швидко. Дійсно, надмірне застосування гаджетів негативно вплинуло на інтерес дітей до читання та книжок, на формування читацької компетентності, оскільки проводити час із гаджетами набагато легше й цікавіше.

В умовах війни в Харкові та Харківській області є діти молодшого шкільного віку, для яких навчання, починаючи з 1-го класу, відбувається тільки через екран. Можливо, не в усіх молодших школярів і школярок є паперові підручники. Ці діти, ймовірно, використовують для сприйняття цифрових підручників ноутбуки, стаціонарні комп'ютери, смартфони. Під час онлайн-уроків багато нової інформації у вигляді мультимедійних презентацій, текстів, таблиць, математичних прикладів вони сприймають з екрана. І навчальні відеоролики, підготовлені вчителем, теж дивляться на екрані. Деякі домашні завдання діти виконують, застосовуючи цифрові технології.

??? Чи впливає сприйняття текстів з екрана на формування механізмів і особливостей читання?

Системні дослідження з вивчення впливу цифрового суспільства й екрана на формування механізмів і особливостей читання, переважно, проводилися в розвинених зарубіжних країнах. Результати деяких досліджень доводять переваги для навчання друкованого тексту, тоді як інші науковці віддають перевагу цифровому тексту, а треті вчені зазначають, що результативність використання цифрових текстів залежить від багатьох факторів – від кількості слів у цифровому тексті, ступеня обізнаності здобувачів освіти з темою, на яку створено текст, рівнем підготовленості сприймати цифрові тексти та ін. [7].

??? Коли учні продемонструють краще розуміння прочитаного: відповідаючи на запитання тестів, що надруковані на паперових аркушах, чи сприймаючи тестові запитання з екрана?

Відповідаємо. У чисельних дослідженнях було доведено, що учні демонструють кращі результати розуміння прочитаного під час паперового тестування, ніж під час цифрового. Тобто, якщо на уроці діти самостійно сприймали текст у паперовому або цифровому форматі, то відповідаючи на запитання за змістом прочитаного, вони продемонструють краще розуміння, якщо запитання були надруковані на папері, ніж сприймалися з екрана [7].

??? Чому ми по-різному сприймаємо друковані та цифрові тексти? Чому механізми сприйняття цифрових текстів використовуються для читання текстів на папері?

Відповідаємо. Для того щоб зрозуміти текст, мозок використовує «мережі», які еволюціонували, щоб виконувати інші функції. Наприклад, ділянка мозку, яка потрібна для розпізнавання облич, застосовується для розпізнавання букв. Тобто мозок людини дуже гнучкий. Це одна з причин, чому діти й дорослі можуть навчитися робити багато нових речей.

Але ця гнучкість мозку стає проблемою, коли мова йде про читання текстів різних форматів. Коли ми читаємо в інтернеті, мозок створює інший набір зв'язків між клітинами, ніж ті, які він використовує для читання друкованих текстів. У разі переходу до все більшого цифрового читання він знову й знову адаптує той самий інструмент, що застосовувався для читання паперових текстів, але вже для виконання нового завдання – читання текстів із цифрових носіїв. У результаті мозок може «переключатися» в «режим швидкого перегляду тексту», коли ми читаємо з екрана. Але й він може повертатися в «режим глибокого читання», коли ми переходимо до читання друкованих книжок [13].

??? Від чого залежить використання мозком режимів глибокого чи швидкого читання?

Відповідаємо. Застосування режиму «глибокого читання» залежить не лише від цифрового чи паперового форматів читання. Це також залежить від того, наскільки легким чи важким дитина або доросла людина передбачає майбутнє читання. Якщо думає, що це буде легко, мозок «...дозволяє собі» не докладати багато зусиль.

Оскільки значна частина того, що ми читаємо на екрані, – це невеликі зрозумілі текстові повідомлення та публікації в соціальних мережах.

Зазвичай їх легко зрозуміти. Отже, коли люди читають на екрані, вони читають швидше. Наші очі сканують сторінки та слова швидше, ніж якщо ми читаємо текст на аркуші паперу» [13]. Поступово, чим більше ми споживаємо цифрових текстів, наш мозок усе частіше застосовує це швидке читання до сприйняття текстів на паперових носіях.

Але є ще специфічні відмінності друкованих текстів від цифрових, які допомагають нам орієнтуватись у прочитаному. Мова йде про **гортання та прокручування сторінок**. Читаючи друковану сторінку чи навіть цілу книгу, ми, як правило, знаємо, у якому місці книги знаходимося. Ми можемо, наприклад, пам'ятати, що фрагмент якогось оповідання був у верхній частині сторінки ліворуч [13].

??? Чому відчуття сторінки важливе?

Відповідаємо. Учені довели, що ми схильні подумки складати своєрідні ментальні карти, коли щось вивчаємо або читаємо. У нашій пам'яті ми недовільно розміщуємо інформацію про предмети чи об'єкти, явища, події, з якими знайомимосся протягом життя (зокрема й через книги). Можливість «розмістити» факт десь на ментальній карті допомагає нам запам'ятати його .

Під час читання з цифрових носіїв ми набагато швидше прокручуємо сторінку вниз. Це вимагає більше роботи від зорових аналізаторів – наші очі теж повинні так само швидко наздоганяти слова тексту, що рухається на екрані. Тому в мозку не залишається багато ресурсів для розуміння, що саме ми читаємо.

Наприклад, ми читаємо з екрана довгий або складний фрагмент тексту. Під час прокручування сторінки вниз наш мозок повинен постійно враховувати розташування слів у нашому полі зору. І це може ускладнити одночасне розуміння ідей, які має передати текст [13].

??? Чи має значення для якості сприйняття цифрового тексту кількість слів у ньому?

Науковці виявили, що довжина фрагмента тексту (обсяг слів), який сприймається з екрана, також має значення. Коли уривки короткі, учні розуміють так само багато з того, що вони читають на екрані, як і під час читання в друкованому вигляді. Але коли уривки стають довшими за 500 слів, учні дізнаються більше з друкованого тексту [13].

??? Від яких факторів ще залежить якість сприйняття цифрового тексту?

Для того щоб справді отримати максимально користі від читання, як зазначають психолінгвісти, ми **повинні взаємодіяти з текстом на сторінці**. Одним із ефективних прийомів для цього є створення нотаток. Ми можемо також скласти план, написати анотацію прочитаного, скласти списки ключових слів, побудувати схему чи таблицю тощо. Але один із найефективніших способів взаємодіяти з тим, що ми читаємо, – це ставити запитання [13].

Розуміння тексту також залежить від характеристик читача, таких як здатність своєчасно робити висновки під час обробки текстової інформації, установлювати зв'язки між змістом тексту та попередніми знаннями, самостійно обирати стратегії читання відповідно до конкретної мети читання [13].

Поради: як допомогти учням покращити читання із застосуванням цифрових пристроїв

1. Навчити учнів **орієнтуватися в цифрових текстах**: учні повинні вміти ефективно орієнтуватися в цифрових текстах – використовувати такі функції, як *зміст*, *функції пошуку* та *гіперпосилання*, щоб легко знаходити інформацію.

2. Заохочувати **активне читання**: спонукати учнів робити нотатки, виділяти кольором незнайомі фрагменти тексту або слова, речення, що є відповідями на якісь запитання, коментувати під час читання. Активне сприйняття може покращити розуміння та запам'ятовування матеріалу.

3. Практикувати **візуалізацію**: заохочувати учнів візуалізувати (уявляти) те, що вони читають, у своїй уяві. Ця техніка може покращити їхнє розуміння та запам'ятовування інформації.

4. Робити під час читання **систематичні короткі перерви**: читання на цифрових пристроях може бути психічним навантаженням і викликати напругу очей. Тому важливо пропонувати регулярні перерви, щоб запобігти втомі та дозволити очам учнів відпочити. Необхідно також постійно нагадувати школярам і школяркам, що пристрої треба тримати на належній відстані, щоб зменшити напругу очей.

5. **Контролювати прогрес** у формуванні вміння читати й розуміти цифрові тексти: підтримувати концентрацію уваги та розуміння

прочитаного через перевірку розуміння, оцінювання та постійний зворотний зв'язок. *Моніторинг навчальних успіхів може допомогти визначити сфери, які потребують покращення.*

Ефективний зарубіжний досвід популяризації читання, заохочення дітей і підлітків читати книжки

??? Яким чином розв'язуються виклики з навчання читати, читати й аналізувати прочитане, з виховання звички в щоденному читанні в інших країнах?

Фінляндія

Проблеми формування навички читання, читацької самостійності, читацької грамотності та читацької компетентності в цілому виникали й виникають не лише в Україні, а й у багатьох економічно розвинених країнах.

Свого часу проблема підтримки дитячого читання постала й у Фінляндії. Виклики подолали шляхом об'єднання зусиль педагогів, бібліотекарів, батьків, бабусь і дідусів учнів/учениць та ін.

У Фінляндії було розроблено низку програм підтримки читання, призначених для формування навички читання та позитивного ставлення до спілкування з книжками в дошкільників, молодших школярів і підлітків, яким важко читати.

Одна з цих програм – програма **Lukuinto** («Радість читання»).

❖ «Радість читання» — це трирічна (2012–2015) національна програма грамотності, яку реалізовувало Міністерство освіти й культури Фінляндії та педагогічний факультет Університету Оулу. **Мета її** – формування та підтримка позитивної мотивації читання та читацької грамотності в дошкільників, молодших школярів і підлітків. Для реалізації цієї програми було об'єднано зусилля закладів освіти й бібліотек. Учителі та бібліотекарі розробляли інноваційні підходи й методи, за допомогою яких діти покращували читацьку грамотність і отримували задоволення від читання. Спочатку ці новітні методи були апробовані в пілотних закладах освіти. Методи, апробовані пілотними школами та бібліотеками, поєднували традиційні методи й форми роботи з популяризації читання з новими методами, багато з яких було

розроблено під час навчальних заходів проєкту «**Радість читання**». Серед ефективних практик багато проєктів, які можна було виконати протягом одного дня, і проєктів, що тривали декілька місяців, які легко адаптувати для будь-якого закладу освіти. **Ідея** полягала в тому, що запропоновані зразки заходів будуть далі розроблятися для обслуговування різних типів шкіл і бібліотек, сімей, дітей і молоді, ураховуючи індивідуальні та унікальні особливості конкретної дитини, учнів класу, закладу освіти.

Після завершення розробки й апробації в пілотних закладах освіти навчальні матеріали було систематизовано та викладено для користування вчителями. Серед цих матеріалів були рекомендації для:

- адміністрації закладів освіти;
- учителів;
- надання підтримки учням, які вирізняються індивідуальними особливостями – етнічними, інтелектуальними, соціально-комунікативними, мовленнєвими;
- батьків учнів;
- зацікавлених сторін (представників громад, громадських організацій).

Прокоментуємо матеріали для вчителів. Матеріали структуровано за такими розділами: «Навички та компетентності вчителів», «Взаємини вчителів з батьками та учнями», «Початкова педагогічна освіта й безперервний професійний розвиток», «Добробут учителів».

Фахівці, які укладали ці матеріали, виокремили конкретні необхідні навички та компетентності, яких учителі повинні набути або вдосконалити, щоб формувати навичку читання та звичку читати в учнів, які зазнають труднощі в читанні:

- учителі повинні мати **позитивне ставлення до переваг різноманітності учнів у їхніх класах** (тобто педагоги мають із розумінням ставитися до того, що в класах є учні, які з різних причин по-різному навчаються читати, читають із різним темпом, по-різному ставляться до читання як до корисної та цікавої дозвілленої практики);
- учителі, які навчаються протягом життя, **повинні розглядати професійні виклики як частину власної професійної самоосвіти**, під час якої вони також отримують нові знання та інформацію, якими можуть ділитися зі своїми колегами;
- учителі повинні вміти вибирати з широкого спектру методів навчання та стратегій **активного навчання** результативні для

конкретного класу технології, методи та прийоми навчання читати (зокрема, навчання на основі запитів і проєктів, навчання у співпраці тощо), щоб ефективно навчати учнів і учениць, які перебувають в одному освітньому середовищі, але мають різні навчальні потреби й уподобання;

- учителі повинні бути **поінформовані про останні дослідження та найкращі практики**, що ґрунтуються на фактах у сферах, пов'язаних із їхньою роботою;
- учителі повинні вміти **інтегрувати методи формувального оцінювання** в процес навчання, щоб надавати учням зворотний зв'язок і підтримувати їх прогрес у досягненні навчальних цілей;
- у вчителів мають бути **сформовані компетентності для діагностики факторів ризику в аспекті наявності в учнів соціально-емоційних навичок**, які можуть включати несприятливий клімат у школі та класі, погані стосунки між учителем і учнями, негативний вплив однолітків, труднощі з навчанням тощо;
- учителі повинні вміти **ефективно спілкуватись і будувати потужні, позитивні та довірливі стосунки з учнями**, упроваджувати відповідні стратегії управління класом і методи розв'язання конфліктів, запобігання булінгу, а також мати досвід міжособистісних навичок для сприяння позитивному клімату в школі та класі;
- учителі повинні **бути обізнаними щодо особливостей когнітивного, соціального та поведінкового розвитку учнів**.

Для того щоб учителі мали можливість ефективно впроваджувати добрі практики з навчання читання учнів, які зазнають труднощі в читанні, керівництво закладів освіти повинно всіляко заохочувати та підтримувати вчителів, щоб вони діяли як агенти змін.

Науковці, фасилітатори впровадження програми **Lukuinto («Радість читання»)** зазначали, що вчителі також мають бути підготовлені до ефективного спілкування та співпраці з батьками учнів і залучати їх до навчання та розвитку своїх дітей. На думку фахівців, учителі повинні мати знання та вміння щодо готовності до співпраці, а також креативні здібності для залучення зовнішніх партнерів [8].

❖ Інший проєкт, створений для підтримки й популяризації читання, – «Бабусі та дідусі, які читають», започаткований у 2012 році Інститутом Нійло Мякі [12].

У межах цього проєкту бабусі та дідусі читали дітям віком від 8 до 12 років, яким, на думку вчителів, важко читати.

Бабусь і дідусів-волонтерів залучали, щоб допомагати вчителям і вдосконалювати навички читання учнів. Вони відвідували школи для того, щоб провести 20-хвилинні індивідуальні заняття з дітьми. Під час цих занять діти й волонтери читали дітям уголос і обговорювали різноманітні книги, як художні, так і науково-популярні.

Дідусі й бабусі моделювали вільне читання, забезпечуючи миттєвий зворотний зв'язок з учнями та заохочуючи їх до самостійного читання. Вони використовували стратегії, що засновані на фактичних даних, щоб покращити плавність читання, включаючи читання луною, хорове читання та спільне читання з учнями.

Для того щоб навчати учнів, бабусі й дідусі теж навчалися: відвідували двогодинне заняття, що проводилося під керівництвом дослідників з Інституту Нійло Мякі. У подальшому це було групове навчання під керівництвом однолітків.

Серед бабусь і дідусів-волонтерів лише 28 відсотків мали викладацьку освіту. Вік волонтерів – від 50 до 80 років.

Шановні колеги!

Чи можемо ми адаптувати педагогічний досвід освітян Фінляндії до здійснення освітнього процесу в наших закладах освіти?

За яких умов?

Декілька цікавих фактів про читання у Фінляндії (читання учнів; дослідження)

1. Читання все ще залишається одним із найпопулярніших способів проведення часу фінами: 82% фінів говорять, що люблять читати книги чи слухати аудіокниги.

2. Майже одна третина четвертокласників читають щодня для розваги. І все-таки лише половина четвертокласників читає стільки, скільки потрібно для зміцнення грамотності, тобто пів години на день. Діти говорять, що читають трохи менше у вихідні, ніж у будні; аж 57% дітей читають менше пів години на день.

3. Як фінські, так і міжнародні дослідження показують, що звички читання, сформовані дітьми до того, як вони підуть до школи, є показником розвитку їхньої грамотності аж до підліткового віку. Незважаючи на користь читання, більше чверті дітей у Фінляндії не часто читають книги вдома. Дослідження показують, що читання є хобі, яким займаються особливо освічені сім'ї.

4. На рівень грамотності дітей дедалі більше впливає те, як ставляться до читання вдома та якими є читацькі звички батьків. Діти, чий батьки люблять читати, досягають значно вищого рівня грамотності, ніж діти, чий батьки не дуже люблять читати. На рівень грамотності також впливає те, скільки книжок є вдома або як часто родина ходить до бібліотеки. Кількість книжок удома пов'язана зі звичкою батьків читати, тобто моделлю читання, яка передається дитині.

5. Навіть пів години щоденного дозвілля за читанням значно підтримує грамотність дітей. Читання також сприяє навичкам дитини в математиці. Було підраховано, що учні, які читають щодня, отримують більше ніж рік переваги у сформованості своїх основних навичок порівняно з тими, хто читає рідше одного разу на тиждень.

6. Читання художньої літератури пов'язане з найкращим рівнем грамотності. Постійне читання художньої літератури, розпочате, коли дитина йде до школи, забезпечує найкращі навички вільного читання та розуміння прочитаного наприкінці початкової школи. Читання не обов'язково зосереджується на прозі: читання повноцінних текстів, таких як комікси та статті, є корисним і підтримує ці навички. Читання цифрових текстів також розвиває грамотність, але важливо читати довгі цілі тексти замість фрагментованих.

7. Крім книжок удома, на формування читацьких звичок у дітей великий вплив має інтерес учителя до книг і читання. Кожен п'ятий четвертокласник вважає, що вчитель не дає йому цікавого матеріалу для читання. Подібним чином кожен третій учитель сказав, що читає дитячі та підліткові книжки дуже рідко або взагалі не читає. Знання літератури полегшує навчання учнів читати й обговорювати з ними книги. Для того щоб діти мали рівні можливості для захоплення книгою, важливо, щоб кожен класний керівник мав компетентність і волю підтримувати культуру читання на уроці.

Данія

Дослідження PIRLS, яке перевіряє не лише здатність дітей читати, а й розуміти чи критично оцінювати тексти, у 2021 році продемонструвало, що 25 відсотків данських дітей мають проблеми з цим.

«З найкращими читачами нічого не сталося, але наші слабкі читачі стали слабшими, і їх стало більше», – прокоментував Саймон Сков Фугт, викладач Датського інституту педагогіки та навчання.

Однак результати Данії були далеко не найгіршими порівняно з іншими країнами: серед 60 країн Данія була в першій трійці.

З моменту останнього оцінювання PIRLS у 2016 році данські діти стали значно менше цікавитися читанням поза школою – ця тенденція найбільш помітна серед дівчат, які, як правило, читають краще, ніж хлопчики [11].

Болгарія

Knigovishte.bg – це освітня онлайн-платформа в Болгарії. Створено її для зміцнення здатності дітей розуміти прочитані книги та заохочувати розвиток навичок читання.

Вона пропонує інструмент для розв’язання однієї з найважливіших проблем сучасної освіти в країні – високого рівня функціональної неписьменності серед болгарських дітей та молоді. **Knigovishte.bg** присвячена розвитку навичок розуміння прочитаного. Вона сприяє розвитку цифрової, медійної та громадянської грамотності, спрямована на подолання соціально-економічної нерівності.

Платформа пропонує вікторини до постійно зростаючої кількості дитячих книжок у діапазоні для учнів 1–7-х класів. Вікторини створені за спеціально розробленою методикою. Розв’язуючи вікторини за прочитаними творами, діти накопичують бали, проходять ігрові рівні, отримують нагороди, які стимулюють їх просуватися в грі, читаючи книги. Можна оформити індивідуальну передплату для дитини, а можна й для всього класу. В останньому випадку всі діти в класі мають власні профілі, вони можуть порівнювати свої досягнення з досягненнями своїх однокласників. Тоді навколо книжок розвивається власна динаміка, яка стверджує читання як цінну діяльність і змушує дітей пишатися своїми успіхами в читанні.

Платформа дозволяє автоматично генерувати порівняння із середніми досягненнями класу, школи, міста чи всіх користувачів, а також порівнювати між окремими класами, школами та містами. Передбачена

можливість спілкування в прямому ефірі, як змагання з читання навколо головних подій творів [9].

У межах платформи була запущена перша в Болгарії онлайн-газета **Vijde.bg** для дітей 7 –14 років. **Vijde.bg** ознайомлює дітей з найважливішими новинами та пропонує їм зрозуміти проблеми глобального світу доступною та цікавою мовою [10].

Навчання читати учнів і учениць із порушеннями інтелектуального розвитку

В умовах війни, стресових ситуацій в учнів і учениць початкових класів відбувається гальмування та порушення пізнавального й інтелектуального розвитку.

Як зазначають фахівці, навчити читати дітей з порушеннями інтелектуального розвитку (ПІР) складніше, ніж їх однокласників із нормотиповим розвитком. Під час читання учні з порушеннями інтелектуального розвитку припускаються багатьох помилок (не дочитують закінчення слів, роблять пропуски й перестановки на рівні звуків, складів, слів у реченні тощо), мають значні труднощі під час читання тексту та його розуміння.

Для формування повноцінної навички читання в дітей з порушеннями інтелектуального розвитку необхідно використовувати корекційно-розвивальні й ігрові прийоми та вправи, що спрямовані на:

- розвиток фонематичного слуху;
- розвиток зорового сприйняття, уваги, пам'яті;
- розвиток дихання;
- розвиток артикуляційного апарату [6].

А також є спеціальні вправи, що сприяють відтворенню складових структур і слів, які викликають труднощі читання в учнів з інтелектуальними порушеннями.

Для того щоб навчити читати дитину з порушеннями інтелектуального розвитку, треба:

- розширювати кут периферичного зору;
- підвищувати стійкість уваги;
- покращувати оперативну пам'ять;
- розвивати артикуляційний апарат;
- збільшити періодичність читання.

Важлива не тривалість, а частота читання. «Пам'ять людини влаштована таким чином, що запам'ятовується те, що миготить, то з'являючись, то зникаючи. Саме воно створює роздратовування і запам'ятовується. Тому, якщо ми прагнемо довести навичку читання в дітей до автоматизму, треба читати щодня, через певні проміжки часу виконувати з ними невеликі за обсягом вправи» [6].

??? Які вправи можна використовувати для навчання читати учнів/ учениць з нормотиповим мовленнєвим розвитком і з порушеннями інтелектуального розвитку навіть в умовах дистанційної форми освітнього процесу?

Віповідаємо. Це такі вправи:

1. **Систематичне колективне читання**, коли всі (або учні в класі, або всі члени родини) читають одночасно вголос напівголосно, кожен зі своєю швидкістю протягом 5 хвилин.

2. **П'ятихвилинки читання**. Незалежно від уроку, у кожної дитини на парті повинна лежати книга для читання. Будь-який урок починається з того, що діти відкривають цю книгу та 5 хвилин читають власним темпом.

3. **Вправи на розвиток оперативної пам'яті**. «Науковці довели, що розвиток технічної сторони читання часто гальмується через низький рівень розвитку оперативної пам'яті в дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку, читаючи речення з 6–8 слів, коли дочитує до третього-четвертого слова, забуває перше слово й не може зрозуміти зміст прочитаного. Тому в дітей з ППР необхідно систематично розвивати оперативну пам'ять. Для цього доцільно застосовувати зорові диктанти».

4. **Багаторазове читання одного фрагмента тексту**. Цей вид читання можна проводити у форматі колективного й індивідуального читання, зважаючи на різний темп читання в різних учнів. Учитель пропонує учням 3 рази прочитати один фрагмент тексту (2 – 3 речення). Кожного наступного разу (другого та третього) школярі будуть читати трішки швидше, ніж читали попередній раз. Ефективно буде, коли й учитель читає разом із учнями, обираючи оптимальний темп читання для учнів класу. На четвертий раз за визначеною заздалегідь командою

вчителя (наприклад, учитель плескає в долоні та говорить: «Далі!») учні продовжать читати в прискореному темпі.

5. **Читання в темпі скоромовки.** Ця вправа спрямована на розвиток артикуляційного апарату. Вона має тривати не більше 1 хв. Може проводитись індивідуально та фронтально.

6. Важливо з перших днів навчання грамоти **формувати в дітей з ПІР уміння сприймати й читати цілий склад.** Для цього доцільно застосовувати картки і кубики зі складами, складові таблиці [6].

Для оптимального темпу читання необхідно, щоб у дитини був розвинений периферичний зір, який дозволяє охопити більше інформації за одиницю часу.

Дослідження науковців доводять, що очі дитини й дорослої людини під час читання знаходяться в одному з двох станів: фіксації (зупинка) чи зміни точок фіксації (рух). Сприйняття тексту відбувається тільки в момент зупинки.

«Природно, що швидкість переробки інформації в цих умовах залежить від того, яка кількість буде сприйнята в момент зупинки погляду. Відповідно, **підвищення швидкості читання – це збільшення обсягу сприйнятої інформації при зупинці очей під час читання.** Різниця між людиною, яка читає швидко, і людиною, яка читає повільно, полягає не у швидкості руху очей, а в кількості матеріалу, який сприймається в момент фіксації. **Тому для підвищення швидкості читання необхідно зменшити число зупинок очей на рядку та їх тривалість.** При цьому важливо збільшувати число букв, слів, що сприймаються за одну фіксацію» [6].

Навчання читання учнів і учениць із порушеннями мовленнєвого розвитку

Навчання читати учнів і учениць із загальним недорозвиненням мовлення

Шановні колеги! Як ми зазначали вище, у реаліях сьогодення в наших класах є діти з порушеннями мовленнєвого розвитку. Ці порушення бувають різної етимології та проявів. В умовах недостатньої комунікації з однолітками, батьками, неможливості відвідувати заклад дошкільної

освіти, відсутності традицій сімейного читання збільшується кількість учнів із загальним недорозвиненням мовлення.

ДОВІДКА. «У вітчизняній логопедії загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) розглядається як різні складні мовленнєві розлади в дітей із нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом при загальному недорозвиненні мовлення у дитини порушене формування всіх компонентів мовленнєвої системи (словниковий запас, граматична будова мовлення, зв'язне мовлення, фонематичні процеси та вимова звуків) внаслідок дефектів сприймання та вимови фонем при нормальному слухові та відносно збереженому інтелекті».

На сучасному етапі розвитку логопедії та психології науковці виокремлюють 4 рівні загального недорозвинення мовлення [4].

??? Які прийоми, вправи та завдання допоможуть покращити навичку читання в дітей із загальним недорозвиненням мовлення

Читання складів і слів.

1. Попередній (до читання всього тексту) звуко-буквений аналіз нових слів і словосполучень із супутнім уточненням їх значень: май-стру-ють, майстру-ють, майструють будинок – будують будинок.

2. Читання тексту вголос для закріплення норм вимови з опорою на зразок, даний учителем.

3. Диференціація подібних складів, слів: ла-ра, ла-ля, дім-дим.

4. Читання складів і слів із «підготовкою»: і, ті, сті, стіл; о, ро, дро-ва, дрова; ра, тра, трам-вай, трамвай.

5. Читання слів, написання яких відрізняється однією-двома буквами або їх порядком розташування: рак-лак, лижі-ліжко, вчора-вечора.

6. Читання спільнокоренових слів, що відрізняються однією з морфем: ліс-лісок, йшов-пішов, трава-травичка, пірнав-пірнув.

7. Читання слів, що мають однаковий префікс, але різні корені: пройшов – проробив – проглянув.

8. Попереднє поскладове читання слів, важких за складовою або морфемною будовою: по-хи-ли-лись – похи-лились – похилились.

9. Читання слів за картками. На картках даються слова з тексту для сприймання на час, щоб діти могли розрізнити і запам'ятати основні їх елементи, а потім відтворити по пам'яті або записати в зошити.

Для подібних вправ на уроці відводиться 4–5 хв; найбільш оптимальним для їх проведення є той етап, який безпосередньо передує читанню текстів [4].

Тренувальні вправи в читанні. Ці вправи займають більшу частину заняття, тому що допомагають виробленню навички правильного читання.

1. *Читання тексту ланцюжком:* учні читають речення по черзі.
2. *Читання тексту за абзацами:* учні, яких викликає вчитель, читають абзаци по черзі. .
3. *Читання естафетою:* діти самі називають товариша, який починає читання, а також тих, хто буде його продовжувати.
4. *Вибіркове читання:* спираючись на ілюстрації («Розгляньте малюнок. Підберіть до нього рядки з оповідання»); за питанням («Як виглядає ліс після першого снігу? Знайдіть і прочитайте цей уривок»); з опорою на конкретне завдання («Прочитайте останні рядки казки та намагайтеся запам'ятати їх»).

5. Для формування навички правильного читання дуже важливо організувати *спостереження учнів за читанням їх однокласників*. Тільки за умови постійної участі всього класу можна домогтися успіху. Необхідно, щоб діти продовжували читати протягом усього уроку, стежачи за читанням своїх товаришів. Для цього рекомендують такі прийоми:

- *Сприймання зразка правильного та виразного читання.* Педагог повільно читає вголос текст, який попередньо вже був розібраний, і тому дітям відомі значення всіх слів. Учні слухають, слідкують за текстом. У будь-який момент педагог може перервати своє читання та перевірити увагу дітей, запропонувавши кому-небудь продовжити з того місця, де він зупинився.

- *Комбіноване читання.* У знайомому тексті виділяються речення, які учні разом читатимуть уголос. Починають читати про себе; коли зустрічають виділений текст, повинні вчасно включитись у колективне читання.

- *Спільне читання.* Педагог починає читати вголос разом із учнями. Потім він припиняє читати, а учні повинні продовжити читання [4].

Ігрові вправи:

• *«Склад загубився»*. На дошці записуються слова зі знайомого тексту, з пропущеним складом. Учні читають їх, заповнюючи пропуски. Ця гра змушує уважно вдивлятися в слова та вдумуватись у зміст.

• *«Хто найуважніший?»*. За певний час учням треба прочитати й запам'ятати пари слів, що різняться 1-2 буквами, або кількістю букв. Перші слова в кожній парі знайомі з тексту, другі підібрані вчителем. Учні повинні згадати та сказати, які слова вони тільки що читали, наприклад: зима-земля, потемніло-потепліло.

• *«Шепни на вушко»*. До початку уроку на дошці записуються слова зі знайомого тексту й закриваються смужками паперу. На занятті ці смужки на короткий проміжок часу знімаються. Діти повинні встигнути прочитати та запам'ятати слова, а коли їх знову «сховають», назвати.

• *«Хвиля, що біжить»*. Слова зі знайомого тексту записуються на стрічці, яку педагог поступово розгортає. Це можуть бути спільнокореневі слова, синоніми.

• Завдання – прочитати й запам'ятати якомога більше слів.

Як зазначають науковці, важливою характеристикою технічного боку є швидкість читання. Вона залежить від способу читання та розуміння [4].

Корисними є вправи, які спонукають дітей до читання вголос, змушують вдумливо розбиратись у змісті прочитаного, вимагають перечитувати текст із метою його більшого усвідомлення (наприклад, підтвердити правильність судження, підготовка до переказу, словесне малювання).

На швидкість читання впливають вправи для розширення поля читання, розвитку оперативної пам'яті.

1. *Читання за часом*: спочатку для сприймання пропонується одне слово, що складається з 2-х, потім із 3-х складів, потім 2 слова з 10–12 знаків. *Наприклад*: друг, дружба, прийшла весна. Кількість слів збільшується до 3-4; вони подаються в рядок або у стовпчик, у кінці може бути ціле речення.

2. *Читання «пірамідки»*: сад, садок, садівник, палісадник.

3. *Читання тексту з пропущеними буквами*.

У процесі відпрацювання темпу читання потрібно: своєчасно виправляти помилки; відводити на уроках достатній час для читання вголос; постійно проводити попередню роботу над вимовою та розумінням нових слів і словосполучень, які зустрічаються в текстах; вибирати тексти, які добре зрозумілі дітям-логопатам за змістом, а в

роботі над ними враховувати індивідуальний темп мовлення кожної дитини [4].

Навчання читати учнів і учениць із дислексією

Окрім учнів і учениць із загальним недорозвиненням мовлення, у початкових класах навчаються діти з іншим порушенням мовленнєвого розвитку, зокрема з **дислексією**. Ці діти тривалий час не можуть навчитися читати – вони постійно роблять одні й ті самі помилки: забувають букви, недочитують слова, читають дуже повільно. Виокремлено декілька видів дислексії: фонематична, семантична, аграматична, мнестична, оптична.

ДОВІДКА. У науковій педагогічній літературі загальноприйнятим вважається таке визначення **дислексії**: «Дислексія – це часткове специфічне порушення процесу читання, що зумовлене несформованістю (порушенням) вищих психічних функцій і виявляється в повторювальних помилках стійкого характеру» [3].

Якщо в класі є дитина, яку вчитель ніяк не може навчити читати, можна припустити, що в неї дислексія. У цьому разі батькам дитини треба порадити звернутися до логопеда, **оскільки лише цей фахівець може визначити, чи є в дитини дислексія**.

Для підтвердження або спростування припущення про наявність дислексії в учня/учениці вчителю спочатку необхідно **проаналізувати якість навички читання**, яка в сучасній методичній літературі має такі **показники**: *свідомість, правильність, швидкість, виразність і спосіб читання*. У фаховій літературі пропонують скористатися певними критеріями, що оформлені в спеціальну таблицю [5] (табл. 2).

Таблиця 2

Якісний аналіз навички читання

ПІБ учня:		Клас:
Стан усного мовлення	<i>Звуковимовна:</i> - Наявність заміन або неправильного вимовляння звуків	
	- Фонетично чисте мовлення	
	<i>Зв'язне мовлення та лексико-граматична сторона мовлення:</i> Речення переважно прості непоширені	
	Речення переважно прості поширені	
	Речення аграматичні	
	Речення граматично правильні	
Спосіб читання	Буквами та складами	
	Складами	
	Складами та словами	
	Словами	
Темп	Повільний	
	Середній	
	Низький	
	Кількість слів	
Виразність читання	Мало інтоноване та монотонне	
	Інтонаційно забарвлене, виразне	
Правильність читання	Помилкове прогнозування закінчень і цілих слів	
	Пропуски букв і складів	
	Заміни та змішування букв, які позначають фонетично близькі звуки	
	Заміна та змішування букв, звуки яких близькі за артикуляцією	
	Заміни графічно схожих букв	
	Додавання зайвих букв і складів	
	Перестановка	
	Недочитування	
	Злиття або роз'єднання слів	
	Спотворення, перекручування звукоскладової структури	
	Читання переважно правильне, містить окремі помилки	
	Читання правильне, без помилок	

Розуміння прочитаного	Неможливість переказу навіть за запитаннями	
	Розповідь із порушеною послідовністю подій та неповним розумінням прочитаного	
	Розповідь із правильно викладеною послідовністю подій та відповідними умовисновками	

ДОВІДКА. Окрім цієї таблиці, є інші інструменти діагностики дислексії. Радимо ознайомитися з публікацією: **Начинова О.В., Траченко О.О. Діагностика дислексії у дітей молодшого шкільного віку.**

??? Які вправи рекомендують спеціалісти з корекції дислексії для навчання читати учнів і учениць з означеним порушенням мовлення?

Вправи для **подолання семантичної** дислексії [5]

ДОВІДКА. **Семантичну дислексію** також називають «механічним читанням», оскільки при цій формі дислексії порушується розуміння прочитаного слова, фрази, тексту за правильної техніки читання. Порушення розуміння речень може виникати як при складовому, так і при синтетичному читанні [5, с. 26].

Вправа «Щоб речення зрозуміти – слова треба розділити»

Учням треба розділити в реченні слова, що надруковані разом.

Вправа «Знайдіть речення»

Учні/учениці мають прочитати (уголос, пошепки, мовчки) текст, знайти в ньому та підкреслити речення, у яких є слово, що написано на дошці. Слово може прочитати учням учитель, а вони можуть прочитати це слово самостійно.

«Знайди слова»

Учитель по черзі демонструє картки, на яких друкованими літерами записані слова, по одному слову на кожній (усього карток зі словами може

бути 2, 3, або 4 чи більше – залежно від віку дітей, індивідуальних особливостей учнів, підготовленості класу). Потім учитель ховає картки й вимовляє ці слова по черзі (темп вимовляння теж залежить від віку дітей, їх індивідуальних особливостей та підготовленості класу).

Учні мають знайти ці слова в тексті (бажано, щоб вони зустрічались у тексті по декілька разів).

Вправа «Що зайве?»

Учні читають текст, у якому є слова (речення), що не відповідають змісту.

Наприклад. На березі річки, що кружлялася поміж крутих схилів, у дуслі старого дубу жили дві білочки. Щоранку, з першими промінцями сонця, вони вистрибували на найвищі гілочки, розминаючи свої крильця, і вмивалися росою.

Білочки озиралися навкруги та віталися зі своїми сусідами: величезним сімейством комах, парою жовтокрилих метеликів і чорномордим кротиком, який, щоб привітатися, висовував носика зі свого підземного будиночка.

Вправи для обговорення

Шановні колеги!

У навчальних посібниках для молодших школярів і школярок, у методичних виданнях для вчителів і логопедів можна зустріти вправи, які, на наш погляд, або є не зовсім доцільними, або навіть шкідливими для формування чи корекції навички читання, читання та розуміння текстів.

А можливо, і ні?

Шановні вчителі початкових класів! Висловіть ваші думки й обговоріть із вашими колегами користь і доцільність використання таких вправ:

Вправа «Читай текст через слово»

Мета: формування зорової уваги, звуко-буквеного аналізу на основі зорового сприйняття.

Завдання: читання через кожне друге слово.

Інструкція. Читай, пропускаючи кожне друге слово.

Методичний коментар. Ця вправа, по-перше, вносить різноманітність у нудний для дитини процес читання; по-друге, створює відчуття швидкості читання; по-третє, підсилює довільну увагу в процесі читання через необхідність додатково регулювати вибір слів, що читаються; по-четверте, сприяє розвиткові активності очей дитини завдяки постійному чергуванню швидких і повільних рухів очей.

Вправа «Незвичайне читання слів»

Мета: формування зорової уваги, звуко-буквеного аналізу на основі зорового сприймання.

Завдання: прочитування слова у незвичайному порядку.

Інструкція. Прочитай перше слово послідовно, друге – починаючи з кінця, третє – послідовно, четверте – починаючи з кінця знову.

Методичний коментар. Багаторазово змінюючи дві принципово різні тактики читання: цілісну щодо слів, які читаються у звичайний спосіб, і неминуче фрагментарну, політерну щодо слів, які читаються навпаки, – дитина чітко усвідомлює їхню специфіку й відмінності. Крім того, після зіткнення з важчим зворотним читанням у дитини формується установка на те, що звичайне читання – це порівняно нескладна, цілком посильна для неї справа.

Вправи для подолання аграматичної дислексії [5, с. 31]

ДОВІДКА. Аграматична дислексія характеризується неправильним прочитуванням відмінкових закінчень іменників і прикметників, форм і часів дієслів, порушенням узгодження частин мови в числі, роді, відмінку [5, с. 31].

Вправа «Знайди закінчення»

Мета: формування операції аналізу слова, з яким узгоджується наступне, ймовірніше прогнозування на основі зорового сприйняття.

Завдання: добір закінчень слів.

Інструкція. Прочитай слова. Поміркуй, яких закінчень не вистачає. Для цього уважно прочитай слово, що слідує за недописаним.

«Вправа «Встав літеру у слово»

Читання тексту, у якому в словах пропущено літери (кількість пропусків варіюється залежно від рівня підготовки дитини). Пропуски позначають рисками або крапками.

Методичний коментар. Заповнення пропусків цього виду формує вміння враховувати контекст, що передбачає звертання уваги дитини на сусідні слова, здійснення операції повернення очима та «забігання» вперед, що є ознакою добре сформованої навички читання.

Вправи для обговорення

Шановні колеги!

У навчальних посібниках для молодших школярів і школярок, у методичних виданнях для вчителів і логопедів можна зустріти вправи, які, на наш погляд, є або не зовсім доцільними, або навіть шкідливими для формування чи корекції навички читання, читання та розуміння текстів.

А можливо, і ні?

Шановні вчителі початкових класів! Висловіть ваші думки й обговоріть із вашими колегами користь і доцільність використання вправи:

Вправа «Читай другу половину слова»

Мета: формування вміння зосереджувати зорову увагу на другій половині слова. навички послідовного його аналізу.

Завдання: читання слів у спосіб ігнорування першої їх половини; уявна лінія поділу проходить приблизно посередині слова, абсолютна точність не є обов'язковою (спочатку можна запропонувати учням варіант із навмисним закриванням першої половини слова).

Вправи для подоладання мнестичної дислексії [5, с. 32]

ДОВІДКА. При мнестичній дислексії має місце порушення асоціації між зоровим образом букви та слуховимовним образом звука. Дитина не запам'ятовує букви, що проявляється в їх пропусках і замінах при читанні [5, с. 32].

Вправа «Ланцюжок слів»

Мета: формування уваги, пам'яті, контролю та уявлень на основі слухового і зорового сприймання слів.

Завдання: послідовний добір слів у такий спосіб, що кожне наступне слово починається з останньої літери попереднього (можуть брати участь декілька учнів або учень і педагог почергово), спочатку усно, а потім із подальшим записом слів, повторюючи весь ланцюжок слів при кожному наступному відтворенні.

Завдання може бути ускладнено за рахунок додаткових настанов: добору лише двоскладових або трискладових слів, визначення чіткої тематики, яка звужує коло слів – лише назви тварин, птахів, дерев тощо).

Інструкція. Слухай слово, визначай звук, на який воно закінчується, і добирай слово, що починається з цього звука. Вимовляй (записуй) у

правильній послідовності весь ланцюжок слів кожного разу, коли твоя черга відтворити його.

Наприклад:

- 1) молоко;
- 2) молоко – острів;
- 3) молоко – острів – вовк;
- 4) молоко – острів – вовк – клоун.

Вправа «Заміни букву, щоб вийшло слово»

Мета: формування уваги, пам'яті, операцій аналізу, синтезу, імовірнісного прогнозування на основі зорового сприйняття слів.

Вправа «Перестав букви, щоб вийшло нове слово»

Мета: формування уваги, пам'яті, операцій аналізу, синтезу, імовірнісного прогнозування на основі зорового сприйняття слів.

Завдання: зміна послідовності букв із метою утворення нового слова.

Інструкція. Змінюй послідовність букв так, щоб утворилося нове слово.

село – осел
лісок – сокіл
курча – ручка
старий – айстри
сосна – насос
нора – рано

Вправа «Читання прихованих слів»

Мета: формування уваги, пам'яті, операцій аналізу, синтезу, імовірнісного прогнозування на основі зорового сприйняття слів.

Завдання: читання пропозованих слів, ускладнене різними лініями, штрихами та простими малюнками, які перетинають літери. Ступінь утруднення, обумовлений кількістю ліній і складністю малюнків, має бути індивідуально дібраний для кожної дитини.

Інструкція. Читай слова, відновлюючи літери.

Методичний коментар. Ця вправа закріплює в пам'яті дитини зорові цілісні образи літер і їх сполучень, розвиває та вдосконалює вторинну зону потиличної кори лівої півкулі, нормальне функціонування якої є нейропсихологічною основою сприйняття вербального матеріалу.

Вправа «Читай накладені слова»

Мета: формування уваги, пам'яті, операцій розпізнавання, аналізу, синтезу, імовірнісного прогнозування та фонематичних уявлень на основі зорового сприймання слів.

Завдання: читання накладених одне на одне слів, які, перетинаючись, створюють додаткові утруднення для розпізнавання. Кількість і щільність накладених таких слів поступово зростає.

Інструкція. Розпізнавай та читай слова, що перетинаються.

Вправа «Читай слова, що написані пунктиром»

Мета: формування уваги, пам'яті, контролю, операцій розпізнавання, аналізу, синтезу, імовірнісного прогнозування та фонематичних уявлень на основі зорового сприймання слів.

Завдання: читання слів, що написані пунктиром (зі збереженням однозначності їхнього розпізнавання) і розташовані на картках. Ступінь руйнування слів поступово збільшується.

Інструкція. Розпізнавай та читай слова, що написані курсивом.

Вправа «Вимовляй швидко»

Мета: формування уваги, пам'яті, контролю, фонематичного сприйняття на основі зорового розпізнавання слів.

Завдання: багаторазове вимовляння вголос строфи вірша з настановою на швидкість (повторення **конкретного** речення 10 разів, при цьому важливо, щоб дитина дотримувалася чіткої вимови всіх слів).

Інструкція. Читай речення, повторюючи його 10 разів якомога швидше.

Вправи для обговорення

Шановні колеги!

У навчальних посібниках для молодших школярів і школярок, у методичних виданнях для вчителів і логопедів можна зустріти вправи, які, на наш погляд, є або не зовсім доцільними, або навіть шкідливими для формування чи корекції навички читання, читання та розуміння текстів.

А можливо, і ні?

Шановні вчителі початкових класів! Висловіть ваші думки й обговоріть із вашими колегами користь і доцільність використання вправи:

Вправа «Дворазова вимова»

Мета: формування уваги, пам'яті, контролю, фонематичного сприйняття на основі зорового розпізнавання слів.

Завдання: читання речень у такий спосіб, щоб кожне слово звучало двічі.

Інструкція. Читай речення, повторюючи кожне слово двічі.

Методичний коментар. Ця вправа допомагає дитині проникнути в зміст тексту, що озвучується. Завдяки дворазовим проголошенням слів відбувається формування слухових образів, що сприяє додатковому зосередженню зорової та слухової уваги й уможливорює проникнення в їх зміст.

Вправи для подолання оптичної дислексії [5, с. 36]

ДОВІДКА. Оптична дислексія проявляється у змішуваннях і замінах букв, схожих графічно й таких, що різняться лише окремими елементами або просторовим розташуванням їх елементів. При оптичній дислексії може відзначатися зісковзування з одного рядка на інший при читанні. До оптичної дислексії відносяться також випадки дзеркального читання, що здійснюється справа наліво [5, с. 36].

Вправа «Зваримо борщик»

Мета: розвиток зорового сприймання та уваги.

Завдання: знаходження на малюнку овочів, які називає педагог.

Вправа «Швидкісні хованки»

Мета: розвиток зорового сприймання та уваги.

Завдання: знаходження зазначених предметів на малюнку.

Інструкція. Знайди на малюнку, порахуй та назви кількість квітів, яблук, котів, метеликів та ін.

Вправа «Літери-втікачі»

Мета: розвиток зорового сприймання та уваги (на матеріалі друкованих літер).

Завдання: швидкий пошук розкиданих на столі літер і збирання їх у мішечок.

Інструкція. Педагог. З азбуки повтікали літери. Ми відшукаємо кожну неслухняну букву та покладемо її в мішечок (або скриньку). Я

називатиму літеру, а ви відшукуйте її на своєму столі. Після того, як літеру знайдено, можна запропонувати дитині обвести її олівцем.

Методичний коментар. Матеріал цієї гри розвиває, закріплює та автоматизує процес, який назавжди формує стійкий зв'язок між звуком і відповідною буквою незалежно від особливостей розташування її на папері.

Вправа «Контури-малюнки»

Мета: розвиток зорового сприймання та уваги.

Завдання: виокремлення та впізнавання з-поміж контурних зображень, накладених один на один, усіх предметів (спочатку для виконання дітям необхідно пропонувати завдання, де кожен предмет різного кольору; потім пропонувати малюнки, де всі предмети зображено контуром одного кольору; наступним рівнем складності є використання різнокольорових літер і друкованих букв одного кольору).

Інструкція. Подивись уважно на малюнок. Контури яких предметів ти бачиш?

Вправа «Швидкісні лови трикутників (чотирикутників)»

Мета: розвиток стійкості та концентрації уваги на матеріалі геометричних фігур.

Завдання: знаходження зазначеної геометричної фігури серед інших, що запропоновані в таблиці (за 60 секунд).

Інструкція. Закресли в таблиці всі трикутники (кола, прямокутники та ін.).

Вправа «Швидкі лови букв»

Проводиться аналогічно до вправи «Швидкісні лови трикутників (чотирикутників)».

Вправа «Шукаємо букви»

Для цієї вправи потрібна книжка з досить великим шрифтом. Учень/учениця щодня протягом 2–5 хвилин підкреслює (закреслює або обводить) у суцільному тексті зазначену педагогом букву (одна буква для одного завдання; для виконання наступного завдання – інша буква).

Орієнтовно через тиждень можна запропонувати учням шукати в тексті по дві букви. Доцільно, щоб періодично це були букви, які є схожими у свідомості учня/учениці.

Вправа «Назви цифри по порядку»

Мета: розвиток стійкості зорової уваги.

Інструкція. Покажи та назви всі цифри по порядку від одного до дев'яти.

2	9	6
5	1	4
7	3	8

Вправа «Знайди і покажи»

Мета: розвиток зорової уваги.

Завдання: швидкий пошук зазначеного предмета.

Інструкція. Знайди на малюнку всіх комах (птахів, равликів тощо).

Вправа «Клубочки»

Мета: розвиток стійкості та концентрації зорової уваги.

Завдання: простежуючи очима за «доріжками» («нитками») на малюнку, знайти клубочки, з яких зв'язано рукавичку (шарфик, шкарпетки тощо).

Інструкція. Подивись уважно на малюнок і скажи, з якого клубочка зв'язано рукавичку, з якого – шарфик, з якого – шкарпетки тощо.

Інші вправи з корекції оптичної дислексії, зміст яких зрозумілий з їх назв:

- «Пошук відмінностей на малюнках»;
- «Пошук однакових зображень предметів (малюнків, геометричних фігур та ін.) на малюнку»;
- «Пройходження лабіринтів, намальованих на папері»;
- «Домальовування незакінчених частин зображень предметів»;

- «Дописування незакінчених літер»;
- «Конструювання (з паличок, конструктора, геометричного матеріалу тощо) за зразком»;
- «Пазли»;
- «Розміщення зображень предметів» (наприклад, наклеювання наліпок) на сторінці альбому або книги відповідно до інструкції педагога чи авторів видання для дітей.

Шановні вчителі початкових класів!

Для формування та вдосконалення навички читання, умінь працювати з текстами корисними будуть систематичні завдання типу «Прочитай речення. Підкресли незнайомі слова. Знайди їх тлумачення» (це на першому етапі навчання), далі – «Прочитай текст (абзац). Підкресли незнайомі слова або речення з незнайомою для тебе інформацією. Знайди тлумачення незнайомих слів».

Нижче пропонуємо приклади вправ і завдань з удосконалення навички читання, читання й аналізу текстів для використання в 2 – 4-х класах (залежно від ступеня підготовки учнів і учениць).

1. Прочитай назви порід собак. Підкресли прямою лінією назви порід, що тобі відомі, а хвилястою – невідомі.

Пудель, боксер, йорк, шпіц, німецька вівчарка, болонка, коргі, хаскі, бульдог, коллі, чихуахуа, такса, кокер-спаніель, бігль, далматинець, доберман, мопс, дог, ротвейлер, бультер'єр, чау-чау.

2. Розглянь картинки. Знайди породи собак, які тобі відомі. Підпиши назви відомих тобі порід собак. Якщо складно, порадься з однокласниками.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

3. Прочитай у стовпчиках клички собак таким чином:

- 1) згори вниз, знизу вгору;
- 2) спочатку згори вниз перше слово голосно, наступне – тихо; потім – знову голосно, наступне – знову тихо і т. д.;
- 3) так само, тільки починаючи з останнього слова;
- 4) спочатку згори вниз перше слово – з питальною інтонацією, наступне – зі стверджувальною; потім – знову з питальною інтонацією, а наступне – знову зі стверджувальною;
- 5) так само, тільки починаючи з останнього слова;
- 6) перше слово – тихим голосом і повільно, а далі – поступово підвищуючи силу голосу та прискорюючи темп;
- 7) так само, тільки починаючи з останнього слова.

Чарлі	Зірка	Каспер
Бадді	Власта	Лео
Дейзі	Жуля	Вуді
Моллі	Ірма	Бантик
Бетсі	Мася	Роккі
Бейлі	Лілі	Арчі
Тор	Шеррі	Рей
Дарсі	Лейсі	Кора

Шановні колеги! Порівняйте комфортність сприйняття слів у стовпчиках.

Чарлі	Зірка	Каспер
Бадді	Власта	Лео
Дейзі	Жуля	Вуді
Моллі	Ірма	Бантик
Бетсі	Мася	Роккі
Бейлі	Лілі	Арчі
Тор	Шеррі	Рей
Дарсі	Лейсі	Кора

4. Прочитай вірш.

ПРИЄМНА ЗУСТРІЧ

Григорій Фалькович

Йшли. Угледіли. Спинились.
Підійшли. Порозумілись.
Дещо спільне пригадали.
Головами похитали.
Пожурились, повсміхались.
І шляхетно попрощались.
Гарних навчені манер –
Доберман і Фокстер'єр.

Що викликало в тебе посмішку під час читання вірша?

Як ти вважаєш, чи добре автор вірша Григорій Фалькович розуміється на поведінці собак?

Підготуйся до читання вірша. Супроводжуй читання мімікою та жестами.

5. Які професії, що пов'язані з доглядом, вивченням, розведенням, продажем, лікуванням собак, ти знаєш? Чи знаєш ти, хто такий **кінолог**?

Прочитай. Підкресли речення з новою для тебе інформацією.

Кінолог – це фахівець, який володіє знаннями у сфері розведення, виховання, дресирування собак і вміє застосовувати ці знання на практиці.

Слова «кінологія» та «кінолог» походять із грецької мови, де «кінос» – це собака, а «логос» – наука. Отже, кінологія – це наука про собак.

В Україні День кінолога відзначають 2 квітня.

6. З'єднай лініями слова та фрази, щоб утворилися речення.

Кінолог повинен уміти ..

сприяти	тренувальні програми для різних порід собак
розводити	згідно з метою їх використання
складати	в догляді за тваринами
дресирувати й виховувати собак	до участі у виставках

вивчати	різні породи собак
готувати собак	режиму харчування та собачого раціону
надавати рекомендації щодо	особливості характеру та фізичних якостей тварин

7. Прочитай.

Перукар для тварин (грумер)

Грумер – це перукар для тварин. Він виконує такі обов’язки: стрижку, гігієнічні процедури, розчісування та купання домашніх тварин.

Перукар для тварин визначає породу тварин, тип і стан шерсті. Відповідно до цього він вибирає техніку й матеріали для догляду за шерстю, косметичні засоби та гігієнічні процедури.

Грумер отримує тварину в господаря, розчісує шерсть, видаляє зовнішніх паразитів, купає, висушує, стриже шерсть. Проводить необхідні процедури щодо гігієни вух, очей, лап, кігтів, носових залоз тощо.

Грумер відповідає за безпеку довіреної йому тварини на час проведення процедур. У своїй роботі він повинен гарантувати безпеку тварин, підбирати методи роботи відповідно до породи, розміру, характеру та поведінки тварини.

Підкресли речення, що є відповідями на такі запитання:

- Хто такий грумер?
- Яким чином грумер вибирає техніку й матеріали для догляду за шерстю, косметичні засоби та гігієнічні процедури?
- За що саме відповідає грумер під час роботи із собакою?

8. Прочитай.

Професія грумера / грумерки є популярною, як і багато інших професій. Дуже часто у представників цікавих професій журналісти беруть інтерв’ю. Прочитай текст розмови кореспондентки з грумеркою. А потім надай відповіді на запитання за змістом інтерв’ю.

Кореспондентка. Скільком тваринам за день Ви надаєте свої послуги?

Грумерка. Усе залежить від розміру собаки. Буває таке, що можу лише одного собаку на день узяти, якщо він великий. Коли песик маленький, наприклад, йорк до 3 кілограм, то процедури тривають близько 2-х годин. Якщо німецька вівчарка – понад 3 години. Її вичісують і купають, але без стрижки.

Кореспондентка. Які послуги Ви надаєте собакам?

Грумерка. Є різні послуги для собак. Усе залежить від породи та побажань власника. Це може бути вичісування чи стрижка машинкою. Останнє дуже часто буває зі спанієлями. Протягом дня також можуть бути домашні та породні стрижки або тримінг (вищипування шерсті). Я пропоную різний комплекс процедур для собак. Якщо, наприклад, ми підстригли собаку машинкою та віддали власнику, а він після процедури не помив тварину, то вона почне чухатися перші 2-3 дні. Це через те, що маленьке волосся залишається в шкірі собаки. Якщо це проігнорувати, то собака може так сильно себе розчухати, що доведеться йти до ветеринара.

Є такі породи собак, яких категорично **не можна** стригти машинкою, наприклад, шпіц. Можна нашкодити тварині, коли стрижка буде закоротка. Може початись алопеція з пігментацією – випадання шерсті.

Кореспондентка. Чи були у Вашій практиці випадки, коли неправильний догляд за тваринами мав для них прикрі наслідки?

Грумерка. Так. Були. До мене приходять багато власників із цуценятами, котрих не можна стригти навіть ножицями, а їх постригли вже машинкою два рази та ще й коротко. Як наслідок – у них шерсть не росте, і це дуже прикро. Власники не знали цього, здивувалися, коли ми їм розповіли.

Кореспондентка. Чи можна стригти собаку самотужки вдома?

Грумерка. Краще звернутися до спеціаліста. Але якщо людина розуміє, що вона буде робити й має контакт зі своєю собакою (тварина її слухається), то можна. Як мінімум, собака знає команди, може їх виконувати. Я можу допомогти порадами, проконсультувати. Поради, які я даю, стосуються конкретної породи собак. Потім власники самі працюють зі своїми улюбленицями. Слід пам'ятати: стригти потрібно так, щоб не зашкодити тварині. А також дуже важливо бути для собаки авторитетом, бо якщо господар хвилюється чи не впевнений у собі, то собака не буде йому довіряти.

Кореспондентка. Чи буває таке, що Вам складно працювати із собаками?

Грумерка. Так, дійсно. Є собаки, з якими складно працювати. Залежно від розміру та поведінки собаки визначається складність роботи. Наприклад, якщо собаки дуже маленькі чи дуже великі та невиховані, то працювати з такими тваринами дуже складно. Але з більшістю собак можна знайти спільну мову.

До речі, стригти можна не лише собак, але й котів.

- Підкресли назви порід собак, які зустрічаються в тексті інтерв'ю.
- Пронумеруй назви порід собак відповідно до послідовності використання цих назв у тексті інтерв'ю:

☐ німецька вівчарка ☐ спаніель ☐ шпіц ☐ йорк

- Познач правильну відповідь на запитання «Скільки годин триває процедура з догляду за йорком?»

- ☐ до однієї години
- ☐ до двох годин
- ☐ до трьох годин
- ☐ до чотирьох годин

- Познач правильну відповідь на запитання «Від чого залежить надання послуги собаці?»

- ☐ від розміру собаки
- ☐ від віку собаки
- ☐ від довжини шерсті собаки
- ☐ від породи та побажань власника собаки

- Познач правильне значення слова. Тримінг – це ...

- ☐ розчісування шерсті
- ☐ вищипування шерсті
- ☐ купання
- ☐ гігієна вух

- Познач породу собак, яку категорично **не можна** стригти машинкою.

- ☐ пудель
- ☐ болонка
- ☐ шпіц
- ☐ такса

9. Прочитай текст.

Дог-фітнес

Сьогодні багато домашніх собак мешкають у квартирах багатоповерхових будинків. Їхні господарі не завжди мають достатньо часу, щоб гуляти зі своїми вихованцями. Тому вони мало рухаються. А це шкідливо для їх здоров'я.

Деякі господарі собак розуміють, що їхнім улюбленицям не вистачає рухів. І тоді починають інтенсивно тренувати їх – примушують довго та швидко бігати, стрибати. А це може нашкодити тваринам.

Є породи собак, для яких ці виснажливі тренування можуть бути особливо небезпечними. Наприклад, у собак із подовженим корпусом (коргі, такс, пекінесів, джек-раселів, бульдогів) занадто сильні стрибки та тривалий біг можуть зумовити появу хвороби хребта. А собаки після травм і операцій мають відновлювати свої рухи лише під наглядом фахівця, який добре знає, які рухи допоможуть собаці відновити здоров'я, а які, навпаки, можуть тільки нашкодити.

Для підтримки належної фізичної форми собак після операцій і травм, з якими господарі дуже мало гуляють, винайшли дог-фітнес – новий популярний напрям у догляді за собаками. Мета його – запобігти травмам і захворюванням собак, відновити тварин після операцій і травм.

- Підкресли речення, інформація в якому тебе найбільше здивувала, зацікавила, змусила замислитись.
- Склади й напиши за текстом 3 запитання. Запропонуй надати відповіді на запитання своїм однокласникам.

10. Читай текст за абзацами. Підкреслюй незнайомі слова й речення з новою для тебе інформацією.

Собака-поводир

Чи спостерігали ви на вулиці людей у темних окулярах, яких хтось веде під руку, або з білою тростиною, які намагаються собі дорогу? Таким дуже складним є щоденне переміщення людей, які втратили зір або ж не мали його з народження та змушені вчитись орієнтуватися тільки на свій слух, нюх чи тактильні відчуття або ж просити допомоги у зрячих.

Тому для багатьох із них кращий вихід і порятунок – це собаки-поводирі, які є очима незрячої людини.

Собака-поводир – це своєрідна «собача» професія, якої тварина навчається від самого народження упродовж двох років. Разом із нею також навчається і незряча людина – як саме взаємодіяти із собакою-поводирем. І лише після цього собаці надаються документи, що дозволяють їй бути поводителем. Тільки тоді з нею може бути вільний доступ до супермаркетів, громадського транспорту, лікарень тощо.

Дуже часто як поводителі використовуються такі породи собак: ротвейлер, німецька вівчарка, різеншнауцер.

Собаки-поводирі є досить давнім винаходом. Перша спроба навчити собак допомагати людям з порушенням зору була зроблена понад 350 років тому в паризькій лікарні для сліпих «Les Quinze-Vingts».

Незважаючи на це, установи з підготовки собак-поводирів стали більше поширеними тільки на початку 1900-х років.

Собак-поводирів навчають у два етапи – спочатку майбутній чотирилапий помічник приблизно рік проживає в родині, де є людина з порушеннями зору. Це надає можливість при звичаїтися до оточення та людей. І тільки потім тварину готують на спеціальних курсах.

Собака та її майбутній хазяїн також проходять коротке навчання разом, щоб стати справжніми партнерами на 7 – 10 років. Після завершення цього терміну поводителі виходять на заслужену пенсію, а для незрячої людини готують нового помічника.

Поводирі не розрізняють кольори на світлофорі, проте завдяки природній кмітливості вони не пускають людину на дорогу, коли там їдуть

автомобілі. Такі собаки вміють знаходити пішохідні переходи, щоб безпечно перевести людину.

У розвинених країнах поводитирям дозволено знаходитись у громадських місцях, супроводжуючи незрячу людину в лікарні, магазині, ресторані, а також у літаку.

А в Німеччині навіть встановили пам'ятник такому собаці. У світі зареєстровано безліч випадків, коли поводитир рятував життя своєму господареві: витягав його з вогню або з будівлі, що руйнується.

11. Прочитай.

Як навчають собак-поводирів

Важливим моментом для собаки-поводиря є дресирування. Від рівня навченості собаки залежить здоров'я, а іноді навіть і життя людини, яка має порушення зору. Чотирилапий вихованець має до дрібниць вивчити всі маршрути майбутнього господаря. Він повинен уміти привести його з дому в магазин, лікарню, на роботу та в інші місця, куди звикла ходити людина.

Є цілий перелік команд, які обов'язкові для вивчення собаками-поводирями.

Склади й напиши одне запитання за змістом цього тексту.

Запропонуй своїм однокласникам надати відповіді на твоє запитання.

«Пересування та повороти»

Для навчання цих команд кінологи мають спеціальні тренувальні майданчики, на яких є безліч стежок. По них вони водять собак і навчають їх ходити абсолютно спокійним кроком, а також вчасно зупинятися. Пес повинен припинити рух на першу ж вимогу господаря. З цією метою кінолог вимовляє фразу «Стояти» і різко завмирає на місці.

Формування такого інстинкту відбувається поступово. Собака зупиняється за будь-яких обставин, навіть якщо не бачить у цьому необхідності.

Склади й напиши одне запитання за змістом цього тексту.

Запропонуй своїм однокласникам надати відповіді на твоє запитання.

«Перешкоди» та їх «обхід»

Завдання собаки-поводиря – вивчати весь простір навколо незрячої людини та вчасно попереджати її про небезпеку. Є перешкоди, які небезпечні для людини з порушеннями зору. Це можуть бути різні гілки, дроти або невеликі ямки. Завдання собаки – запобігти зіткненню свого незрячого господаря з будь-якою перешкодою.

Тренування собак проводять у звичайних дворах або на вулицях, де є різні перешкоди на різній висоті. Тут кінолог використовує вже знайомі команди – «Стояти» і «Фу». Як же пояснити все це собаці? Кінолог бере тростину, з якою зазвичай ходять незрячі, та пересувається по майданчику. Коли з'являється перешкода, звучить уже вивчена команда, яка вимагає зробити зупинку. А потім дресирувальник стукає палицею по перешкоді, пояснюючи собаці, чому сталася зупинка.

Собака-поводир має відреагувати на ці рухи. Якщо реакція відсутня, то дресирувальник примусово повертає собаку. А поводитир, який упорався із завданням, провів господаря через перешкоди цілим і неушкодженим, повинен бути нагороджений ласощами та похвалою.

Склади й напиши два запитання за змістом цього тексту.

Запропонуй своїм однокласникам надати відповіді на твоє запитання.

12. Прочитай.

Що ж буде з Костиком?
(Розповідь старого сенбернара)

Михайло Слабошпицький

Хороший хлопчина Костик, але ніхто не знає, скільки в мене клопоту з ним. І вдома стережи його, щоб ніхто не вкрав. І пильнуй, аби ніякої шкоди не зробив. І на прогулянку виведи, бо сам не здогадається вийти. Втупиться в телевізор і сидить камінчиком цілісінький день. І додому з прогулянки приведи – може сам заблукати в місті. І черевики змушуй витирати об килимок біля квартири – як не нагадаєш йому, то прямо з брудними зайде і скрізь у коридорі ступаки Костикові видно... Ой Костику-Костику, коли вже ти нарешті підростеш?

Сиджу оце в кутку на кухні й серджуся на нього. Бо як не сердитися? Понад'їдав варення з банок і звернув усе на мене.

Прийшла мама з роботи, а Костик їй:

– Наш Бон варення їв...

І, уявіть, показує пальцем на свою шкоду!

Подивилася вона на банки, на мене, а потім на Костика. Так пильно подивилася і каже:

– А я й не знала, що мій син навчився казати неправду!

Костик почервонів, підскочив до мене й смикнув за вухо. Є в нього така погана звичка. Коли мама зробить йому зауваження чи висварить, він мене шарпає.

Хоч і болить мені, але терплю. Що з нього візьмеш – малий ще.

Лежав оце я на кухні, аж глянув на годинник – уже друга. Час би Костика вивести на повітря. Заходжу до нього в кімнату і голосно кажу:

– Гав-гав!

Це значить: на вулицю.

Костик слухняно одягається.

А вже в дверях запитує:

– Боне, ти вже не сердишся?

Тільки вийшли на вулицю, Костик у калюжу – стриб. Аж мені в очі бризки полетіли. Я хотів на нього сердито гавкнути, а потім передумав. Усе одно не послухається. Тут треба діяти рішучіше.

Підскочив я до Костика, зубами за комір – хап! – і витяг з калюжі. Він на мене розсердився. Надувсь і мовчить. Мовчи, мовчи, думаю я, перемовчиш. Інакше з тобою не можна.

Раптом попереду звідкись узявся кіт. Дорогу нам перебігає.

Костик різко штовхає мене в спину:

– Фас! Боне, фас!

Це щоб я наздогнав кота і поскуб його, от який вредний хлопчисько. Ми, сенбернари, серйозні собаки. Ми за котами не ганяємо. Я докірливо подивився на Костика і різко сказав:

– Гав!

Тобто: біжи сам.

– Ну й лінтюх же ти, Боне! – дорікнув мені Костик і вхопив камінця, щоб пошпурити в того бідного рудого кота.

Але тут я його зубами за рукав – хап! – і не пускаю. Шарпав, аж доки він камінця не випустив.

– Не даєш ти мені нормально жити, – каже Костик і смикає мене то за вуха, то за хвіст.

Я вдаю, буцімто мені зовсім не боляче, і він швидко забуває, що розсердився за камінь. А потім ми йдемо на пустир і бігаємо там наввипередки.

Костик завжди хоче бути першим. Тому я ніколи не вискакую далеко вперед. Біжу-біжу, а якщо він залишається позаду, то раптом починаю накульгувати. Костик ураз наздоганяє і переганяє мене. І тоді він такий радісний, що аж мені радісно стає.

Гасали ми довго, і я навіть не встиг огледітися, що вже зовсім пізно стало.

– Гав! Гав! Гав! – сердито гукаю.

Тобто: час додому.

Він сердиться, упирається. Але я рішуче хапаю його за холошу й тягну за собою. Він тільки ноги встигає переставляти.

– Не даєш ти мені нормально жити, Боне, – жалібно пхить на ходу. – Пусти ще трохи погуляти.

Але я невблаганний. Бо знаю, що мама давно нас жде. Вона з мене суворо питає.

Отак ми й живемо.

А оце я дізнався, що Костик скоро до школи піде. Дізнався та й зажурився: хто ж там за ним наглядатиме?

Собак чомусь до школи не пускають.

Не сплю ночами, усе думаю: що ж буде з Костиком?

Що викликало в тебе посмішку під час читання?

Від чийого імені ведеться розповідь у творі?

Яким ти уявляєш Костика? А яким – сенбернара Бона ?

За допомогою яких слів автор передає тривогу сенбернара за здоров'я Костика?

Що найбільше засмутило сенбернара?

Доведи, що це оповідання гумористичне.

Як автору вдалося зробити оповідання смішним?

Використана та рекомендована література

1. Левицький В.Е., Сербалюк Ю.В. Використання елементів методу глобального читання при формуванні навички читання у дітей з порушеннями розумового розвитку молодшого шкільного віку / В.Е. Левицький, Ю.В. Сербалюк // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): Зб. наук. праць. – 2021. – Випуск № 18. – С. 91 – 110 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://aqce.com.ua/vipusk-n18-2021/levickij-ve-serbaljuk-juv-vikoristannja-elementiv-metodu-globalnogo-chitannja-pri-formuvanni-navichki-chitannja-u-ditej-z-porushennjami-rozumovogo-rozvitku.html>

2. Мартиненко В.О. Читання сучасних молодших школярів: зміни і тенденції, які викликають тривогу / В. О. Мартиненко // The process and dynamics of the scientific path: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the V International Scientific and Theoretical Conference, February 9, 2024. Athens, Hellenic Republic: International Center of Scientific Research. – С. 128–130.

3. Начинова О.В., Траченко О.О. Діагностика дислексії у дітей молодшого шкільного віку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/4030/2/Elena%20Nachinov%D0%B0.pdf>

4. Сай Н. В. Формування навички читання у дітей із ЗНМ / Н. В. Сай, І. В. Кравченко // Сучасні проблеми логопедії та реабілітації : матеріали V Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (5 квітня 2016 року, м. Суми). – Суми : ФОП Цьома С. П., 2016. – С. 126–130. URI: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/4306>

5. Труднощі опанування навички читання: вправи для виявлення і подолання / Методичні рекомендації з виправлення недоліків читання: Міністерство освіти і науки України. Інститут модернізації змісту освіти. Національна академія педагогічних наук України. Інститут спеціальної педагогіки. Лисогірська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат. – К., 2016. – 77 с.

6. Як навчити читати дитину з порушенням інтелектуального розвитку: КУ «Новоселицький інклюзивно-ресурсний центр» Новоселицької міської ради Чернівецького району Чернівецької області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nirc.kl.com.ua>
7. Don't throw away your printed books: A meta-analysis on the effects of reading media on reading comprehension [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1747938X18300101?via%3Dihub>
8. Engaging Students in the “Joy of Reading” Programme in Finland. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/318138921_Engaging_Students_in_the_Joy_of_Reading_Programme_in_Finland
9. Книговище [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.knigovishte.bg/>
10. Новините на детски език [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.knigovishte.bg/vijte>
11. Reading between the lines, children in Denmark are increasingly shunning books – study [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cphpost.dk/2023-05-16/news/reading-between-the-lines-children-in-denmark-are-increasingly-shunning-books-study/>
12. Supporting reading literacy, Finland [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cypnow.co.uk/content/best-practice/supporting-reading-literacy-finland>
13. Will you learn better from reading on screen or on paper? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.snexplores.org/article/learn-comprehension-reading-digital-screen-paper>

Подолання освітніх утрат і розривів із формування вільного володіння державною мовою

Надія СОСНИЦЬКА,
ст. викладач секції розвивального навчання
Харківської академії неперервної освіти,
відмінник освіти України

Держстандарт початкової освіти ґрунтується на компетентнісному підході, згідно з рекомендаціями Європейського Парламенту та Ради ЄС для освіти впродовж життя. В основу компетентнісного підходу покладено ключові компетентності. «Компетентність – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та / або подальшу навчальну діяльність» [Закон України «Про освіту» (2017), стаття 1]. Ключові компетентності – ті, яких кожен потребує для особистої реалізації, розвитку, активної громадянської позиції, соціальної інклюзії та працевлаштування і які здатні забезпечити життєвий успіх молоді в суспільстві знань. У переліку одинадцяти ключових компетентностей на першому місці «вільне володіння державною мовою», що передбачає сформованість умінь усно й письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність уживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях [1].

У зв'язку з організацією освітнього процесу в дистанційному форматі, спричиненою пандемією, а з 2022 року – воєнним станом, у молодших школярів виявляються освітні втрати та розриви у формуванні зазначеної компетентності. Тетяна Вакуленко, директорка Українського центру оцінювання якості освіти, пропонує розмежовувати поняття «освітні втрати» й «освітні розриви». *Освітні втрати* – різниця між обов'язковими результатами навчання, передбаченими Держстандартом, та реальними результатами здобувачів освіти («це те, що недоотримане»). *Освітні розриви* – різниця в навчальних досягненнях між менш і більш уразливими категоріями здобувачів освіти.

Учителів початкових класів, звісно, слід починати роботу з подолання освітніх утрат і розривів із формування вільного володіння державною мовою з діагностування. Важливо виявити, які саме прогалини

наявні – у межах яких тем; який матеріал діти не розуміють / розуміють частково; які вміння та навички не сформовані.

Щодо першочерговості коригувальної роботи, то пріоритетними мають бути фундаментальні знання та вміння. Серед наскрізних умінь на першому місці **читання з розумінням**, без якого неможливо формувати комплекс ключових компетентностей. Так, для першокласника ключовою є навичка читання та усвідомлення зв'язку звук – буква. Якщо на початку другого класу дитина не читає з розумінням прочитаного (а то й взагалі майже не вміє читати), то жодного сенсу немає приступати до реалізації програми другого класу. Без належного рівня сформованості навички читання неможливим є подальший розвиток молодшого школяра (за винятком випадків діагностованої дислексії; у таких дітей навіть може спостерігатися підвищений рівень розумового розвитку). На сьогодні відзначається погіршення ситуації з читанням у молодших школярів. За дослідженням В.О. Мартиненко [4], 15 – 20% учнів 3 – 4 класів демонструють поскладовий спосіб читання, роблять задовгі павзи між словами, тобто в багатьох школярів не сформована автоматична навичка читання, що є тривожним явищем, яке загрожує нормальному розвитку дитини.

Діагностуванню підлягає як швидкість читання, так і розуміння прочитаного. Якщо виявлено суттєві прогалини в класу чи в окремих учнів, то слід на початку другого класу повернутися до азів – здійснення звукового аналізу та знання букв (вигляд великих і малих друкованих, письмових літер). Звуковий аналіз ніколи не буває зайвим по п'ятий клас включно, навіть за відсутності освітніх утрат і розривів.

Пропоную для максимальної ефективності використовувати методику розвивального навчання, за якою програмою не працював би клас.

Звуковий аналіз слів: доступно й ефективно

У системі розвивального навчання кожен крок щодо опанування учнями звукового аналізу продуманий, виважений. Зважаючи на те, що виокремити звук із потоку мовлення дитині дуже складно, його потрібно якось «дістати» з вимовного моноліту – складу (найменшої вимовної одиниці). Цей процес штучний, неприродний. Для дітей, котрі знають букви, уміють читати, дія виділення звука зі складу обтяжується ще

й «буквеним фетишизмом». Тому діти мають здобути спосіб і рухатися дрібними кроками, відчуваючи впевненість. Під час подолання освітніх утрат / розривів цей рух має бути за можливості прискореним.

Спосіб виділення звуків у слові: почергове інтонування кожного звука у вимовленому слові (протягування голосних і приголосних щільних, акцентування проривних приголосних). На всіх етапах звукового аналізу використовуються моделі, які являють собою прямокутники, що складаються з квадратиків – квадратик для кожного звука, що дозволяє дітям більш упевнено «утримувати» такі «ефемерні» одиниці. Спочатку аналізують тільки слова з трьома звуками (два приголосні та один голосний – *сир, сад, дуб, мак, лось* тощо). Першим для аналізу пропонується слово *сир* (приголосні тверді й тягнуться; слово називає конкретний предмет, що дозволяє використовувати малюнок). Спочатку аналіз здійснюється за заданою моделлю. Учитель демонструє спосіб (діти самі його вивести не можуть): «У слові *сир* «живуть» три звуки (див. рис. 1, 1-а модель). Я ловитиму перший звук: [с-с-сир] (2-а модель), другий – [си-и-ир] (3-я модель), і третій – [сир-р-р] (4-а модель). (При цьому вчитель проводить лінію під відповідним квадратом). А тепер «прочитаю» слово: ***сир*** (5-а модель). Хто хоче зі мною «ловити» звуки?» Учитель озвучує модель, а учень веде указкою («ручкою» на інтерактивній дошці) під відповідним фрагментом моделі. Потім міняються ролями. Далі учні під час очного навчання в парах повторювали б цей спосіб, маючи на столах моделі (зручно зафіксовані на планшетах). В умовах дистанційного навчання доведеться кожному самотійно повправлятися.

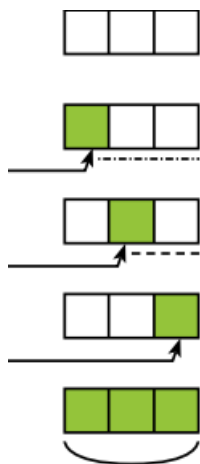

Рисунок 1. Звуковий аналіз слова

Важливо дітям мати зручні квадратики з цупкого паперу й добре було б ще мати планшети (картонні чи пластикові) з кишеньками для вставляння квадратиків, наголосу. Також знадобляться вузькі прямокутники, які завдовжки більші від сторони квадрата (бажано чорного кольору), для позначення меж складів.

Дітям необхідно дослідити вагомість місця звука в слові. Для того добре було б погратися. Наприклад, Гаволов переплутав звуки. Попрацювати з моделями: *сир* – *рис*. Діти самі повинні «Прочитати» нове слово *рис*.

Далі можна опрацювати однотипні слова *лис*, *лин* (2 тверді приголосні, які тягнуться, та 1 голосний).

Потім здійснюємо аналіз тризвукових односкладних слів із проривними звуками (не тягнуться, стараємося лише акцентувати): *дуб*, *жук*, *бик* тощо.

Важливим є виділення й аналіз відношень між звуковою структурою слова та його значенням – усвідомлення змісторозрізнявальної ролі звуків. Усі якості звуків аналізуються на зіставленні слів, у яких демонструється змісторозрізнявальна роль характеристик звуків: твердості-м'якості (лук – люк, син – синь, галка – галька), дзвінкості-глухості (коза – коса, гуля – куля, гава – кава).

Далі діти в процесі аналізу слова з 4-х звуків (*мама*) виділяють склад як найменшу вимовну одиницю та виявляють складоутворювальну роль голосних звуків і словорозрізнявальну функцію наголосу. Учні в процесі аналізу виявляють, що для вимови одних звуків необхідно відкрита рота, а для інших – спочатку закрити ([а] – [м]), тому й характеризують голосні як «ротовідкривачі», а приголосні – «ротозакривачі». Згодом можна й користуватися класичною характеристикою: «голосні вимовляються без перепон, приголосні під час вимови наштовхуються на перепони».

Не можна використовувати помилкові висловлення: «голосні співаються», «голосні тягнуться». По-перше, що таке «співаються»? Педагоги протягують звук, демонструючи процес співу. Чимало приголосних тягнуться (фрикативні). Якщо ж мати на увазі, що голосні можна співати, утворюючи звуки різної висоти, то таку характеристику мають і сонорні. Отже, це не може бути диференційною основою для розрізнення голосних і приголосних.

Пам'ятаймо, що **склад – це найменша вимовна одиниця**. Поділ слова на склади підкорюється: 1) принципу висхідної гучності (до голосного гучність у другому, третьому й подальших складах може або

наростати, або бути однаковою – кілька глухих або дзвінких; два сонорних поспіль належать до різних складів); 2) тенденції до відкритості складу (якщо «дозволяє» «закон висхідної гучності»). Про поділ на склади не домовляються, а лінгвісти дослідили це об'єктивне явище. А ось про перенос дійсно домовляються. Не завжди перенос збігається з межами складів і не всі межі складів є підставою для переносу. Важливо, щоб у процесі звукового аналізу виділяли саме фонетичні склади, а не склади для переносу. А для процесу читання та письма доречно використовувати умовні склади, про що поговоримо далі.

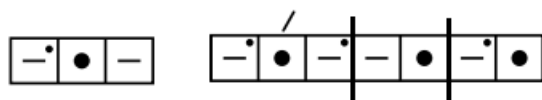
Під час звукового аналізу учні повинні визначати склади як найменші вимовні одиниці: [до|шка]. Для визначення наголошеного складу найлегшим для дітей є *спосіб пересування наголосу з першого складу до останнього*. «Нам потрібно визначити наголос у слові *машина*. Наголошуймо перший склад: [ма|ше|на], тепер другий – [ма|ш|на], третій – [ма|ше|на]. Коли слово було вимовлено правильно – перший, другий чи третій раз? То ж який склад наголошений?» Коли повправляються, то зупиняються на правильному варіанті (не продовжують до останнього складу).

Згодом для визначення наголошеного складу можна використовувати й інтонацію (інтонація здивування, перепитування).

У жодному разі не застосовуйте помилкового прийому «поклич слово». Це як? Як можна, наприклад, покликати слово *робиш*?

Після такої практичної роботи учні можуть здійснювати звуковий аналіз слів, визначаючи кількість звуків і будуючи звукові моделі самостійно.

Радимо в добукарний період розмежовувати дзвінкі та глухі приголосні звуки. Дітям це легко, особливо, якщо використовувати зрозумілі прийоми: затулити вушка або притулити пальчики до горлечка й вимовляти парні за дзвінкістю-глухістю. У звуковій моделі доречно позначати дзвінкість крапкою праворуч над рисою («дзвіночок»), а глухість – відсутністю крапки. Наприклад, моделі слів *люк*, *дзеркало*:

Для аналізу в добукарний період пропонуються слова до шести звуків і, що дуже важливо, лише ті, у яких написання збігається з вимовою. Педагогові слід усвідомлювати, що в слові *тедзь* написання збігається з вимовою, а в слові *сніг* – ні. У багатьох авторів посібників

навпаки. Застосовуючи спосіб, учень без проблем назве три звуки поспіль у слові *тедзь* і схарактеризує їх: приголосний твердий, дзвінкий; голосний наголошений; приголосний м'який дзвінкий. Якщо хтось помилково дав би учневі в добукварний період здійснити звуковий аналіз слова *сніг*, то він схарактеризував би перший звук як м'який, отже, у цьому слові написання з вимовою не збігається. На жаль, багато авторів і педагогів класифікують явища за складністю без належного аналізу, що призводить до серйозних методичних помилок.

У процесі звукового аналізу застерігайте себе від типових помилок: «звук [ч] завжди твердий», «звук [й] завжди м'який» тощо. Який зміст таких висловлень? Про що йдеться? А хіба звук [л'] не завжди м'який? Якщо ми всі згодні, що навчання має відповідати науковому принципу, то необхідно більш критично ставитися навіть до усталених трактувань, які поширені не лише в програмовому та навчально-методичному забезпеченні шкільних курсів, але й у джерелах для філологічної аудиторії. Першокласник, який у процесі дослідницької діяльності усвідомив звукову систему української мови, зробить такі висновки: «звук [ч] непарний твердий», «звук [й] непарний м'який, непарний дзвінкий» тощо. У букварний період учні виявлять ще й пом'якшені приголосні, на чому зупинимо свою увагу далі.

Опанування грамоти: цікаво й продуктивно

Засвоєння перелічених знань та вмінь дозволяє ставити навчальне завдання, спрямоване на вияв і засвоєння способів побудови **буквеного запису** слова. Буквений запис – також модель слова. На відміну від звукової моделі, яку діти будували в результаті дослідження якостей звуків, добору відповідних зрозумілих символів («домовлялися» про використання саме таких символів), з буквеною моделлю так не вийде. Звичайно, можна було б вигадати свою абетку, але в дітей наявна мотивація навчитися читати те, що написали інші люди. Постає необхідність дізнатися не лише, як яка буква називається (що, виявляється, є зовсім не суттєвим), а яку «роботу» вона виконує – який звук / звуки позначає, як її читати. Для дітей починається цікавий етап такої важливої дослідницької роботи. І якщо ви виявили брак таких знань

у другокласників чи навіть третьо-, четвертокласників, то слід знайти час для ліквідації цієї прогалини.

Актуалізуємо свої знання. Перш за все, **з'ясуємо значення терміна «графіка».** «Графіка (від грецької – пишу, креслю, малюю) – сукупність усіх засобів даної писемності, сукупність накреслень, якими жива мова передається на письмі: літери алфавіту, апостроф, знак наголосу, розділові знаки. Під цим терміном також розуміють систему співвідношень між буквами (літерами) і звуками (фонемами). Графіка як розділ мовознавства встановлює, які основні звукові значення мають окремі букви, тобто як вони читаються. Значення літер пов'язані з фонематичним і позиційним принципами графіки» [6, с. 7]. Порівняймо кількісні характеристики фонем в українській мові та літер на їхнє позначення. Перших – 38, а других – 33. Очевидно, що не кожен звук має окрему букву на своє позначення. Українська графіка побудована за **позиційним (складовим) принципом**, який полягає в тому, що значення літери виявляється на письмі не самостійно, а в поєднанні з іншими літерами й графічними знаками, тобто позначення певного звука залежить від позиції щодо сусідніх букв і графічних знаків: звук [а], наприклад, після твердого позначається літерою *а*, а після м'якого – *я*. Позиційний принцип графіки в українській мові полягає в позначення твердості-м'якості приголосних звуків і фонем <й>. Для того щоб діти не лише навчилися читати, а й паралельно якісно опанували письмо в межах графіки, їм необхідно усвідомити «роботу» літер у конкретних позиціях, тобто усвідомити позиційний принцип графіки (у роботі з дітьми термін не слід використовувати).

Розглянемо алгоритм читання.

1. У слові, яке слід прочитати, діти знаходять букви на позначення голосних звуків і ставлять простим олівцем під ними крапки.

2. Знаходять межі складів (олівцем зазвичай не позначають, але перші спроби читання можуть супроводжуватися й такою попередньою дією) та, проводячи олівцем дуги («човники») під відповідними складами, одночасно прочитують слово, не роблячи пауз між складами.

3. Повторюють прочитане слово з нормальною швидкістю та відповідно до орфоепічних норм.

Цей же алгоритм використовується й на контрольно-оцінювальному етапі запису слів. Діти прочитують саме те, що написали, а не те, «що має бути», і таким чином помічають і виправляють усі графічні помилки, перш за все пов'язані з позначенням звуків буквами, а не лише технічні.

Межі яких складів знаходять діти? Вище ми говорили про фонетичні склади як об'єктивні одиниці мовленнєвого потоку. Звісно, непрочитане слово неможливо поділити на такі склади. Для контрольно-оцінювальних дій у процесі читання та письма першокласники ділять слова на склади механічно для зручності: бачать дві букви на позначення приголосних звуків, то межі зазначають між ними. Якщо збігаються три чи більше звуків, то межі складів дитина робить довільно: два до попереднього та один до наступного складу чи навпаки тощо. Тобто використовуємо умовний склад («квазісклад», «псевдосклад»). Наприклад, у слові *дошка* робимо межі складів для прочитання та запису: *дош-ка*, тоді як межі фонетичних складів: *до-шка*. Слово *сестра* ділиться на фонетичні склади: *се-стра*, а дитина прочитуватиме: *сес-тра* або *сест-ра*.

до́шка сес́тра сес́тра

*Наразі є потреба зупинитися на тлумаченні поняття «орфограма», що відповідає науковому принципу. «Орфограма – це місце буквеного запису, яке точно не можна визначити по слуху, тому що є вибір із двох чи більше варіантів одного правильного», – добре було б усвідомити учням. Зовсім далеким від науки є тлумачення орфограми, яке зводиться до місця, де можна помилитися. Виникає логічне питання: де те місце, у якому ніхто не припускається помилок? **Наукове тлумачення поняття «орфограма» спонукає дітей до формування орфографічної дії,** а таке приблизне мотивує хіба що запам'ятовувати безліч незрозумілих правил, які багатьом є недоступними для застосування в процесі письма. Повернімося до графічних помилок, які помилково вважаються орфографічними. Це – пропуск літер у середині (частіше букв на позначення голосних звуків), на початку, у кінці слова, метатеза (переставляння букв і навіть складів), результати дисграфії (заміна одних літер іншими: *б – д, у – и* тощо). Графічні помилки призводять до спотворення слова, натомість орфографічні на вимову не впливають, тому для виправлення графічних помилок досить лише уважно прочитати те, що написав, та «почути» прочитане, а для виправлення орфографічної помилки цей спосіб не є актуальним, тому що, скільки не читай, – нічого не помітиш (неправильно вибрана орфограма часто «симпатичніша» за правильне написання, наприклад, *на досьці – на дошці; на досьці* відповідає орфоепічній нормі).*

Наступним етапом для дітей є виявлення позиційного принципу графіки. Діти мають уже сформоване вміння запису, наприклад, слова *Лана* і стикаються з проблемою запису слова *Ляна*: як позначити м'якість першого приголосного? Відповідної букви на позначення приголосного звука немає. Буква *л* не в змозі позначити ні твердість, ні м'якість, тому їй потрібен «помічник», яким виявляється літера *я*, яка одночасно виконує дві «роботи» – позначає звук [а] та м'якість звука [л']. Діти починають створювати модель – стрічку, на якій фіксують букви на позначення голосних звуків, які використовуються після м'яких приголосних, і букви, які пишуться на позначення голосного та твердості попереднього приголосного звука.

Після роботи зі словами, у яких звук [о] на початку складу чи після твердого приголосного звука, виникає проблема: а як позначити його після м'якого приголосного, яка літера здатна позначити звук [о] та м'якість попереднього приголосного? Такої літери немає. Як вийти з такого складного становища? Звук [о] має літеру на своє позначення – *о*, а м'якість приголосного можна позначити якоюсь іншою літерою, якою виявляється *ь* – «м'який знак». Важливо, щоб першокласники розкрили секрет: з якими буквами «дружить» м'який знак, а з якими ні. У результаті добору слів (наприклад, *сіль, трьох, тінь, сядь, мить, лізь, ось, тедзь, хлопець*) діти доходять висновку, що з буквами *л, н, р, д, т, з, с, дз, ц* м'який знак «дружить». Ніхто з дітей не знайде жодного слова, у якому останній звук, позначений буквами *б, п, в, м, ф, ж, ш, дж, ч, г, к, г, х*, був би м'яким. Результати дослідження слід фіксувати в таблиці. Наприкінці першого класу зміст таблиці потрібно систематизувати (див. табл. 1). Якщо ви таку роботу здійснюєте не в першому класі, то доречно прискорити процес дослідження й одразу будувати остаточний варіант таблиці. Для цього треба просити дітей добирати приклади слів, які закінчуються тим чи іншим м'яким приголосним (у порядку розташування літер у таблиці). Результати такого аналізу є важливими не лише для подальшого дослідження та формування міцних графічних навичок. Зупинимось на можливості більш широкого використання здобутих знань.

Діти з'ясували, що після літер *б, п, в, м, ф, ж, ш, дж, ч, ш, г, к, г, х* м'який знак не ставиться. А чи трапляються ці букви перед *і*? Так. А як вони в таких випадках читаються, адже неможливо перед звуком [і] вимовити твердий приголосний? У такому разі ці приголосні дійсно не тверді, але й не м'які. Ступінь м'якості незначний, тому їх і називають **пом'якшеними**. Чи трапляються вони й перед іншими голосними? Так,

зрідка перед [а] та [у] (мюслі, бязь, бюро, пюітр, обличчя тощо) – виявляють першокласники. Результати такого дослідження допоможуть розвивати фонетичний слух, орфоепічне мовлення, а також усвідомлювати звукову систему української мови.

Учні, які здобудуть ці знання та сформують уміння й навички, будуть «більше застрахованими», порівняно з тими учнями, яких навчають помилкової класифікації приголосних звуків мовлення (тверді й м'які), від помилкового вживання / невживання м'якого знака (на цьому етапі в ситуаціях, не пов'язаних з орфограмами, а надалі й у випадках позначення м'яких приголосних перед м'якими або пом'якшеними приголосними звуками).

Таблиця 1

Правопис м'якого знака. Позначення твердих, м'яких і пом'якшених приголосних звуків буквами

Д	Ь	б	Ъ
Т		п	
З		в	
С		м	
ДЗ ([дз̣])		ф	
Ц		дж ([дж̣])	
Л		ч	
Н		ж	
р (перед <u>о</u>)		ш	
		г	
		к	
		г	
		х	
[]		[]	
[']		[']	
тверді		тверді	пом'якшені

Після такого важливого дослідження учні будуть готові до чергового відкриття. На цей раз це буде ще один секрет позиційного принципу графіки: як позначається на письмі звук [й]. Результати дослідження стають обґрунтованим приводом для сплеску позитивних емоцій дітей. Такий «гордий одинокий» звук [й], який не має парного ні

за твердістю, ні за глухістю, має аж п'ять літер на своє позначення! Діти узагальнюють, що звук [й] на початку складу позначається літерами *й, я, ю, є, ї*, у кінці складу – буквою *й*. А як його позначити після твердого приголосного в середині складу? Адже літери *я, ю, є* на це не спроможні. У такому разі вони позначають м'якість, а не твердість попереднього приголосного, та й про позначення звука [й] не може бути й мови в таких випадках. Діти уточнюють, що якихось особливих літер для такої ситуації в українській мові немає, тому потрібно обійтися тими, які вже знаємо. **Важливо педагогові НУШ не пояснити все дітям, а дати їм змогу здобути ці знання.** Для цього слід зібрати всі дитячі гіпотези, які потім у процесі навчального діалогу проаналізувати. Здобувачі освіти дійдуть висновку, що має бути якийсь «чарівник», який «попросить» літери *я, ю, є* (звісно, діти спочатку шукають спосіб написання лише одного слова – наприклад *м'яч*) виконувати невластиву їм роботу після приголосних звуків – позначати звук [й] + голосний. І виявляють, що таким «чарівником» є апостроф – знак, який указує на твердість попереднього приголосного й на те, що наступна літера позначає [й] + голосний. Висновок такого простого дослідження та сформованість фонетичного слуху гарантують дітям успіхи в уживанні / невживанні апострофа – без усяких правил. Стає байдуже, чи ці звуки перед [й'] губні, чи належать до префікса, чи це [к], чи слово власне українське, чи іншомовного походження. Притому кожен учень висміє «твердження», що апостроф ставиться при роздільній вимові (такі алогічні речі бачимо й у сучасній літературі, зокрема в новому варіанті правопису!). Яка ж роздільна вимова може бути в середині складу (*б'є, н'є* тощо)?! Педагогові НУШ важливо позбуватися стереотипного, а розвивати саме критичне мислення. **Апостроф – не орфограма!** Це звичайна графема. Ніякого вибору немає в позначенні звукового комплексу твердий приголосний звук – [й] – голосний. Невживання апострофа призводить до деформації слова. Для того щоб виправити допущену помилку, достатньо лише прочитати те, що написав / написала. Опанований алгоритм запису слів, а також сформовані контрольні-оцінювальні дії забезпечують дітям успішне засвоєння графіки.

У третьому класі, наприклад, на етапі повторення матеріалу за 1 – 2 класи, можна було б розглянути й ситуацію позначення звука [й] після м'якого приголосного перед голосним. Така робота є посильною і для першокласника в післябукварний період. Доречно взяти для опрацювання слово *вольєр* чи *вольєра*. Після актуалізації знань про вживання апострофа

учням легко дійти висновку, як саме справитися з новою ситуацією. М'якість приголосного в такому випадку позначається м'яким знаком. На цей час учні повністю «озброєні» щодо позначення звука [й] в усіх позиціях, і жодні інші правила їм ні до чого. Чують звукову комбінацію «твердий звук – [й] – голосний (не [о])» – ставлять апостроф. Чують послідовність звуків «м'який звук – [й] – голосний (будь-який)» – пишуть м'який знак. Немає звука [й] – не потрібен ні апостроф, ні м'який знак. У процесі конкретизації слід уточнити: 1) що звук [й] трапляється й після напівголосного нескладового [ў] ([ўйун]), а тому потрібно в такому разі ставити апостроф; 2) що без апострофа можна було б обійтися перед літерою *ї*, яка виконує завжди одну роботу – позначає одночасно два звуки – [йі], але за традицією апостроф пишеться.

Поки що в українській школі (загальна середня освіта, вища освіта) такий підхід до тлумачення та методики вивчення вживання апострофа наявний лише в системі розвивального навчання ДРiМ (автор Н.П. Сосницька). У практиці українського правопису й досі апостроф вважається орфограмою, для перевірки якої пропонується низка правил, які не гарантують правильного написання навіть усім педагогам, у тому числі й учителям української мови (*Хьюстон, вол'єр* – зафіксовані помилки, яких припустилися вчителі української мови вищої кваліфікаційної категорії). Апробовану протягом багатьох років методику можна використовувати в усіх класах, незалежно від програми навчання.

Для формування навички письма та орфографічної дії неможливо переоцінити значення алгоритму списування.

1. Прочитати речення орфоепічно.
2. Підкреслити орфограми.
3. Прочитати орфографічно.
4. Записати, диктуючи собі орфографічно. НЕ заглядати до джерела!
5. Перевірити, підкреслюючи орфограми. НЕ заглядати до джерела!
6. Звірити свій запис із джерелом.

Якщо дитина просто копіює слова, а іноді окремі склади, а то й здійснює побуквене копіювання, то результативність такої роботи нульова. Може, дитина й навчиться краще прописувати букви, але зовсім не покращить графічної (позначення звуків буквами в словах без орфограм) та орфографічної (виявлення та перевірка орфограм) вправності. Пропонуємо не лише відпрацювати з дітьми алгоритм списування до сформованості навички, а й суворо його дотримуватися, без

спокуси порушувати, зокрема підглядати до зразка, коли це не передбачено алгоритмом.

Педагогові слід аналізувати матеріал для списування. Першокласники повинні списувати лише ті слова, у яких написання збігається з вимовою. У них можуть бути й невивчені орфограми за умови, що написання збігається з вимовою, наприклад: *дбати, призьба* (позначення парного дзвінкого перед парним дзвінким); *ляльці, неньці* (позначення м'якого перед м'яким); *збити, схотіти* (правопис префікса з-(с-) тощо. Але в першому класі для списування не годяться ні окремі слова, ні речення з орфограмами, де написання не збігається з вимовою: *зима, сніг, весна, радість, лічба, зшити* тощо. У першому класі зазвичай учаться писати велику букву на початку речення та в деяких власних назвах, ставити крапку, знак питання та знак оклику в кінці речення. Нагадуємо, що ні м'який знак у кінці слова чи перед твердим, перед *о*, ні апостроф не є орфограмами, тому що немає вибору з двох варіантів одного правильного. Неправильне написання призводить до перекручування слова. Для виправлення таких помилок достатньо лише уважно прочитати написане, що жодним чином не допоможе за наявності орфограми. Так, написане неправильно слово *висна* читається точно так само, як написане правильно. Написане слово *сніг* з м'яким знаком після *с* читається бездоганно орфоепічно.

Причому першокласники можуть і повинні списувати речення зі службовими словами, тому що прийом знаходження ними меж слів має бути опанований ще в добулварний період (перед кожним словом можна вставити ще одне слово, яке уточнює зміст наступного слова чи речення в цілому).

Починаючи з другого класу, за потреби, учні можуть списувати й тексти з невивченими орфограмами (де написання не збігається з вимовою), пунктограмами, якщо вони готові до такої роботи. Було б прекрасно, якщо діти помічали б ті місця, де вимовляється по-іншому, ніж пишеться, і підкреслювали ризиками. Це дуже результативно для розвитку орфографічної пильності.

Хочемо наголосити й на методиці диктування. В усіх випадках диктування **має бути орфоепічним**, починаючи із запису перших слів у першому класі, вимова яких, безперечно, повинна збігатися з написанням. У міру вивчення орфограм тексти відповідно наповнюються ними. Орфографічне ж прочитання доречно використовувати лише для самоперевіряння учнями записаного під диктування.

Берімо до уваги, що немає таких окремих слів у мовленнєвому потоці, як *у, в, на, при, над* тощо. Вони утворюють із наступним самостійним словом одне фонетичне ціле, з одним наголосом. Тобто у *школі* вимовляється без павзи між *у* та *школі*, як, наприклад, *улити*.

Недоречно залишати в тексті слова з невивченими орфограмами. Рекомендація, що таких слів у тексті може бути до двох і їх потрібно записати на дошці, звернути особливу увагу, не має виправдання. Адже не це є метою диктанту як діагностувальної роботи. Це відволікає учнів, емоційно напружує. Тому радимо уникати таких слів, замінювати їх словами без орфограм або з вивченими орфограмами. Це, звісно, стосується й невивчених пунктограм. За нашими спостереженнями, у збірниках диктантів часто порушується ця методична доцільність, тому кожен текст для диктування підлягає змістовному аналізу та корегуванню педагогом.

Читання тексту й окремих речень повинно відповідати вимогам виразного читання (в жодному разі не можна плутати з орфографічним читанням!). Поділ тексту на фрази, такти, виділення логічно наголошених слів, тембр, темп – жоден складник не повинен залишатися поза увагою. Тому, крім орфографічного аналізу тексту, попередньою роботою має бути й вправління у виразному читанні його. Добре було б для зручності створювати партитуру тексту.

Під час дистанційного навчання виявляється чимало проблем, зокрема освітні втрати щодо швидкості письма молодших школярів. Якщо ви виявили такі проблеми у ваших учнів, то слід виправляти ситуацію. Перш за все, учні за 35- чи 40-хвилинний урок повинні виконувати норму написання знаків. Більша частина письма припадає, зрозуміло, на асинхронну частину уроку. Ретельний педагогічний моніторинг сприятиме виконанню норми молодшими школярами. **Пам'ятаймо**, що згідно з нормативними вимогами кожна робота учня повинна бути перевіреною вчителем як у зошитах, так і в робочих зошитах із друкованою основою. У дітей повинна бути мотивація до письма та, звісно, до збільшення його швидкості. **Не забуваймо також про потенціал педагогіки партнерства.** Батьки мають розуміти важливість тих чи інших аспектів навчання та бути насправді вашими партнерами й реально допомагати своїм дітям, а не бідкатися, що домашніх завдань дуже багато, не розмежовуючи асинхронної частини уроку та домашнього завдання.

Словникова робота: продуктивно

Лексичні вміння. Ще одна проблема, що потребує особливої уваги. У багатьох спостерігається бідний словниковий запас. Учні не розуміють не лише рідковживаних слів, а й чимало слів загальноновживаної лексики. «Під час читання діти прочитують їх переважно механічно, фактично просто пропускають, хоча значення більшості з цих слів легко можна з'ясувати через контекст, якщо цього уміння дітей навчати» (В. О. Мартиненко) [4].

На цьому й зупинимо свою увагу. Почнімо зі **словникової роботи**. У словниковій роботі на перший план висувається семантичний компонент, оскільки лише розуміння дитиною значення слова (в системі синонімічних, антонімічних, полісемічних відносин) може привести до свідомого вибору слів і словосполучень, точного їх уживання при побудові зв'язного висловлення. Словникову роботу з незрозумілими словами в тексті доречно проводити, не пояснюючи всі слова до прочитання, а з активним залученням дітей. Прочитавши текст, варто запитати: «Які слова ви не зрозуміли?». Неадекватні відповіді не повинні бути причиною наступного разу не ставити таке ж запитання. Зрештою, діти будуть виокремлювати певні слова, запам'ятовувати їх і намагатися навіть самостійно визначати їхнє значення. Якщо немає продуктивних запитань від дітей, то слід запитати їх, наприклад: «А як ви зрозуміли слово *волошка*?». Якщо немає правильних версій, то треба прочитати речення, у якому найпрозоріше виявляється семантика слова. Діти, звичайно, здогадаються, що це – квітка. В іншому контексті може бути зазначено її колір, де вона росте тощо. Таким чином можна скласти певне уявлення про предмет без попереднього пояснення та показу зображення. І лише після активного обговорення дітей, якщо потрібно, педагогові слід доповнити чи конкретизувати тлумачення слова, показати зображення предмета, кольору, дії тощо. І лише в тому разі, коли ключове слово тексту, що визначає тему твору, може бути незрозумілим, треба перед читанням з'ясувати його значення, але після запитання, адресованого дітям, і намагання з'ясувати семантику в контексті.

Для формування самоконтролю та самооцінювання доречно стежити за текстом із простими олівцями. Здобувачам пропонується

робити позначки під чи над словами, які діти не розуміють або сумніваються щодо значення слова. У такому разі буде простіше дитині назвати проблемні для неї слова.

Дидактичні ігри: цікаво й результативно

Для формування лексичних умінь доречно використовувати різні **дидактичні ігри та вправи**: «Що це?», «Назви одним словом», «Розташуй усе на своє місце», «Що зайве?», «Що не так?» тощо. Пропонуємо використовувати ефективну гру-вправу «Світлофор» («Пропускаємо» – «Не пропускаємо»). Діти в провідній руці тримають «світлофор» – елемент одного кольору: зелений сигнал або червоний. У другій руці в дитини жовтий сигнал, яким школяр користується в сумнівній ситуації та піднімає, «заявляючи»: «не знаю», «сумніваюся», «прошу допомоги». Зручними символами є обклеєні з двох боків папером однакового кольору картонні кружечки діаметром 10 см із ручками завдовжки 10–12 см. За спеціальною домовленістю учні реагують або на правильний варіант зеленим кольором, а на неправильний – без символу, або на неправильний варіант – червоним кольором, а на правильний – без символу. Слід пам'ятати, що використання відразу червоного й зеленого кольорів призводить до швидкої втоми учня. На завдання «пропускати», наприклад, лише предмети посуду діти повинні піднімати «зелене світло», коли чують відповідні слова, і не піднімати, коли слово не називає посуду. Аналіз ситуації обов'язковий у разі помилки. В інших випадках – залежно від методичної доцільності. Наприклад, на слова *друшляк, ополоник, виделка, тарілка* піднімають сигнальний предмет, а на слова *серветка, скатертина* – ні. Для гри-вправи слід ретельно добирати слова. Наприклад, у пропонованому наборі ви помітили, що, крім посуду, називалися предмети, які бувають на кухні, а не будь-які слова.

Цю вправу доречно використовувати також для формування інших умінь – фонетичних, граматичних, орфографічних тощо.

Якщо ми актуалізуємо вміння чути й виокремлювати, наприклад, звук [ч], то для першокласників актуальним є диференціація свистячих – шиплячих, знаходження звука [ч] у «співдружності» із [ш]. Тому доцільним є, наприклад, такий набір:

Число, цифра, цирк, щастя, дощ, палац, цех, дочка, плащ, цибуля, чистий, щирий, зачистити, часник, чапля.

Додає упевненості в роботі зі звуком [ш] такий набір:

Шуба, сумка, солома, щастя, дощ, сом, рис, слон, космос, дошка, плащ, рослина, шибка, обшивка, сливка.

Для «ловлі» звука [дж] актуальним буде набір:

Жирафа, джерело, джем, жир, часник, джміль, жасмин, джін, джінси, жарт, джмелик, жаба, заджеркотіти, ходжу.

Перейти на «ти» зі звуком [дз] допоможуть слова:

Дзеркало, зелений, дзвоник, зволікати, задзвеніти, задзеркалля, зазвичай, дзита, дзижчати, зичити, зазирати, дзиглик, зерно, дзеркальний.

Для формування граматичних умінь можна добирати набори для розмежування правильних і неправильних відмінкових форм іменників (кличного, родового, орудного відмінка, у яких часто трапляються помилки), числівників, словосполучень, у яких мовці припускаються помилок, тощо.

Наприклад.

1. «Пропускаємо» правильні слова чи сполучення слів у кличному відмінку. *Петре, Василе, Андріє, Ігоре, Олеже, Олегу, Іван Васильовичу, Марія Іванівна, Дмитрик, Микито, Юліє, Софіє, пан лікаре, Ілле.*

Відповідь

Петре, Олеже, Олегу, Микито, Юліє, Софіє, Ілле.

2. Піднімаємо червоне «світло» на помилкове утворення родового відмінка. *Зошита, варіанту, предмету, звуку [а], не долинає ні звуку, документу, піска, картону, коридору, класу.*

Відповідь

Варіанту, предмету, звуку [а], документу, піска, картону.

3. «Пропускаємо» правильні словосполучення. *Дякую тобі, вибачте мене, опанувати тему, оволодіти мовою, чотири брата, три столи, два очка, три бала, п'ять гривнів, із семистами учасниками марафону, сім плюс п'ять дорівнює дванадцять.*

Відповідь

Дякую тобі, опанувати тему, оволодіти мовою, три столи, два очка.

Словники – наші друзі

Для формування лексичних, граматичних, орфоепічних, орфографічних, морфемних умінь неоціненну роль завжди відігравали словники. Під час дистанційного формату навчання їхня роль поглиблюється.

Учні повинні навчитися користуватися різними типами **словників**, уміти знаходити їх в інтернеті, завантажувати чи робити закладки. Молодші школярі мають дослідити всі «секрети» словників. Для них не повинні бути таємницею питання:

- 1) Чи містить орфографічний словник інформацію про наголоси в усіх словозмінах?
- 2) Де знайти інформацію: значення слова в цьому реченні пряме чи переносне?
- 3) Як переконатися, чи це багатозначне слово, чи це різні слова (омоніми)?
- 4) Які словники допоможуть вибрати правильне закінчення в родовому відмінку однини іменника чоловічого роду (з нульовим закінченням)?
- 5) Чи можна знайти допомогу в орфографічному словнику щодо вибору закінчення в дієсловах теперішнього чи майбутнього часу?

Чи готові ви на цей момент дати швидку й переконливу відповідь на поставлені запитання? Спробуймо розібратися.

Словники, які стануть у пригоді молодшим школярам:

1. Академічний тлумачний словник (1970 – 1980). URL: <http://sum.in.ua>
2. Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] : у 20-ти томах : електронна версія видання / Нац. акад. наук України, Укр. мовно-інформ. фонд; гол. ред. В. М. Русанівський ; науковий керівник проекту В. А. Широков, 2010. URL: <https://services.ulif.org.ua>
3. Орфоепічний словник. Укладач Погрібний М. І. Київ, 1984. 629 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/>
4. Дзвона чи дзвону? Або –а (-у) чи –у (-ю) в родовому відмінку. Словник-довідник. URL: <http://rodovyi-vidminok.wikidot.com/>

5. Полюга Л. М. Словник українських морфем: понад 45 000. – К.: Довіра, 2009. – 554 с.
Або: Полюга Лев Михайлович. Словник українських морфем: близько 40 000 слів / Л. М. Полюга. Львів: Світ, 2001. 448 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001996>
Або: URL: https://gramotiy.co.ua/slovník_morfem/
6. Терещенко В. М. Розбір слова за будовою : словник. Х.: ПП Українське літературне агентство “УЛА”, 2016. 96 с.
7. Словники України online. Словозміна. URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/>

Для вправного вміння користуватися словниками зовсім не досить бездоганно знати алфавіт. Необхідно знати про наявність інформації про слово та бачити її всю – розміщену в словнику явно та приховано. Для учнів початкових класів така дослідницька діяльність не лише посилює, але й захоплює, цікава.

Який склад наголошений? Кожен словник подає цю інформацію. Але це стосується початкової форми. А як бути зі всіма словоформами? Наприклад, як правильно: «Не вивчив вірша» чи «Не вивчив вірша́»? Розгортаємо орфографічний словник. Знаходимо: *вірш, -а, ор. -ем*. Ніби немає інформації про наголос. Але це не так. Аналізуємо початкову форму – називний відмінок однини. Односкладове слово, тому знак наголосу зайвий. Закінчення родового відмінка однини без наголосу, отже, наголошений той же перший склад. Закінчення орудного відмінка однини без наголосу, отже, знову наголошений той же перший склад. Інших словоформ не подано. Отже, у всіх інших словоформах наголошений також перший склад. Тобто правильний варіант лише «Не вивчив вірша». Мовці часто припускаються помилок у наголошенні словоформ цього слова. Зробимо висновок, що орфографічний словник подає повну інформацію про наголошення всіх словоформ. Раджу опрацювати з учнями й слово *гість*, щоб переконатися у правильності висновку.

Пряме чи переносне значення? Часто натрапляємо навіть у підручниках на таке:

золотий годинник (золотий – пряме значення);

золоте колосся (золотий – переносне значення).

Це правда? Розгорнімо тлумачного словника: Академічний тлумачний словник (1970 – 1980) - <http://sum.in.ua>

ЗОЛОТІЙ, а, е.

1. Прикм. до золото 1. Золотий зливкок;

// Який має в собі золото як складову частину.

4. Який своїм кольором нагадує золото; блискучо-жовтий, оранжевий.

5. *перен.* Дуже цінний, вартий поваги (про людину, її характер і т. ін.). Значення 4 без ремарки *перен.* Назва кольору – пряме значення.

Отже, переносні значення слів у тлумачних словниках подаються з ремаркою *перен.* Усі інші значення – прямі.

Школярі повинні усвідомлювати, що однозначне слово має лише пряме значення, а серед значень багатозначного слова інколи трапляються переносні значення. Це образні назви явищ дійсності.

Пам'ятаймо, що помилки трапляються навіть у словниках. Знайдіть, будь ласка, тлумачення слова *золотий* у 20-томному словнику: Тлумачний словник української мови [Електронний ресурс] : у 20-ти томах : електронна версія видання / Нац. акад. наук України, Укр. мовно-інформ. фонд; гол. ред. В. М. Русанівський ; науковий керівник проекту В. А. Широков, 2010. – URL: <https://services.ulif.org.ua>

Порівняйте з попереднім.

Якщо ви проаналізуєте подані в цьому словнику однотипні слова *малиновий*, *вишневий*, то переконаєтеся, що в статті *золотий* випадкова помилка.

Багатозначне слово чи різні слова (омоніми)? Учні знають, що слова, які мають одне лексичне значення, називаються однозначними, слова, що мають кілька лексичних значень, називаються багатозначними. Що називає слово *ручка*? Добре, якщо школярі назвуть три значення цього слова, а всі шість можна переглянути в словнику й переконатися, що всі ці значення в одній статті, тобто слово *ручка* написано один раз.

А що називає слово *коса*? Діти, мабуть, дадуть два тлумачення, а то й три. Заглянемо до словника й побачимо, що таке слово записане аж чотири рази – не так, як *ручка*. Тобто чотири різні слова (омоніми) записані в різних статтях.

Отже, лексичні значення багатозначного слова подаються в тлумачному словнику в одній статті, а омоніми – в різних. Так просто.

Сподіваємося, що молодші школярі легко знайдуть відповіді й на такі питання:

- Які словники допоможуть вибрати правильне закінчення в родовому відмінку однини іменника чоловічого роду (з нульовим закінченням)?
- Чи можна знайти допомогу в орфографічному словнику щодо вибору закінчення в дієсловах теперішнього чи майбутнього часу?

Будова слова – не таємниця за сімома замками

Визначення будови слова завжди викликало численні питання. Непросте це завдання навіть для філологів. А що з тією проблемою в умовах дистанційного навчання? Вона, звісно, значно поглибилася. Може, й не варто намагатися її розв'язати?

Не лише спробуймо, але й максимально покращимо ситуацію. Для цього перш за все розглянемо алгоритм, що застосовується в системі розвивального навчання.

Алгоритм визначення будови слова:

1. Вимовити слово орфографічно (так, як написано), розтягуючи.
2. Так само слід вимовити мінімум дві словоформи.
3. Знайти в аналізованому слові частину, яка змінилася. Це і є закінчення. Його слід вимовити орфографічно. Позначити в буквеному записі закінчення та основу.
4. Пояснити значення слова за принципом тлумачного словника, намагаючись використати слово, яке має дещо спільну звукову будову з пояснюваним. Якщо вдалося використати таке слово, зафіксувати (записати чи запам'ятати). Пробувати і його таким чином пояснити. Якщо не вдається, то порівняти два слова. Визначити спільну частину – корінь. Позначити. Якщо отримали ще два слова, то порівняти відповідно три слова та визначити корінь. (Молодші школярі можуть аналізувати слова з двома суфіксами чи двома префіксами тільки в тому разі, якщо дуже добре опанували спосіб. На початковому етапі слід уникати таких слів).
5. Визначити та позначити префікс (префікси), суфікс (суфікси).

Увага! Будівельним матеріалом для значущих частин є звуки мови (фонеми), а не букви і не звуки мовлення (те, що чуємо й вимовляємо).

Виділяти значущі частини слова потрібно лише в буквенному записі та озвучувати орфографічно. «Вол-я – закінчення [а], основа [вол']...».

Не слід допускати вгадування, орієнтації на зовнішню подібність. Табуйованим має бути механічне виділення значущих частин, аргументуючи тим, що такі самі були в попередньому слові. Для свідомої дії необхідно суворо дотримуватися алгоритму, як ми акцентували увагу на такій дії під час списування. В іншому разі така робота не лише буде позбавлена змісту, як під час копіювання речень, а й зашкодить. Жодного формалізму! Навіть від відмінника четвертокласника не приймаємо відповідь без аргументації.

Наприклад, учень каже: «*Стіл* – закінчення нульове, основа *стіл...*». «Переконай нас, будь ласка», – просить учителька. Учень: «*Стіл, стола, столом; стіл* – нульове закінчення, основа *стіл*. *Стіл* – вид меблів, на ньому можна розмістити предмети, за ним можна сидіти. Не можемо для пояснення значення використати слово з подібною звуковою будовою. Отже, *стіл* – корінь». Приблизно такою має бути аргументація школяра.

Водій. «*Водій, водія, водієм; водій* – нульове закінчення, основа *водій*. *Водій* – людина, яка водить певний вид транспорту. *Водій, водити; водій* – корінь вод- [вод'], суфікс -ій-».

Робітник. «*Робітник, робітника, робітником; робітник* – нульове закінчення, основа *робітник*. *Робітник* – той, хто виконує якусь роботу. *Робота* – дію *робити* названо іменником. *Робітник, робота, робити; робітник* – корінь роб- [роб], суфікси -іт-, -ник-». (Ще раз. Такого типу слова не можна давати, якщо діти не готові до їх аналізу. Не схилиємося до думки, що молодші школярі можуть два суфікси чи два префікси виділяти як один. Набагато краще не розбирати таких слів).

В окремих випадках пропонований спосіб виявляє свою недостатність. Наприклад: *їж-ак-□ (їжитися)*, *сон-ц-е (сонячний)*, *за-єць-□* (озвучуємо: [зай'], [єц']), бо *заячий*.

Для мотивування дотримання алгоритму та формування контрольно-оцінювальних дій важливо школярам давати завдання на визначення будови слова в низці слів з однаковими звуковими фрагментами, які не є однаковими значущими частинами.

Наприклад:

- задача, закон, зайча, запис;
- красень, березень, липень;
- казка, черешенька, ложка, книжка;
- городина, малина, ожина.

Деякі завдання для діагностування освітніх утрат / розривів і формування вмінь

Для діагностування / формування лексичних умінь

1. З'єднай слова з їхніми значеннями.

Волошка	Прибудова з площадкою та сходами, а подекуди з покрівлею біля входу в будинок.
Кульбаба	Польова трав'яниста рослина із синіми квітками, що росте переважно серед озимих культур.
Ганок	Трав'яниста рослина, стебло якої виділяє молочний сік, а пухнасте насіння розноситься вітром.
Навшпиньках	На кінчиках пальців ніг.
Дзига	Шибка у вікні, вставлена в раму, яку можна відчиняти для провітрювання приміщення.
Кватирка	Дитяча іграшка у вигляді круга або кулі на осі, яка при швидкому обертанні утримується у вертикальному положенні.
Конвалія	Хижий птах із чорним або сірим пір'ям, що живе на деревах поблизу населених пунктів.
Гава	Багаторічна трав'яниста рослина, що цвіте в травні дрібними білими квітками, схожими на дзвіночки.

2. З'єднай синоніми.

Гречний	красивий
фіранка	селезень
віхола	занавіска
качур	увічливий
уродливий	хурделиця
багаття	гидкий
помаранчевий	жовтогарячий
спекотний	фотографія
світлина	гарячий
огидний	вогнище
горизонт	обрій

Відповідь

Гречний	увічливий
фіранка	занавіска

віхола	хурделиця
качур	селезень
уродливий	красивий
багаття	вогнище
помаранчевий	жовтогарячий
спекотний	гарячий
світлина	фотографія
огидний	гидкий
горизонт	обрій

3. Знайди та запиши парами (через тире) фразеологізми (сталі вислови) з протилежним значенням.

На короткій нозі, стріляний горобець, як за гріш маку, під носом, як кіт наплакав, як на ножах, напустити пихи, на сьомому небі, скакати на задніх лапах, як водою облитий, як на долоні волосся виросте, як Пилип з конопель.

Відповідь

На короткій нозі – як на ножах
 як за гріш маку – як кіт наплакав
 напустити пихи – скакати на задніх лапах
 на сьомому небі – як водою облитий

4. Випиши синонімічні фразеологізми (сталі вислови). Кожну низку сталих висловів записуй з абзацу, починаючи з великої літери.

Продавати зуби, байдики бити, давати горобцям дулі, продавати дулі, вибілювати зуби, сушити зуби, чистити зуби, рвати зуби, кишки рвати, вбити собі в голову, клеїти дурня, тинятися з кутка в куток, шкірити зуби, торгувати зубами, лежні справляти, викинути з голови, скалити зуби, смішки справляти, справляти весілля, справляти хихи.

Відповідь

Продавати зуби, вибілювати зуби, сушити зуби, кишки рвати, шкірити зуби, торгувати зубами, скалити зуби, смішки справляти, справляти хихи.

Байдики бити, давати горобцям дулі, клеїти дурня, тинятися з кутка в куток, лежні справляти.

Для діагностування / формування фонетичних умінь
На початку 2-го класу

1. Зроби звукові моделі слів *дядько, м'яч, гедзь*.
2. Зазнач, скільки твердих і м'яких, дзвінких і глухих приголосних звуків у кожному слові.

Дядько – _ тверд_ звук_, _ м'як_ звук_;
 _ дзвінк_ звук_, _ глух_ звук_.
М'яч – _ тверд_ звук_, _ м'як_ звук_;
 _ дзвінк_ звук_, _ глух_ звук_.
Гедзь – _ тверд_ звук_, _ м'як_ звук_;
 _ дзвінк_ звук_, _ глух_ звук_.

Відповідь

Дядько – 1 твердий звук, 2 м'які звуки;
 2 дзвінкі звуки, 1 глухий звук.
М'яч – 2 тверді звуки, 1 м'який звук;
 2 дзвінкі звуки, 1 глухий звук.
Гедзь – 1 твердий звук, 1 м'який звук;
 2 дзвінкі звуки, _ глух_ звук_.

На початку 3-го класу

1. Зроби звукові моделі слів *коза, гава, рис, гриб*.
2. Добери до кожного слова таке слово, яке відрізняється лише одним звуком, парним за дзвінкістю-глухістю або за твердістю-м'якістю.

Відповідь

Коза – коса, гава – кава, рис – рись, гриб – грип.

На початку 4-го класу

1. Зроби звукові моделі слів *близько, джерело, легко, лічба*.
 2. Зроби звуко-буквений аналіз цих слів.
- Візьміть до уваги: [б л ú з' к о], [~~дж~~ е р е л ó], [л' і ~~дж~~ б á], [л é х к о].
Тобто: *близько* – дзв. тв., дзв. тв., гол. нагол., дзв. м., гл. тв., гол. ненаг.;
лічба – дзв. м., гол. ненаг., дзв. тв., дзв. тв., гол. нагол.;
легко – дзв. тв., гол. нагол.; гл. тв., гл. тв., гол. ненаг.

Для діагностування / формування морфемних умінь

На початку 4-го класу:

1. Розбери за будовою слова *дубок, пісок, півник, вересень*.
2. Випиши слова, які мають закінчення. Виділи закінчення.
Кіно, Кирило, какао, пальто.

3. Випиши слова, які мають однакові суфікси. Виділи суфікси.
Вишенька, хмарка, волошечка, дошка, ложка.
4. Випиши слова, які складаються з кореня, суфікса та закінчення.
Познач значущі частини слів.
Водій, дубок, пісок, книжка, ложка, волошка, виделка, грудень.
- Відповідь*
1. Дуб-ок-□, пісок-□, півн-ик-□, вересень-□.
 2. Кирил-о, пальт-о.
 3. Вишень-к-а, хмар-к-а, волошеч-к-а.
 4. Вод-ій-□, дуб-ок-□, книж-к-а.

Післямова

Тож, як долати освітні втрати та розриви з формування вільного володіння державною мовою?

Насамперед потрібно старатися їх не допускати. Дистанційне навчання має великий потенціал повної реалізації вимог Державного стандарту початкової освіти. Логічний поділ навчального матеріалу для синхронної взаємодії та для асинхронної частини уроку, інтерактивна діяльність як обов'язкова під час онлайн-частини уроку та як бажана на етапі асинхронної (хоча б парна робота). Для недопущення освітніх розривів необхідним є відеозапис онлайн-частини уроку, щоб учні, які не змогли приєднатися, мали змогу опрацювати матеріал, «побувавши на уроці» хоча б спостерігачами. Це краще, ніж ніяк. Важливо розвивати в молодших школярів навчальну мотивацію, самоорганізацію, уміння працювати в команді. Можливості педагогіки партнерства повинні реалізовуватися на 100%.

Звісно, що навчальний процес повинен здійснюватися продуктивним методом із максимальним залученням учнів до дослідницької діяльності, а не пояснювально-ілюстративним. Опанувати навчальний матеріал дитина може лише тоді, коли розуміє, що робить, використовує загальний спосіб, алгоритми, виведені в навчальному діалозі.

Тож наполегливо радимо використовувати запропоновану нами методику вивчення мовознавчих розділів, яка пройшла багаторічну апробацію та виявила високу результативність. Також наголошуємо, що ці рекомендації ми розробили для широкого використання, тобто вони можуть бути реалізовані в класах, які навчаються за різними програмами.

Своєчасне виявлення освітніх утрат / розривів є першим кроком для їх подолання. Радимо скористатися запропонованими діагностувальними завданнями і як зразковими, і для безпосереднього використання.

Оптимістичне: ключова компетентність «вільне володіння державною мовою» має суттєві переваги, порівняно з іншими компетентностями, щодо наявності простору для її формування. Крім уроків української мови та літератури, зазначена компетентність формується на всіх інших уроках, що проводяться українською мовою, і в позаурочний час. Цей простір може бути сприятливим для розвитку компетентності «вільне володіння державною мовою» лише за умов здійснення контрольних-оцінювальних дій. Об'єктом контролю має стати мовлення кожного школяра та вчителя. **Ретельний самоконтроль і взаємний контроль приведуть до бажаного результату. А також ще раз нагадаймо собі про високий потенціал педагогіки партнерства.**

Успіхів вам, шановні колеги, та вашим учням!

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>.

2. Звіт про результати другого циклу загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості початкової освіти «Стан сформованості читацької та математичної компетентностей випускників початкової школи закладів загальної середньої освіти» 2021 р.: у 2-х частинах. Частина I. Що знають і вміють випускники початкової школи та як змінилася ситуація за три роки. Г. Бичко (основний автор), В. Терещенко, В. Горох, М. Мазорчук, Т. Лісова, Т. Вакуленко; наук. ред. Т. Вакуленко ; за ред. О. Осадчої та В. Терещенка ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2022. 189 с. (+196 с. додатків).

3. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

4. Мартиненко В.О. Читання сучасних молодших школярів: зміни і тенденції, які викликають тривогу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739576/1/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%209022024.pdf>

5. Перепелицина О.А., Сосницька Н.П., Стерлігова А.Є. Букволанд : зошит-посібник з української мови для 1 класу закладів загальної середньої освіти. У 4-х ч. Харків : ННМЦ «Розвивальне навчання», 2024.

6. Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В. Сучасна українська мова : довідник. За ред. О. Д. Пономаріва. К. : Освіта, 1993. 336 с.

Вектори подолання навчальних втрат із початкового курсу математики

Ольга ГЕЗЕЙ, ст. викладач кафедри
методики дошкільної та початкової освіти
КВНЗ «Харківська академія
неперервної освіти»

У 2020 році світ зіткнувся із ситуацією, коли одне з базових прав людини – право на освіту – виявилось під загрозою. З початку пандемії та в умовах російської агресії освітня система України постраждала значно серйозніше, ніж освітні системи інших країн.

Чимало міжнародних організацій і провідних експертів говорять про втрати в навчанні (learning losses), зумовлені зміною формату навчання, як про одну з найбільших проблем і загроз, а також про поглиблення навчальних розривів між різними категоріями учнівства (learning gaps). Ці втрати та розриви мають серйозний вплив як на майбутню долю самих дітей, так і на майбутнє країни.

На важливість цього питання вказує і те, що воно розглядалось у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій (протокол № 122 від 07.06.2023). За результатами слухань були підготовлені рекомендації «Освітні втрати й розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання». Під навчальними втратами будемо розуміти будь-яку втрату знань, умінь, навичок та/або уповільнення чи переривання академічного прогресу через паузи в навчанні конкретного учня [1, с. 8].

Зупинимося на подоланні навчальних втрат із математики в початковій школі. *Визначимо актуальні, на наш погляд, вектори їх подолання.*

Вектор 1. Відстеження навчальних втрат (ЗЗМЯПО, цифрова платформа Eduten, регіональні, локальні моніторинги якості початкової математичної освіти). Проведене дослідження втрат у навчанні математики (2023 рік) за допомогою цифрової платформи Eduten, створеної в Центрі навчальної аналітики Університету Турку (Фінляндія), показало, що майже у 23% молодших школярів із 38 шкіл – учасниць проекту, не сформовані обчислювальні навички.

Центром моніторингу та якості освіти КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» 19 – 28.09.2023 було проведено регіональне моніторингове дослідження учнів 5-х класів із читацької, математичної

компетентностей та компетентності в галузі природничих наук (за результатами навчання в початковій школі). Тест із *математики* складався з **8** завдань, із яких **7** – *закритої форми з вибором однієї відповіді*, а **1** – *відкритої форми з розгорнутою відповіддю*. Максимальна кількість балів за виконання всього тесту – **8 балів**. Характеристика завдань подана в таблиці 1.

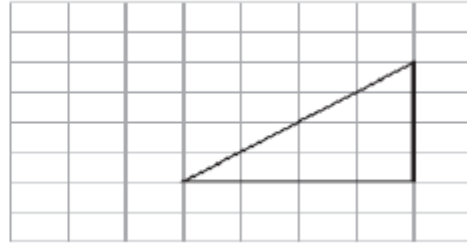
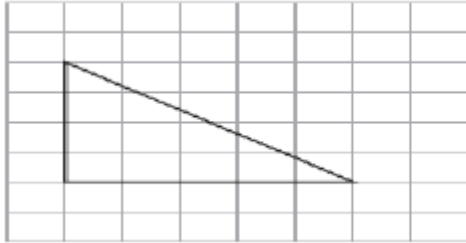
Таблиця 1

Характеристика завдань із математики

№ завдання	Формат завдань	Індикатори	Кількість балів за виконання завдання	
1	3 вибором однієї відповіді	Знання фактів	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
2	3 вибором однієї відповіді	Знання процедур	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
3	3 вибором однієї відповіді	Використання понять	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
4	3 вибором однієї відповіді	Використання понять	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
5	3 вибором однієї відповіді	Розв’язування проблем математичного змісту	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
6	3 вибором однієї відповіді	Аналіз, висування гіпотез	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
7	3 вибором однієї відповіді	Аналіз, висування гіпотез	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
8	Відкритої форми з розгорнутою відповіддю	Оцінка та обґрунтування	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
Разом				8

Завдання з математики

1. Знання фактів (у середньому справилися 57,7%)

Розглянь рисунок і вибери правильне твердження.

- А Кожен трикутник має дві рівні сторони.
- Б У кожного трикутника три сторони мають різну довжину.
- В У кожного трикутника є кут, який більше прямого кута.
- Г У кожного трикутника є прямий кут.

Відповідь: Г (У кожного трикутника є прямий кут).

2. Знання процедур (у середньому справилися 86,6%)

У Леоніда є 32 олівці та 4 коробки для олівців. Він поклав однакову кількість олівців до кожної коробки. Який числовий вираз відповідає тому, скільки олівців він поклав до кожної коробки?

- А $32 + 4 =$
- Б $32 - 4 =$
- В $32 \cdot 4 =$
- Г $32 : 4 =$

Відповідь: Г $32 : 4 =$

3. Використання понять (у середньому справилися 61 %)

Марійка вирушила з міста та їхала 2 години до дорожнього знаку.

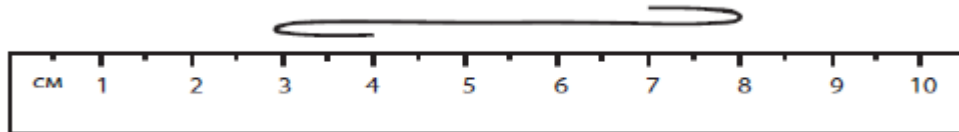
Марійка продовжує їхати в село з тією ж самою швидкістю. Скільки годин їй знадобиться, щоб доїхати від дорожнього знаку до села?

- А $1\frac{1}{2}$ год
- Б 2 год
- В 3 год
- Г $3\frac{1}{2}$ год

Відповідь: В 3 год.

4. Використання понять (у середньому справилися 61 %)

Якщо випрямити шнурок, зображений на рисунку, то чому приблизно дорівнює його довжина?

- А 5
- Б 7
- В 8
- Д 9

Відповідь: Б 7.

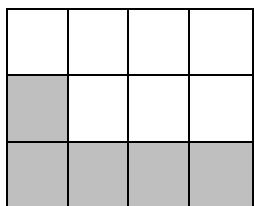
5. Розв'язування проблем математичного змісту (у середньому справилися 67,4 %)

Фарба продається в банках по 5 літрів у кожній. Андрію потрібно 37 літрів фарби. Скільки банок йому потрібно купити?

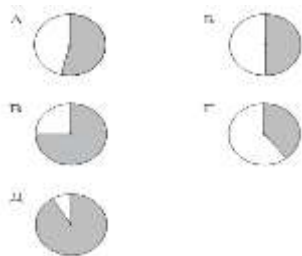
- А 5
- Б 6
- В 7
- Г 8

Відповідь: Г 8.

6. Аналіз, висування гіпотез (у середньому справилися 69%)

Який круг має ту ж частину заштрихованої площі, що й прямокутник?

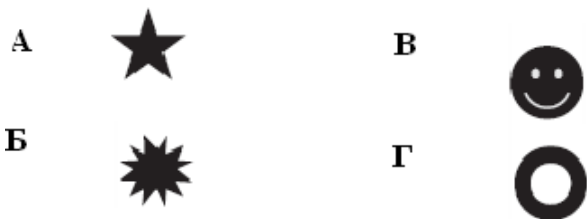
Відповідь: Г.

7. Аналіз, висування гіпотез (у середньому справилися 69%)

Зображення на катушці з наліпками повторюються через кожні чотири наліпки, як показано нижче.

Яке зображення буде на 39-й наліпці цієї катушки?

Відповідь: В

8. Оцінка та обґрунтування (у середньому справилися 33.2 %)

Марійка намалювала картки

1

,

3

 і

6

Яке завдання на додавання може скласти Марійка, щоб отримати в підсумку суму балів, найближчу до 20? Запиши розв'язання.

Приклад прийнятної відповіді:

$$13 + 6 = 19; 6 + 13 = 19; 16 + 3 = 19; 3 + 16 = 19$$

Середній бал із математики – 5,11 (64%), що відповідає середньому рівню навчальних досягнень. Дослідження показало утруднення молодших школярів у виконанні завдань на знання математичних фактів, використання понять, висування гіпотез, оцінку й обґрунтування.

У перші тижні навчального року необхідно діагностувати стан засвоєння учнями 2, 3 і 4 класів навчального матеріалу попереднього класу. Це дозволить з'ясувати їх навченість, а також допоможе визначити оптимальні умови для планування та організації подальшого освітнього процесу. З цією метою проводиться вхідне діагностування навченості учнів 2 – 4 класів з орієнтуванням на результати навчання на кінець кожного циклу, зазначені в Держстандарті початкової освіти й Типових освітніх програмах. **Діагностувальні завдання можуть реалізовуватися по-різному:**

- виконання всіма учнями класу одночасно комплексу завдань – 5–10-хвилинної самостійної роботи;
- виконання різнорівневих завдань у групах, утворених учнями з приблизно рівними навчальними можливостями;
- колективне виконання роботи з коментуванням і спостереженням за відповідями кожної дитини (в умовах малочисельних класів) тощо.

Під кінець опрацювання теми «Повторення» можуть бути запропоновані діагностувальні роботи, орієнтовний час виконання яких не перевищує 20 хвилин у 2 класі, 30 хвилин – у 3-4 класах.

Діагностувальні роботи з математики радимо наповнити завданнями, що дозволять виявити сформованість в учнів умінь обчислювати, розв'язувати задачі, будувати за умовою відрізок (2 клас), квадрат/прямокутник (3-4 клас) тощо.

За покликанням нижче ознайомтеся з вхідною діагностувальною роботою для 2 класу. На нашу думку, робота змістовна, але проводити її доцільно частинами протягом кількох уроків, по 10 – 15 хвилин:

<https://docs.google.com/document/d/14PbfezmLEg9XNeRyQgJXLbSARt0LQsXH/edit?usp=sharing&ouid=104127200119800455778&rtpof=true&sd=true>

Також можна пропонувати дітям комплексні діагностувальні роботи (українська мова та математика). Зразки таких робіт для 2 та 4 класів можете переглянути за посиланнями:

<https://drive.google.com/file/d/1I9Uoo9j64L4enOfw9KxRH5XcdAaH7iCT/view?usp=sharing>

<https://drive.google.com/file/d/11geOUKp1bY5bKX1PPhe2oxaek1PM SVDD/view?usp=sharing>

Крім того, інструментарій вимірювання навчальних втрат із математики представлено в методичних рекомендаціях «Діагностика та механізми подолання втрат у навчанні молодших школярів» ([Електронне видання]/ кол. автор.; за загальною редакцією О. М. Топузова; укл. О. В. Онопрієнко. – Київ: Інститут педагогіки НАПН України, 2023. – 146 с.):

https://drive.google.com/drive/folders/1W_XAQcPtU73Fz0YEMOmVyTF3ZptRkoXA?usp=sharing

Вектор 2. Використання надбань психолого-педагогічної науки

Серед перешкод у засвоєнні нових знань доцільно визначити такі: відсутність у дитини бачення, відчуття, що дають можливість сприймати навколишній світ і себе в ньому; це і те, що дитина уявляє кінцевий результат, але не знає як його досягти, не має досвіду, не розуміє алгоритму тощо; дитина уявляє, знає, як досягти результату, але не може розпочати, бо має негативний досвід, сумніви, не може довести до кінця, відволікається на дрібниці.

Учені визначили такі групи труднощів учнівства в навчальній діяльності та наслідки, до яких вони можуть призвести:

- 1) завдання, що перевищують природовідповідні (вікові, особистісні) можливості, не відповідають внутрішнім ресурсам дитини, як наслідок – у дітей не вдосконалюються відповідні компетентності;
- 2) труднощі у навчанні накопичуються та сприймаються дитиною як нездоланні, як результат – напруженість, негативні переживання,

внутрішні особистісні суперечності, дестабілізація діяльності аж до її припинення;

- 3) негативні емоції дорослих (батьків, учителів) – блокується увага дитини, пригнічується здатність сприймання, мислення, виснаження нервової системи.

Тому для подолання навчальних втрат необхідно враховувати напрацювання психологів у цій царині. Дуже важливими є фактори, які впливають на поведінку та навчання (за А. Бандурою): особистісні (очікування, переконання, стратегічне мислення, інтелект), фактори навколишнього середовища (батьки, учителі, однолітки), процеси навчання (увага, збереження (пам'ять), відтворення (практика, зворотний зв'язок), мотивація. Для подолання навчальних втрат потрібно брати до уваги зв'язок між навчанням і когнітивним навантаженням (за Дж. Селером): учні засвоюють і утримують інформацію, доки не спостерігається перевантаження. Занадто багато інформації, яка подається різним способом, може ускладнювати сприйняття; велика кількість інформації та/або її складність може обмежити розуміння. Дж. Селер рекомендує методи, що сприяють ефективному навчанню: адаптація інструкцій відповідно до можливостей дітей; зменшення простору завдань шляхом поділу проблем на частини, використання частково завершених проблем і практичних завдань; злиття численних джерел візуальної інформації, коли це можливо й доцільно; розширення робочого об'єму пам'яті за рахунок використання зорових і слухових каналів. У сучасних умовах актуальними є вчення Л. Виготського про зону актуального та найближчого розвитку дитини, теорія поетапного формування розумових дій П. Гальперіна та Н. Талізінної, система поглядів І. Підласого щодо орієнтування в структурі уроку.

Вектор 3. Створення умов навчання (безпечне освітнє середовище, методичний супровід, підручники, цифрове забезпечення)

Якісному подоланню навчальних втрат із математики сприяє чітке розуміння педагогами визначальних результатів навчання, що підлягають освоєнню учнями в 1, 2, 3, 4 класах [5, с. 7] (таблиця 2).

Таблиця 2

**Визначальні результати навчання математики, що підлягають
освоєнню учнями в 1, 2, 3, 4 класах**

1 клас (початок 2-го класу)	
1.	Додавання і віднімання чисел у межах 10.
2.	Уміння читати і записувати числа в межах 100.
3.	Уміння порівнювати числа у межах 100.
4.	Уміння виконувати додавання і віднімання на основі нумерації чисел у межах 100.
5.	Уміння розв'язувати прості задачі на знаходження суми, різниці двох чисел; збільшення та зменшення числа на кілька одиниць, різницеve порівняння
2 клас (початок 3-го класу)	
1.	Додавання і віднімання чисел у межах 100.
2.	Розуміння сутності дій множення і ділення.
3.	Уміння розв'язувати прості задачі на знаходження невідомого доданка, невідомого зменшуваного, невідомого від'ємника, суми трьох доданків, третього числа за сумою двох даних чисел.
4.	Розуміння поняття складеної задачі.
5.	Уміння вимірювати довжини предметів. Уміння виділяти дані в таблицях, на рисунках, схемах, уміння вносити дані до таблиць
3 клас (початок 4-го класу)	
1.	Знання таблиць множення та ділення.
2.	Навички усного й письмового додавання і віднімання чисел у межах 1000.
3.	Навички позатабличного множення і ділення чисел у межах тисячі.
4.	Уміння розв'язувати прості рівняння.
5.	Уміння розв'язувати прості задачі на конкретний зміст множення та ділення, кратне порівняння, на збільшення або зменшення числа у кілька разів; на знаходження частини від числа та числа за величиною його частини.
6.	Уміння розв'язувати складені задачі вивчених видів на дві-три дії.
7.	Уміння обчислювати периметр прямокутника

Можете скористатися картами опорних знань для 1–2 класів за покликанням:

https://drive.google.com/file/d/1J7l8qgFZhIId8hsDJTT-s_0LskzHQR8/view?usp=sharing

Під час календарно-тематичного й поурочного планування враховуйте визначальні результати навчання математики, що підлягають освоєнню учнями в 1, 2, 3, 4 класах. У календарно-тематичному плані варто:

- вибрати теми, які можна перенести на самостійне опрацювання учнями (доцільно сюди включати теми, для яких наявні якісні ресурси);

- ущільнити теми, простіші для засвоєння, і, навпаки, визначити ті, що потребують детальнішого вивчення;
- визначити теми, що вивчаються вперше, без яких неможливе засвоєння подальшого матеріалу.

На початку навчального року та нової теми об'єктивно виникає потреба вивчити стан готовності учнів до навчання. Актуальним є добір методів і засобів діагностики, що дозволяють з'ясувати навченість учнів. Для вхідної діагностики не обов'язково з'ясовувати чітку відповідність навченості критеріям оцінювання навчальних досягнень. Достатньо обмежитись двома полюсами, що показують готовність або неготовність дітей до подальшого навчання за раніше спроектованим навчальним маршрутом. О. Онопрієнко пропонує показники навченості, що засвідчують готовність (чи неготовність) дитини до подальшого навчання за такими параметрами: темп виконання, мотивація, регуляція діяльності, когнітивна організація, загальна оцінка якості виконання (таблиця 3) [6, с. 89].

Таблиця 3

**Показники навченості, що засвідчують готовність до
подальшого навчання
(за О. Онопрієнко)**

Параметр зіставлення	Позитивний прояв виконання	Негативний прояв виконання
Темп виконання	Швидко; без утруднень; доцільно розподіляє час на роботу; гнучко	Повільно; напружено, з явними утрудненнями; поверхово
Мотивація	Охоче; добровільно; за власним бажанням; захоплено; сумлінно	Неохоче; силком; за вказівкою; пасивно; байдуже; з лінню
Регуляція діяльності	Самостійно; незалежно; цілеспрямовано; ретельно; завершено	Не самостійно; за вказівкою; безсистемно; поверхово; не завершено
Когнітивна організація	Усвідомлено; з розумінням наслідків; раціонально	Методом спроб і помилок; випадково; ускладненим шляхом
Загальна оцінка якості виконання	Добре (переважає правильне виконання)	Погано (переважає неправильне виконання)

За результатами діагностувальних робіт на початку навчального року та перед вивченням конкретної теми доцільно розробити програму надолуження навчальних втрат із математики (таблиця 4).

Таблиця 4

**Програма надолуження навчальних втрат із математики. 4 клас
(зразок, фрагмент)**

№ з/п	Результати навчання	Форма роботи	Дата	Примітка
1	Читає, записує, утворює, порівнює числа, визначає розрядний склад числа	Створення блок-схеми «Таблиця розрядів»	06.09	Coggle
		Усний рахунок	06, 09, 10.09	
		Математичний тренажер (онлайн) «Визначення розрядного складу чисел»	09.09	Для домашньої роботи
		Гра «Що більше?»	10.09	У зв'язку з повітряною тривою перенесено на 11.09
		Гра «Установи відповідність»	10.09	
		Математичний кейс	11.09	
		Повторна діагностика	12.09	
2	Володіє навичками додавання й віднімання, множення і ділення чисел	Створення інтелект-карти «Додавання та віднімання»		Coggle
		Створення блок-схеми «Прийоми додавання та віднімання»		PoverPoint
		Створення інтелект-карт «Множення та ділення», «Усні прийоми множення та ділення»		Coggle

		Відпрацювання табличних випадків множення та ділення: Усний рахунок Математичне лото Математичні тренажери Робота з індивідуальними картками		https://www.thatquiz.org/uk/
		Повторна діагностика. Математичний квест		
3				
4				
5				
6				

Під час вибору навчально-методичного комплекту зверніть увагу на реалізацію змісту освіти, стиль викладу матеріалу, можливість забезпечення інтелектуального розвитку кожної дитини, формування наскрізних умінь. Підручники повинні відповідати можливостям і рівневі підготовки кожної дитини, мати оптимальний обсяг завдань, чітку структуру, забезпечувати можливість персоніфікованого навчання.

Щоб створити оптимальні умови для подолання навчальних втрат, пропонуємо педагогам переглянути підручники різних авторських колективів, вибрати методичне рішення питання, яке найбільше підходить для учнів/учениць конкретного класу та забезпечує діяльнісний підхід у навчанні. Наприклад, автори підручника С. Скворцова, О. Онопрієнко пропонують таку методичну систему для опрацювання теми «Ускладнені рівняння».

Завдання. *Зістав пари рівнянь. Чим відрізняється друге рівняння пари від першого. Розв'яжи перше рівняння кожної пари. Що треба зробити, щоб звести друге рівняння до виду першого. Розв'яжи друге рівняння кожної пари (таблиця 5, 6).*

Таблиця 5

$9 + x = 14$ $x =$	$9 + x = 7 \cdot 2$ $9 + x =$ $x =$ $x =$ $9 +$	$4 \cdot y = 12$ $y =$	$4 \cdot y = 8 + 4$ $4 \cdot y =$ $y =$ $y =$ $4 \cdot$
В.: $x =$	В.: $x =$	В.: $y =$	В.: $y =$

Таблиця 6

Завдання. Розв'яжи рівняння, користуючись пам'яткою.	
$x - 34 = 37 + 18$ ↓ $y + 19 = 80 - 34$ ↓ $32 : c = 20 : 5$ ↓	Пам'ятка 1. З'ясуй, чим відрізняється подане рівняння від простого. 2. Заміни числовий вираз, записаний справа від знака рівності, його значенням. 3. Розв'яжи просте рівняння. 4. Виконай перевірку

Автори підручника «Математика. 4 клас» О. Гісь, І. Філяк пропонують такі підходи до реалізації цієї ж теми:

Ось просте рівняння: $x + 352 = 900$

Любчик ускладнив його $x + 352 = 450 \cdot 2$

так:

Ростик ускладнив його $x + 352 = 2700 : 3$

так:

Даринка ускладнила його $x + (400 - 48) = 900$

так:

Що ти скажеш про корені кожного з рівнянь? Яке обчислення можна зробити в рівнянні Даринки?

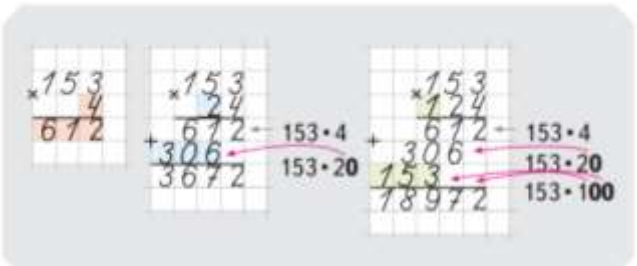
$$x + (400 - 48) = 900$$

$x + \dots = 900$ – отримано просте рівняння. Розв'яжи його.

$x = \dots$ – зроби перевірку.

Розглянемо ще один приклад представлення матеріалу в різних підручниках. **Тема: «Письмове множення на двоцифрове число. 4 клас»** (таблиця 7).

Таблиця 7

Математика. 4 кл.	
С. Скворцова, О. Онопрієнко	Єгор вважає, що II неповний добуток можна записувати, починаючи з розряду десятків. Прокоментуй запис Єгора. $\begin{array}{r} \times 38 \\ 23 \\ \hline 114 \text{ одиниць — I неповний добуток} \\ 76 \text{ десятків — II неповний добуток} \\ \hline 874 \text{ — добуток} \end{array}$ Письмове множення на двоцифрове число - Записую множники стовпчиком. - Множення починаю з одиниць. Множу одиниці другого множника на перший множник. Одержую одиниці — це I неповний добуток. Результат починаю записувати з розряду одиниць. - Множу десятки другого множника на перший множник. Одержую десятки — це II неповний добуток. Результат починаю записувати з розряду десятків. - Додаю неповні добутки, одержую значення добутку.
Н. Листопад	Ці обчислення можна записати коротше. $\begin{array}{r} \times 57 \\ 34 \\ \hline 228 \\ + 171 \\ \hline 1938 \end{array}$ 1) Запишемо одиниці під одиницями, десятки — під десятками. 2) Помножимо число 57 на 4 одиниці. Дістанемо 228 одиниць — перший неповний добуток. 3) Помножимо число 57 на 3 десятки. Дістанемо 171 десятків — другий неповний добуток. Нуль у кінці другого неповного добутку домовилися не записувати. Першу знайдену цифру добутку записуємо під десятками. 4) Додамо неповні добутки. Дістанемо результат множення.
О. Гісь, І. Філяк	512. Порівняй зразки множення на одноцифрове, на двоцифрове і на трицифрове число. Що в них спільного? Що нове для тебе?

Пам'ятаючи, що в сучасних дітей кліпове мислення, потрібно обрати найкращу, на ваш погляд, ідею, незалежно від того, за яким підручником ви працюєте, та організувати роботу щодо розвитку навички читання тексту, представленого в символічному вигляді.

Дослідження ЗЗМЯПО актуалізувало задавнену проблему початкової школи – несформоване в учнів загальне вміння розв'язувати математичні задачі. Під час аналізу результатів помічено, що на успішність роботи над задачею значною мірою впливає вміння аналізувати текст задачі та будувати на основі аналізу її допоміжну модель. Тому вчитель повинен звернути увагу на послідовність ознайомлення зі змістом задачі: читати текст задачі двічі та відповісти коротко на запитання, про що цей текст; прочитати задачу ще раз, знайти всю інформацію, яка є в задачі, виписати або запам'ятати її, визначити, як пов'язана між собою ця інформація, знайти підтвердження в тексті, розказати текст по-своєму так, щоб він був послідовним і зрозумілим. Важливою умовою пошуку розв'язання задачі є схематичне моделювання. Рисунки, схеми та креслення не тільки допомагають учням свідомо виявляти неявні залежності між величинами, але й спонукають активно мислити, шукати найраціональніші шляхи розв'язання задач, допомагають не тільки засвоювати знання, але й оволодівати вміннями застосовувати їх. Таким чином організована робота сприятиме подоланню навчальних втрат щодо формування загального вміння розв'язувати математичні задачі.

Пропонуємо вашій увазі презентацію «Формування загального вміння розв'язувати математичні задачі»:

<https://drive.google.com/file/d/1tpbcANyvxXnppeV-yLMI-7wJn3Yqkv3Q/view?usp=sharing>

Сьогодні маємо багато цифрових застосунків для підвищення якості математичної освіти. **Ми рекомендуємо вчителям початкових класів вивчати математику, використовуючи платформу IZZI – електронну підтримку нового рівня.** Наробки фахівців забезпечують системний та якісний підхід у вивченні математики – тести, навчальні відео, інтерактивні вправи, ігри. Результати учнів відтворюються миттєво. Також у них є право на помилку та її виправлення шляхом повторного розв'язання завдання. Під час дистанційної форми роботи можна використовувати як повністю контент уроку, так і його складові на розсуд учителя, пропонувати окремі завдання для домашньої роботи чи

асинхронної складової уроку. Для більш детального ознайомлення з платформою IZZI перейдіть за посиланням:

https://drive.google.com/file/d/1dZ7PNw67FFOfCFu_mOBA4DPy9V99nEWR/view?usp=sharing

На уроках доцільно використовувати й інші математичні цифрові ресурси. Перейдіть за посиланням і виберіть для себе найоптимальніші:

https://drive.google.com/file/d/1TMvCdDWQuQGSSde8ojO AQ9efuq_PhnH1/view?usp=sharing

Вектор 4. Оптимізація уроку математики

Дистанційне навчання може містити асинхронну та синхронну складові. Але потрібно розуміти, що учні потребують сьогодні синхронної складової – спілкування з однокласниками й учителями. Оскільки під час синхронного онлайн-уроку учні можуть як приєднуватися, так і від'єднуватися, то кожен урок фактично має містити як синхронну (онлайн-урок у режимі реального часу), так і асинхронну складову (самостійне ознайомлення з теорією та розв'язування вправ за допомогою підготовлених учителем матеріалів або з використанням різноманітних онлайн-платформ). Синхронні онлайн-уроки може записувати вчитель. Таким чином усі учні класу мають доступ до них для повторного перегляду. Але при цьому файли краще не висилати в чат, а одразу завантажувати на YouTube, робити його доступним лише за посиланням і давати учням посилання на це відео.

Оскільки в умовах стресу можливий регрес, то учні можуть забувати терміни, таблицю множення, правила виконання дій тощо. Доцільно запропонувати їм дуже легкі вправи на усні обчислення, вправи на розпізнавання геометричних фігур тощо для включення їх у процес навчання. Актуалізацію опорних знань можна проводити не у вигляді опитування, а у вигляді завдань на встановлення відповідності. *Бажано, щоб чергувалися теоретична і практична частини уроку засвоєння нових знань. Травматичний стан ускладнює сприйняття абстрактних понять. Саме тому виклад матеріалу має супроводжуватися значною кількістю наочності.* Візуалізація навчальних текстів забезпечується використанням комп'ютерних презентацій, відео, програмних засобів навчального призначення.

Для оптимізації роботи учнів інколи можна пропонувати їм підказки. Наприклад, зміст інформації, яка допоможе:

- знайти спосіб розв’язання («перший крок у розв’язанні – вимірювання довжини ...», «спочатку визнач порядок дій ...»);
- проконтролювати себе («дії одного ступеня виконуються зліва направо», «усі числа виписувати не потрібно»);
- попередити типову помилку («ви не переплутали поняття «периметр» і «площа?», «зверніть увагу, що в частці повинно бути чотири цифри»).

Поради щодо організації та проведення уроку математики

- Нічого не повідомляйте учням у готовому вигляді – нове знання учні / учениці повинні відкрити самостійно, у процесі виконання системи завдань.
- Розпочинайте із завдання (запитання) у загальному формулюванні. Це допоможе: виявити, на що здатні сильні учні/учениці, створити ситуацію допомоги менш підготовленим дітям завдяки відповідям сильніших.
- У ситуації утруднення сформулюйте завдання (запитання) конкретніше.
- Держіть паузу після формулювання запитання. Не заважайте активізації мисленнєвих процесів (аналізу, синтезу, абстрагуванню, узагальненню).
- Не поспішайте з оцінкою відповіді (навіть мімікою), щоб не зупинити процес мислення дитини.
- Замість оцінювальних суджень «Молодець!», «Правильно!» краще використовувати такі: «Цікава думка», «У цьому є раціональне зерно», «Цікаве спостереження» тощо.
- Не залишайте без обговорення жодної відповіді (навіть неправильної). Створюйте ситуацію, коли дитина, яка допустила помилку, сама її знайде, назве її причину, способи перевірки тощо.
- Привчайте учнів/учениць обґрунтовувати відповіді. Це допоможе не тільки уникати поверхових або неправильних відповідей, але й забезпечить повторення раніше вивченого матеріалу.
- Сприяйте самостійному сприйняттю учнями/ученицями навчальних завдань (на слух, із підручника тощо) та спроможності виконувати їх без додаткових пояснень. Можна

практикувати такий вид роботи з текстом завдання: учні самостійно читають текст завдання пошепки, учитель за необхідності допомагає у правильності читання. Після цього йде обговорення: «На які моменти завдання слід звернути увагу, щоб правильно його виконати?».

- Готуючи завдання до уроку, продумайте можливі відповіді учнів і ваші реакції на них.

Вектор 5. Розвиток у молодших школярів навичок самостійної роботи

В умовах дистанційного навчання успішними будуть учні та учениці, у яких сформовані навички самостійної роботи. Ми поділяємо таку думку Василя Сухомлинського: «Підготовленим до життя, до праці треба вважати нині того, хто має не тільки добрі знання, а й здатність постійно збагачувати їх, розширювати свій кругозір – учитися самостійно...» [7, с. 91]. *До навичок самостійної роботи відносять:* уміння поставити мету, долати інтелектуальні труднощі, проявляти волю зусилля для досягнення мети, одержувати результат (нові знання чи закріплення вже наявних знань або способів діяльності). *Ознаками вміння працювати самостійно є:* відсутність сторонньої прямої допомоги; опора на власні знання, уміння, переконання, життєвий досвід, використання їх при розгляді питання та вирішенні його по-своєму; наявність власної аргументації, прояв ініціативи та творчості тощо. *Для самостійної роботи молодшим школярам доцільно пропонувати різні типи завдань:* сортування навчального матеріалу за заданими ознаками, порівняння у формі зіставлення та протиставлення як засіб відкриття нових властивостей, ознак предметів і явищ, що вивчаються; використання аналогії як засобу перенесення способу дії; класифікація предметів і явищ навколишнього середовища; виділення головного, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, доведення істинності судження [2, с. 80]. *Самостійній роботі учнів має передувати наочний показ прийомів роботи з учителем, супроводжуваний чіткими поясненнями, записами.* Учитель повинен інформувати учнів, що саме їм необхідно знати на момент виконання самостійної роботи, що конкретно треба зробити, як це краще зробити. Для мотивації та ефективності самостійної роботи потрібно пропонувати завдання, які відповідають рівневі математичної компетентності учнів, ураховувати індивідуальні схильності та інтереси дітей, використовувати «правило маленьких кроків», змінити фокус із

довгострокової на короткострокову перспективу. Перед виконанням самостійної чи діагностувальної роботи доцільно залучити дітей до аналізу завдань (не розв'язуючи їх). Наприклад, запропонувати текст роботи й обговорити:

- зміст («Чи є в роботі завдання на обчислення, задачі, геометричний матеріал?»);
- форму представлення відповідей («Чи в усіх завданнях потрібно записувати повну відповідь, розв'язання?»);
- активність («Скільки завдань встигнеш виконати за урок?»);
- самооцінку («Які завдання ти не став/стала би виконувати? Відміть їх зірочкою»).

Розвитку самостійності молодших школярів сприяють чіткі, прозорі та зрозумілі правила, послідовність у постановці завдань для самостійної роботи й перевірки прогресу учнів, результату роботи, логічний ланцюжок «дія – наслідок», ситуації, коли самостійність і дорослість престижна та приваблива.

Вектор 6. Співпраця з батьками

Для попередження та подолання навчальних втрат із математики вчитель має заручитися підтримкою батьків. ***На сайті Харківської академії неперервної освіти» створено «Канал зв'язку з батьками першокласників».*** У рубриці «Починаємо вивчати математику» ми пропонуємо батькам такі матеріали: «Поняття числа. Числа першого десятка», «Прийоми додавання і віднімання чисел у межах 10», «Прості задачі», «Нумерація у межах 100. Деякі прийоми додавання і віднімання у межах 100», «Канікули з математикою». До уваги батьків питання вікових особливостей 6 – 7-річних дітей та рекомендації щодо їх урахування під час навчання математики, основні поняття відповідної теми та результати її засвоєння, методичні рекомендації, які допоможуть батькам організувати допомогу дитині в освоєнні матеріалу. Крім того, пропонуємо вчителям на початку вивчення теми ознайомити учнів і батьків з очікуваними результатами. ***Ми розробили рефлексивні таблиці для учнів 3–4 класів, зокрема Рефлексивну таблицю очікуваних результатів до теми «Усні прийоми додавання і віднімання у межах 1000»***, підручник «Математика. 3 клас», автор Н. Листопад (таблиця 8) [3, с. 38].

Таблиця 8

Після вивчення теми я:

Знатиму:	Мої досягнення		
	Дуже добре	Добре	Потрібно потренуватися
Усні прийоми додавання і віднімання трицифрових чисел			
Алгоритм розв'язування задач на знаходження числа за двома сумами			
Поняття «обернені задачі»			
Що називають радіусом і діаметром кола			
Умітиму:			
Усно додавати і віднімати трицифрові числа			
Знаходити значення буквених виразів			
Розв'язувати прості рівняння			
Розв'язувати складені задачі на додавання і віднімання			
Складати задачі, обернені до даних			
Розв'язувати складені задачі на знаходження числа за двома сумами			
Будувати коло заданого радіуса, діаметра			
Застосовуватиму:			
Одержані знання у практичних ситуаціях			

Примітка. Рефлексивні таблиці для 3–4 класів можна знайти в таких виданнях Академії: «Діагностувальні роботи з математики. 3–4 класи (за підручником С. Скворцової, О. Онопрієнко): навчально-методичний посібник / О. М. Гезей; за заг. ред. Л. Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2022. – 109 с.» ; «Діагностувальні роботи з математики. 3–4 класи (за підручником Н. Листопад): навчально-методичний посібник / Ольга Гезей; за заг. ред. Л. Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2023. – 127 с.» за посиланням:

https://drive.google.com/drive/folders/1W_XAQcPtU73Fz0YEMOmVyTF3ZptRkoXA?usp=sharing

Рефлексивні таблиці сприяють зворотному зв'язку між учителем, учнем/ученицею, батьками, залучають батьків до оцінювальної діяльності, допомагають дитині відслідковувати свої успіхи та прогалини, сприяють становленню рефлексивних навичок і розвивають самооцінні вміння дитини.

Підсумовуючи викладене, пропонуємо алгоритм подолання навчальних втрат із математики:

- Визначити рівень залишкових знань;
- за необхідності надолужити прогалини;
- визначити оптимальні методичні прийоми для означеної теми;
- опрацювати тему, використовуючи мікронавчання;
- залучати дітей до формулювання висновків, складання пам'яток;
- пропонувати достатньо вправ (різного рівня складності) на закріплення кожної мікрочастини теми;
- визначити рівень навчальних досягнень із теми;
- здійснити корекцію.

Вектор 7. Підвищення кваліфікації педагогів

Для подолання освітніх втрат із математики та покращення методичної підготовки вчителів до навчання учнів математичної освітньої галузі ***розроблено освітню програму «Професійні компетентності вчителя початкових класів для подолання навчальних втрат із математики».***

Освітню програму розроблено на виконання рекомендацій Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» та з метою розвитку професійних компетентностей педагогів, необхідних для якісної організації освітнього процесу в умовах тривалого дистанційного навчання, зумовленого воєнним станом в Україні, що актуалізує необхідність готовності фахівців щодо формування ключових компетентностей молодших школярів і подолання освітніх втрат відповідно до вимог Нової української школи.

Освітня програма спрямована на розкриття та реалізацію пріоритетних напрямів освітньої діяльності, а саме:

- стан навчальних втрат молодших школярів із математики в Україні;
- формати виявлення навчальних втрат із математики учнівства;
- стратегії подолання навчальних втрат із математики молодших школярів;
- психологічні аспекти навчання математики та психоемоційна підтримка молодших школярів щодо подолання навчальних втрат.

Метою освітньої програми є доповнення та поглиблення професійних знань педагогів щодо ефективних механізмів виявлення

навчальних втрат із математики; виокремлення шляхів їх подолання; створення умов для набуття вчителями початкових класів умінь організовувати, моделювати та корегувати освітній процес для подолання навчальних втрат, забезпечення якісного навчання, а також *розвиток професійних компетентностей учителів початкових класів щодо організації та здійснення освітнього процесу в умовах тривалого дистанційного навчання: предметно-методичної, психологічної, оцінювально-аналітичної.*

Програма розрахована на 30 годин підвищення кваліфікації.

Пропонуємо навчально-тематичний план за освітньою програмою за темою «Професійні компетентності вчителя початкових класів для подолання навчальних втрат із математики» (таблиця 9).

Таблиця 9

Орієнтовний навчально-тематичний план за освітньою програмою за темою «Професійні компетентності вчителя початкових класів для подолання навчальних втрат із математики»

Назва модуля (інваріантна складова)	№ теми	Назви тем (варіативна складова)	Умовні позначення компетентностей, що розвиваються	Усього годин
I. Сучасні нормативні вимоги до організації освітньої діяльності	1.1	Актуальне нормативне забезпечення освітнього процесу в початковій школі	A2, Г2	2
	1.2	Освітні втрати й розриви в початковій школі. Вектори подолання освітніх втрат із математики	A2	2
	1.3	Диджиталізація освіти. Технологічні аспекти організації комунікації з учасниками освітнього процесу	B2	2
	Разом годин на модуль			6
II. Концептуальні засади оновлення змісту освітньої діяльності	2.1	Методичні аспекти реалізації діяльнісного підходу на уроках математики. Онлайн-урок математики	A2, Г2	2
	2.2	Шляхи формування математичного мовлення як складника мовно-комунікативної компетентності вчителя та вільного володіння державною мовою молодшого школяра	A1, A2	2
	Разом годин на модуль			4

III. Сучасні підходи до організації освітнього процесу	3.1	Формування загального вміння розв'язувати математичні задачі. Практичні поради щодо подолання навчальних втрат.	A2	2
	3.2	Шляхи подолання навчальних втрат з алгебраїчної та геометричної складової початкового курсу математики	A2	2
	3.3	Навчання аналізу математичного тексту	A1, A2	2
	3.4	Як навчити молодших школярів розв'язувати дивергентні задачі	A2, Г2, Д1.2	2
	3.5	Забезпечення перспективності та наступності у навчанні математики (варіативно)	A1, Г2, Д.2.2, Д3	2
	3.6	Новітні «добрі практики», які сприяють формуванню математичної компетентності та наскрізних навичок у молодших школярів: віртуальний альманах	Д1	2
	3.7	Безпечне інформаційне середовище молодшого школяра на уроках математики (варіативно)	A3, B2	2
	3.8	Можливості інтеграції математичних знань для пізнання навколишнього світу (варіативно)	A2, Г2	2
	3.9	Реалізація прикладного аспекту початкового курсу математики (варіативно)	A2	2
	3.10	Ігри на уроках математики (варіативно)	A2	2
	Разом годин на модуль			10
IV. Психолого-педагогічний супровід освітнього процесу	4.1	Психологічні аспекти навчання математики	Б1, Б2, В1	1
	4.2	Психологічна підтримка дитини молодшого шкільного віку щодо подолання освітніх втрат у початковій школі	Б1, В2	1
	4.3	Особливості розвитку пізнавальних процесів сучасних молодших школярів	A2, Б1	2
	4.4	Особливості оцінювання результатів навчання учнів із навчального предмета «Математика»	A2, Г3	2
	Разом годин на модуль			6

V. Організаційно- діагностичний	5.1	Настановне заняття. Вхідне діагностування		2
	5.2	Підсумкове тестування		2
	Разом годин на модуль			4
Усього (годин/кредитів):				30/ 1 кредит

На нашу думку, курси підвищення кваліфікації з теми «Професійні компетентності вчителя початкових класів для подолання навчальних втрат із математики» сприятимуть підвищенню якості початкової математичної освіти.

Узагальнюючи, можемо зазначити, що долати навчальні втрати з математики складно. Для цього потрібна як мотивація педагогів, так і мотивація здобувачів освіти та їх батьків. Важливо, щоб учнівство сприймало математику як цікаву та потрібну науку. А отже, педагоги мають залучати всі можливі канали сприйняття. У контексті воєнних дій, що ведуться на території України, необхідно переосмислити власні методичні підходи, шукати ефективні технології та методи навчання, досліджувати можливість організувати навчання математики так, щоб воно було захопливим, продуктивним, сприяло стабілізації емоційного стану здобувачів освіти.

Список використаних джерел

1. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини та наслідки подолання. Український центр оцінювання якості освіти, 2023. 31 с.
2. Бобро А., Коваль Т. Дидактичні умови організації самостійної роботи молодших школярів. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/949/1/15.pdf>
3. Діагностувальні роботи з математики. 3–4 класи (за підручником Н. Листопад): навчально-методичний посібник / О. М. Гезей; за заг. ред. Л. Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2023. – 127 с.
4. Діагностувальні роботи з математики. 3–4 класи (за підручником С. Скворцової, О. Онопрієнко): навчально-методичний посібник / О. М. Гезей; за заг. ред. Л. Д. Покроєвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2022. – 109 с.
5. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році. – Лист МОН України від 30.08.2024 № 1.1/5776-24 (додаток 1). URL: <https://mon.gov.ua/>
6. Онопрієнко О. В. Діагностика навченості учнів як стартовий етап організації освітнього процесу. С. 87 – 89. URL: <http://surl.li/rowiv>
7. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю. Київ, 1988. – 304 с.

Методичні рекомендації щодо подолання/запобігання навчальних втрат і розривів за результатами регіональних моніторингових досліджень

*Галина ВЛАСЕНКО,
методистка Центру громадянського виховання
КВНЗ «Харківська академія
неперервної освіти»*

Відповідно до Державного стандарту метою початкової освіти є всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості.

Реалізація мети початкової освіти ґрунтується на таких ціннісних орієнтирах, як:

- визнання унікальності та обдарованості кожної дитини, що забезпечується рівним доступом до освіти, заборонаю будь-яких форм дискримінації або відокремлення дітей на основі попереднього відбору;
- цінність дитинства, що оберігається шляхом встановлення освітніх вимог, які відповідають віковим особливостям дитини, визнання прав дитини на навчання через діяльність, зокрема гру, обмеження обсягу домашніх завдань для збільшення часу на рухову активність і творчість дитини;
- радість пізнання, що обумовлюється використанням в освітньому процесі дослідницької та проектної діяльності;
- розвиток вільної особистості шляхом підтримки самостійності, незалежного мислення, оптимізму та впевненості в собі;
- міцного здоров'я та добробуту, яких можливо досягти шляхом формування здорового способу життя і створення умов для гармонійного фізичного та психоемоційного розвитку;
- забезпечення безпеки у результаті створення атмосфери довіри і взаємоповаги, перетворення школи на безпечне місце, де запобігають насильству і цькуванню, надають необхідну підтримку;
- утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини

(зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо);

- плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави;
- формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу.

Вимоги до обов'язкових результатів навчання визначаються з урахуванням компетентнісного підходу.

Метою навчальної програми «Я досліджую світ» є особистісний розвиток молодших школярів на основі формування цілісного образу світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу і суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах життєдіяльності та соціальної практики, способи дослідницької поведінки, які характеризують здатність учнів розв'язувати практичні задачі.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- формування дослідницьких умінь, опанування доступних способів пізнання себе та свого організму, предметів і явищ природи і суспільного життя (спостереження, обстеження, дослід, практична робота, вимірювання, систематизація, класифікація, встановлення логічної та часової послідовності подій, критична оцінка побаченого (почутого), встановлення зв'язків і залежностей в природі і суспільстві; між станом довкілля і діяльністю людини, вплив поведінки на здоров'я та безпеку, залежність результату роботи від докладених зусиль; аналіз наслідків ризикованої поведінки);
- виховання активної позиції щодо громадянської і соціально-культурної належності себе і своєї родини до України; інтересу до пізнання історії та природи свого краю і країни; пошани до символів держави, ініціативної патріотичної поведінки у громадських акціях, у відзначенні пам'ятних дат і подій;
- розвиток толерантності у соціальній комунікації, ціннісного ставлення
- до природи та її пізнання, до приватного життя інших людей, усвідомлення правової відповідальності у ситуаціях

застосування норм і правил життя в суспільстві, інші соціальні навички у взаємодії і співпраці в різних видах діяльності;

- створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності,
- становлення екологічно грамотної та соціально адаптованої особистості;
- формування моделей здорової і безпечної поведінки; уміння розпізнавати ситуації, які становлять загрозу для власного життя і здоров'я та життя і здоров'я інших; аналізувати та оцінювати фактори ризикованої поведінки в довкіллі, роз'яснювати можливі наслідки недотримання правил безпечного поводження в кризових умовах сьогодення.

Реалії українського сьогодення: воєнний стан, повітряні тривоги, проживання на тимчасово окупованих територіях, проживання в зоні активних бойових дій, зміна місця проживання, руйнування закладів освіти, відсутність навчання в офлайн-форматі, вимкнення світла, відсутність інтернету та багато інших факторів – впливають на освіту та навчання дітей, спричиняють зниження мотивації до навчання, обумовлюють виникнення прогалин у знаннях.

Освітні втрати – це недосягнення окремих результатів через відсутність або обмеження доступу до навчання.

Відмінність між очікуваними результатами навчання й реальними, і становить освітні втрати.

Саме тому освітні втрати потребують оперативного реагування в усіх ланках освіти.

Для України є цінними результати **Програми міжнародного оцінювання учнів PISA**. Вони дають можливість простежити освітні розриви. Останній цикл дослідження PISA відбувалося у 2022 році під час повномасштабного вторгнення в Україну. Результати цього циклу були опубліковані 5 грудня 2023 року (<https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/international-education-quality-research>).

Результати з природничо-наукових дисциплін зменшилися на 19 балів у порівнянні з циклом 2018 року. Варто враховувати, що успіхи в природничо-наукових дисциплінах у минулому циклі досліджень були кращими, ніж, наприклад, із математики. Тож, хоч результати в галузі природничих наук і знизилися, але падіння є не таким помітним.

Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2022/2023 навчальному році було проведене у грудні 2022 – січні

2023 року Державною службою якості освіти України (https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zvit_Osvita-pid-chas-viyni-opituvannya_2024.pdf).

За спостереженнями вчителів початкових класів, результати навчання учнів/учениць погіршилися з 11 таких навчальних предметів, як українська мова, іноземна мова, математика, літературне читання, та не змінилися з 12 таких навчальних предметів та курсів, як мистецтво, дизайн і технології, фізкультура, інформатика, «Я досліджую світ».

Відповідно до п. 7 Рекомендацій слухань у Комітеті Верховної ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему: «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» 19-28.09.2023 у Харківській області проведено **регіональне моніторингове дослідження рівня сформованості в учнів 5 класів читацької, математичної компетентності та компетентності в галузі природничих наук (за результатами навчання в початковій школі).**

Метою дослідження було отримання об'єктивних даних про якість освіти за результатами навчання у початковій школі та використання їх для подолання/запобігання освітніх втрат.

Завдання для учнів 5-их класів з предметів природничої освітньої галузі

Тест з предметів природничої освітньої галузі складався з 8 завдань, із яких 6 – закритої форми з вибором однієї відповіді, а 2 – відкритої форми з розгорнутою відповіддю. Максимальна кількість балів за виконання всього тесту складала 8 балів.

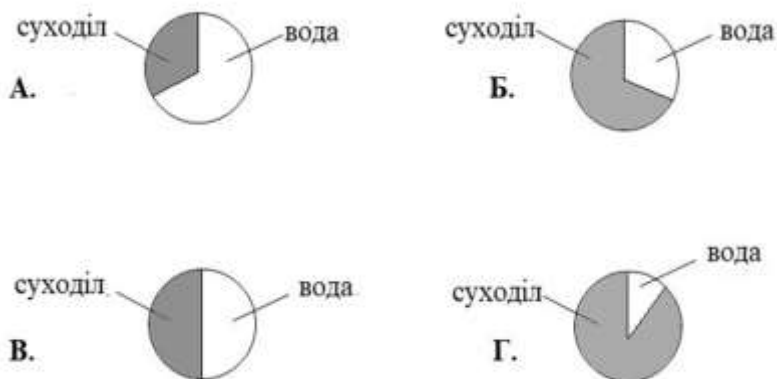
Характеристика завдань з предметів природничої освітньої галузі

№ завдання	Формат завдань	Індикатори	Кількість балів за виконання завдання	
			Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
1	З вибором однієї відповіді	Знання фактів, концептуальних положень	Прийнятна відповідь	1
			Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
2	З вибором однієї відповіді	Знання фактів, концептуальних положень	Прийнятна відповідь	1
			Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0

3	Відкритої форми з розгорнутою відповіддю	Знання фактів, концептуальних положень	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
4	3 вибором однієї відповіді	Узагальнення, формулювання висновків	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
5	3 вибором однієї відповіді	Узагальнення, формулювання висновків	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
6	Відкритої форми з розгорнутою відповіддю	Узагальнення, формулювання висновків	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
7	3 вибором однієї відповіді	Планування та проведення дослідів	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
8	3 вибором однієї відповіді	Планування та проведення дослідів	Не виконано (або неприйнятна відповідь)	0
			Прийнятна відповідь	1
Разом				8

Завдання з предметів природничої освітньої галузі

1. Обери кругову діаграму, на якій показано співвідношення суходолу і води на Землі.

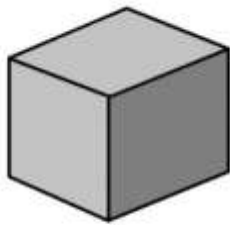

Відповідь: А

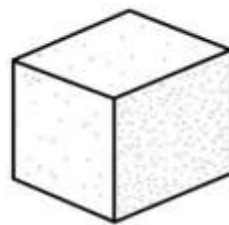
**2. Три предмети на малюнку однакові за формою та розміром.
Яке твердження, що стосується маси цих предметів, імовірніше
за все, є правильним?**

деревина

залізо

пінопласт

- А** Предмет з деревини найважчий.
- Б** Предмет із заліза найважчий.
- В** Предмет з пінопласту найважчий.
- Г** Усі три предмети мають однакову масу.

Відповідь: Б (Предмет із заліза найважчий).

**3. Насіння рослини може опинитися досить далеко від цієї
рослини.**

Опиши один із способів, як це може статися.

Приклад прийнятої відповіді:

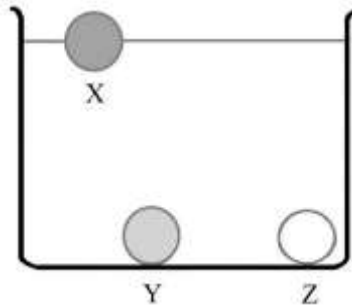
Деякі плоди та насіння розповсюджуються за допомогою вітру. Вони мають спеціальні пристосування для польоту, за допомогою яких насіння переноситься на нове місце (кульбаба, клен).

**4. Гаряче зварене яйце поклали в чашку з холодною водою. Що
станеться з температурою води і яйця?**

- А** Вода стане холоднішою, а яйце – теплішим.
- Б** Вода стане теплішою, а яйце – холоднішим.
- В** Температура води не зміниться, а яйце стане холоднішим.
- Г** І вода, і яйце стануть теплішими.

Відповідь: Б (Вода стане теплішою, а яйце – холоднішим).

5. Борис має три предмети однакової форми та розміру. Хлопчик кладе ці три предмета до склянки з водою. Він помічає, що предмет X утримується на поверхні води, а Y та Z тонуть.

Що може сказати хлопчик про масу предмета X порівняно з масою Y та Z?

- А X легший за Y та Z.
- Б X важчий за Y та Z.
- В X легший за Y і важчий за Z.
- Г X важчий за Y і легший за Z.

Відповідь: А (X легший за Y чи Z).

6. Коли ти дмухаєш у воду через соломинку, утворюються бульбашки, які піднімаються вгору. Чому бульбашки піднімаються вгору?

Приклад прийнятної відповіді:

Бульбашки, що утворюються, – це вуглекислий газ. Оскільки газ легший за воду, то він піднімається вгору.

7. Тетянка має суміш піску та залізної стружки. Вона хоче їх розділити.

Як можна це зробити?

- А** Потрясти суміш, і залізна стружка підніметься на поверхню.
- Б** Додати воду в суміш, тоді пісок розчиниться у воді.
- В** Пропустити суміш крізь сито, тоді пісок залишиться в ситі.
- Г** Провести магнітом через суміш, і магніт притягне залізну стружку.

Відповідь: Г (Провести магнітом через суміш, і магніт притягне залізну стружку).

8. Марійка провела експеримент із сіллю та водою. Результати її дослідів представлені в таблиці.

Кількість солі, що розчинилася	Обсяг води	Температура води	Чи розмішувалася суміш?
15 г	50 мл	С	Так
30 г	100 мл	С	Так
45 г	150 мл	С	Так
60 г	200 мл	С	Так

Що досліджувала Марійка у своїх дослідях?

- А** Скільки солі розчиниться в різних об'ємах води.
- Б** Скільки солі розчиниться при різній температурі води.
- В** Як швидко буде розчинятися сіль, якщо прискорити перемішування.
- Г** Як швидко буде розчинятися сіль, якщо уповільнити перемішування.

Відповідь: А (Скільки солі розчиниться в різних об'ємах води).

Результати виконання учнями 5-их класів завдань з предметів природничої освітньої галузі

Середній бал виконання тесту з *предметів природничої освітньої галузі* складав **5,93**.

Серед завдань *закритої форми з вибором однієї відповіді* **найкраще** учні 5 класів впоралися із завданням на знання фактів, концептуальних положень (**80 %** прийнятних відповідей). Проте **менша** кількість п'ятикласників виконала завдання на узагальнення, формулювання висновків (**77 %**) та планування й проведення досліджень (**три чверті**).

Завдання *відкритої форми* виконала менша кількість учнів 5 класів, ніж завдання з *вибором однієї відповіді*.

Серед завдань *відкритої форми* п'ятикласники **краще** впоралися із завданням на знання фактів, концептуальних положень (**близько 70 %** прийнятних відповідей), ніж на узагальнення, формулювання висновків

Висновки

Найкращі результати тестування з *предметів природничої освітньої галузі* учні 5 класів показали з виконання завдань з *вибором однієї відповіді* на знання фактів, концептуальних положень. Разом із тим **найбільш** складними для п'ятикласників виявилися завдання *відкритої форми з розгорнутою відповіддю* на узагальнення, формулювання висновків.

Разом із тим **найбільш** складними для п'ятикласників виявилися завдання *відкритої форми з розгорнутою відповіддю* на узагальнення, формулювання висновків.

Таким чином, усі висновки проведених досліджень підтверджують наявність проблеми освітніх втрат і розривів та необхідність пошуків шляхів їх подолання.

Шляхи подолання освітніх втрат і розривів та забезпечення якісного навчання учнів початкової школи з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

I. Діагностика рівня опанування учнями навчального матеріалу.
Інструментарій вимірювання втрат у навчанні інтегрованого курсу
«Я досліджую світ» (<https://undip.org.ua/wp->

Завдання для 1 класу

- Знання свого імені, прізвища, домашньої адреси.
- Уміння дотримуватись основних правил шкільного розпорядку, поведінки на вулиці, в громадських місцях.
- Навички особистої гігієни та самообслуговування.
- Уміння обирати в довкіллі те, що цікаво дослідити.
- Уміння групувати об'єкти дослідження.
- Уміння досліджувати об'єкти природи.
- Уміння вживати слова чемності (вітання, прохання, прощання, побажання, подяки, вибачення).

Завдання для 2 класу

- Знання причин зміни пір року, явищ у неживій та живій природі в різні пори року, назв місяців.
- Знання державних символів України.
- Уміння вимірювати температуру повітря, води.
- Уміння спостерігати за об'єктами природи; визначати істотні ознаки на основі проведених досліджень.
- Уміння встановлювати найпростіші взаємозв'язки в неживій і живій природі.
- Уміння досліджувати об'єкти природи.
- Уміння визначати можливі ризики для життя і здоров'я.

Завдання для 3 класу.

- Знання про різноманітність, властивості тіл, речовин та явищ природи.
- Навички планування робочого часу, взаємодії та співпраці з іншими.
- Уміння розпізнавати тіла живої і неживої природи; тіла, створені людиною на основі власних спостережень.
- Уміння виконувати дослідження об'єкта природи за планом або інструкцією.
- Уміння порівнювати, класифікувати за певними ознаками рослин і тварин своєї місцевості, тіла неживої природи.
- Уміння визначати необхідні умови для життя людини.

Завдання для 4 класу.

- Навички визначення змін елементів погоди.
- Уміння визначати сторони горизонту по компасу.
- Уміння складати план приміщення / території.
- Уміння працювати з фізичними картами півкуль, світу, України.
- Уміння розпізнавати, називати рослини, тварин, гриби своєї місцевості, моделювати зв'язки між ними.
- Уміння характеризувати природну зону України за планом; називати мешканців природного угруповання, встановлювати їхні зв'язки між собою і неживою природою.
- Уміння складати ланцюги живлення.
- Уміння аналізувати та оцінювати свій внесок у збереження довкілля; ситуації повсякденного життя, пов'язані з використанням
- природних ресурсів.
- Уміння виявляти факти забруднення довкілля, визначати способи зменшення негативного впливу людини на природу.
- Уміння ощадливо використовувати ресурси.
- Уміння встановлювати причиново-наслідкові зв'язки між людиною і природою.

II. Стратегія подолання освітніх втрат і розривів у навчанні інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

- Розроблення програми надолуження прогалин відповідно до отриманих результатів;
- Оптимальний розподіл (за можливості, об'єднання) навчального змісту, який потребує доопрацювання;
- Урізноманітнення форм роботи.
- Використання можливостей інших навчальних предметів, реалізація міжпредметних зв'язків.
- Використання ефективних педагогічних стратегій НУШ («Крісло автора», «Коло вибору», «Правила класу», «Екран настрою», «Щоденник вражень» тощо).
- Ефективне використання онлайн-ресурсів (словників, тренажерів, тестів, відеоуроків тощо).

- Реалізація діяльнісного підходу, що спрямовує освітній процес на розвиток ключових компетентностей і наскрізних умінь особистості, застосування теоретичних знань на практиці, формування здібностей до самоосвіти і командної роботи, успішну інтеграцію в соціум і професійну самореалізацію в майбутньому.
- Використання відеоуроків з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (Освітній проєкт « На урок», портал превентивної освіти (<http://autta.org.ua/>)).
- Використання освітньої платформи
- Створення власного каналу на YouTube та використання його в освітньому процесі.

Варто вивчати досвід учителів, які використовують свій YouTube-канал у навчанні молодших школярів з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», зокрема переможців обласного фестивалю «добрих практик» освітян Харківщини «Майстри педагогічної справи презентують» 2024 року року (рекомендуємо ознайомитися з матеріалами досвіду Бацули Наталії Володимирівни «YouTube-канал як інструментарій подолання освітніх втрат» (https://drive.google.com/file/d/1Cf8RBi0bxgrv2VCDPH_3ezEQaN2vmHVx/view, https://www.youtube.com/channel/UCBYJ2xBs3vRntBp0oputTAw?view_as=subscriber)).

- Застосування методу проєктів (освітній проєкт «На урок» <https://naurok.com.ua/praktichne-zastosuvannya-metodu-pro-ktiv-na-urokah-yads-342823.html>).
- Для вироблення стратегії щодо вимірювання й подолання освітніх втрат із інтегрованого курсу «Я досліджую світ» рекомендуємо вчителям початкової школи опрацювати наступні **джерела**:
 - Лист Міністерства освіти і науки України м. Київ. від 30 серпня 2024 р. № 1.1/15776-24. Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році (<https://mon.gov.ua/npa/pro-instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-vykladannia-navchalnykh-predmetivintehrovanykh-kursiv-u-zakladakh-zahalnoi-serednoi-osvity-u-20242025-navchalnomu-rotsi>)).

- Діагностика та механізм подолання втрат у навчанні молодших школярів (<https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Diahnostyka-ta-mekhanizmy-podolannia-vtrat-u-navchanni-3.pdf>).
- Лист Міністерства освіти і науки України від 02.11.2020 № 1/9- 609 «Рекомендації закладам загальної середньої освіти щодо організації освітнього процесу під час дистанційного навчання» (<https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-distancijnogo-navchannya>).

Ресурси, які можна використати вчителю початкових класів для розробки навчальних матеріалів з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» з метою подолання освітніх втрат і розривів.

- Kahoot (<https://kahoot.com>) – це навчальна платформа, за допомогою якої можна проводити інтерактивні заняття та перевірку знань учнів за допомогою онлайн тестування.
- Wordwall – (<https://wordwall.net/uk-ua/community/wordwall>) – інтерактивний навчальний застосунок за допомогою якого можна створювати інтерактивні вправи для навчання.
- WordArt (<http://wordart.com>) – онлайн-генератор хмар слів, який дає змогу легко створювати дивовижні та унікальні хмари слів.
- Mentimete (<https://www.mentimeter.com/>) – це інструмент для створення інтерактивних презентацій та опитувань. Можливість швидко взаємодіяти з учнями та бачити їхні реакції в реальному часі.
- LearningApps (<https://learningapps>) – онлайн-сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи. Він є конструктором для розробки різноманітних завдань з різних предметних галузей для використання і на уроках, і позаурочний час.
- Wheel of names (<https://old.wheelofnames.com/>) – застосунок для створення колеса імен, завдань, виразів.
- Canva (<https://www.canva.com/>) – це інструмент, який дозволяє легко створювати візуально привабливі презентації, інфографіки, плакати та інші навчальні матеріали, які допомагають привернути увагу учнів і краще доносити складну інформацію.
- Kazka.fun (<https://kazka.fun/>) – сервіс, який за допомогою штучного інтелекту генерує казки українською мовою.

- Suno AI (<https://suno.com/>) – сервіс створення музики та пісень з використанням штучного інтелекту.
- Освітня платформа IZZI – інноваційний та зручний інструмент для навчання, який представлений у вигляді електронних підручників із різними видами інтерактивних завдань, структурованих електронних матеріалів до уроків з можливістю здійснювати оцінювання знань учнів. (<https://ua.izzi.digital/DOS/300660/300671.html>) («Я досліджую світ»).
- Сайт «Розвиток дитини» – сайт для сучасних учителів та батьків, який пропонує практичні та творчі завдання.
- Персональний помічник сучасного вчителя (<https://naurok.com.ua/assistant> – набір інноваційних інструментів на основі штучного інтелекту, який оптимізує щоденну роботу вчителя, допомагає вчителю створювати унікальні завдання, тести, презентаційні матеріали, чеклісти, таблиці, зображення, флешкарти, групові завдання, інтерактивні чати, переклади тощо.
- Використання онлайн-дошок:
- Classroomscreed (<https://classroomscreen.com/>) – онлайн-дошка, яка допомагає учням виконувати завдання
- **Padlet** (<https://padlet.com>) – це віртуальна дошка, на якій можна розміщувати текстові нотатки, зображення, фотографії, файли і посилання тощо. Використання інтерактивної дошки **Padlet** має позитивний вплив на мотивацію навчання учнів в освітньому процесі, підвищує інтерес до навчання, вчить самостійно опрацьовувати матеріал та узагальнювати його.
- **Miro** (<https://miro.com/signup/>) – це інтерактивна онлайн-дошка для спільної роботи, нескінченне полотно, посилене інструментами для творчих мозкових штурмів та командної роботи.

Отже, наразі ми можемо говорити про необхідність для вчителя початкових класів вдосконалювати власну педагогічну майстерність щодо розв'язання проблеми освітніх втрат з інтегрованого курсу «Я досліджую світ», добирати або створювати самостійно якісний інструментарій для діагностики та вимірювання прогалин у знаннях учнів, залучати школярів до створення власної траєкторії у надолуженні пропущеного навчального матеріалу.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>).
2. Державний стандарт початкової освіти (затверджено постановою Кабінету Міністрів України 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 688) (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#n12>).
3. Лист Міністерства освіти і науки України м. Київ. від 30 серпня 2024 р. № 1.1/15776-24. Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2024/2025 навчальному році (<https://mon.gov.ua/npa/pro-instruktyvno-metodychni-rekomendatsii-shchodo-vykladannia-navchalnykh-predmetivintehrovanykh-kursiv-u-zakladakh-zahalnoi-serednoi-osvity-u-20242025-navchalnomu-rotsi>).
4. Лист МОН від 14.08.2023 № 1/12038-23 «Про переліки навчальної літератури та навчальних програм, рекомендованих Міністерством освіти і науки України для використання в освітньому процесі закладів освіти у 2023/2024 навчальному році»
5. Лист Міністерства освіти і науки України від 02.11.2020 № 1/9- 609 «Щодо організації дистанційного навчання» (<https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-distancijnogo-navchannya>).
6. Діагностика та механізм подолання втрат у навчанні молодших школярів. <https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/Diahnostyka-ta-mekhanizmy-podolannia-vtrat-u-navchanni-3.pdf>

Розвиток SOFT SKILLS як важлива складова в подоланні освітніх розривів у початковій школі

*Олена КОВАЛЬ, ст. викладач кафедри методики
дошкільної та початкової освіти
КВНЗ «Харківська академія
неперервної освіти»*

Сучасні умови життя вимагають від учнів не лише знань, а й умінь застосовувати їх на практиці, працювати в команді, критично мислити, адаптуватися до змін. Soft skills, або «м'які навички», стають ключовим фактором успіху в навчанні та подальшому житті. Особливо актуальним є розвиток цих навичок у початковій школі, ураховуючи виклики, пов'язані з освітніми втратами.

Актуальність розвитку м'яких навичок у молодших школярів закріплена у ключових документах, що визначають вектор розвитку освіти в Україні. У **Законі України «Про освіту»** акцентується увага на формуванні компетентностей, необхідних для особистісного зростання, громадянської активності та професійного розвитку, зокрема таких, як комунікативність, здатність до співпраці, емоційна стійкість. **Державний стандарт початкової освіти** визначає важливість формування у молодших школярів навичок комунікації, співпраці, критичного мислення та емоційної регуляції для успішного навчання та життя. **Концепція Нової української школи** наголошує на переході від знансцентричної моделі навчання до формування життєвих компетентностей, зокрема Soft skills, і акцентує увагу на розвитку емоційного інтелекту, здатності до співпраці, наполегливості, допитливості, толерантності та відповідальності.

Чому розвиток soft skills у молодших школярів важливий?

• **Соціалізація та взаємодія в суспільстві.** М'які навички допомагають дітям краще інтегруватися в соціум, навчають їх співпрацювати з іншими, вирішувати конфлікти, досягати колективних результатів.

• **Формування гармонійної особистості.** Soft skills сприяють розвитку емоційної грамотності, яка допомагає школярам розуміти власні емоції, управляти ними та ефективно комунікувати.

• **Підготовка до викликів майбутнього.** У світі, що швидко змінюється, важливими стають навички адаптації, креативного мислення, критичного аналізу та наполегливості.

• **Підвищення академічної успішності.** Учні, які володіють навичками самоконтролю, відповідальності та наполегливості, краще навчаються, адже вони можуть зосередитися на завданнях і знаходити ефективні шляхи їх виконання.

Як учитель сприяє розвитку Soft skills в учнів

Учителі початкових класів мають унікальну можливість створити сприятливі умови для формування м'яких навичок у дітей. Використання інтерактивних методик, групової роботи, ігрових завдань і рефлексивних практик дозволяє (у дистанційному форматі: робота в сесійних залах):

- сприяти формуванню комунікативних і соціальних навичок;
- виховувати емоційну стійкість і толерантність;
- розвивати здатність до творчого мислення й адаптації;
- створювати атмосферу довіри та підтримки у класі;
- систематично інтегрувати розвиток цих навичок у навчальні заняття;
- бути прикладом для дітей, демонструючи власну емоційну стійкість, толерантність і комунікативні навички.

Молодший шкільний вік є критичним періодом у розвитку дитини, коли закладається фундамент духовних цінностей, формуються ставлення до оточення та набувається досвід просоціальної поведінки. Це час, коли діти вчаться взаємодіяти з іншими, адаптуватися до нових умов і набувати впевненості у власних силах.

М'які, гнучкі навички або навички XXI століття, soft або life skills (які ще, за визначенням ОЕСР, називають соціально-емоційними) – це індивідуальні здатності, риси і характеристики, які можна розвивати протягом життя та важливі для навчальних досягнень, соціальних відносин і згуртованості, конкурентоспроможності на ринку праці, активної громадянської позиції та благополуччя людини загалом.

У 2023 році ОЕСР представила результати дослідження SSES (Social and Emotional Skills Survey) – найбільшої міжнародної ініціативи з вивчення соціальних і емоційних навичок серед учнів 10 та 15 років. Звіт показав, що розвиток цих навичок має значний вплив на якість життя, академічні досягнення та майбутнє учнів.

Особистісні якості, що сприяють успішній взаємодії з іншими, регуляції емоцій та ефективному досягненню цілей у дослідженні SSES були розподілені на п'ять ключових груп:

1. Навички виконання завдань:

- наполегливість;
- відповідальність;
- самоконтроль;
- мотивація досягнення цілей.

2. Навички емоційної регуляції:

- стресостійкість;
- емоційний контроль;
- оптимізм.

3. Навички взаємодії з іншими:

- напористість;
- комунікабельність;
- енергійність.

4. Навички відкритості:

- допитливість;
- креативність;
- толерантність.

5. Навички співпраці:

- співчуття;
- довіра.

Розвиток цих навичок залежить від соціально-демографічних факторів: віку, статі та соціально-економічного статусу. Це вимагає уваги з боку педагогів для забезпечення рівних можливостей для всіх учнів.

Як розвивати Soft skills у початкових класах?

1. Навички виконання завдань.

- Створення чітких правил та допомога учням у встановленні власних цілей.
- Використання завдань, які вимагають наполегливості, наприклад, довготривалі проекти.
- Заохочення самоконтролю через вправи, які вимагають зосередження (наприклад, читання вголос або розв'язання логічних задач).

2. Навички емоційної регуляції.

- Проведення активностей на розпізнавання та обговорення емоцій (наприклад, обговорення ситуацій із художніх творів).

- Використання техніки релаксації (наприклад, глибоке дихання чи візуалізація).
- Заохочення учнів говорити про свої почуття та знаходити позитивні сторони в складних ситуаціях.

3. Навички взаємодії з іншими.

- Організація ігор, які сприяють комунікації та наполегливості.
- Навчання дітей обстоювати свою точку зору ввічливо та впевнено.
- Використання завдань, які потребують співпраці у групах (сесійних залах у дистанційному форматі).

4. Навички відкритості.

- Стимулюйте допитливість через інтерактивні уроки та екскурсії.
- Заохочуйте творчість, наприклад, через створення малюнків чи складання історій.
- Обговорюйте з дітьми значення толерантності, використовуючи приклади з їхнього життя.

5. Навички співпраці.

- Упроваджуйте вправи, які допомагають розвивати емпатію (наприклад, «Уяви себе на місці іншого»).
- Залучайте учнів до спільного вирішення конфліктів.
- Організуйте проекти, де результат залежить від спільних зусиль.

Результати опитування ОЕСР підтверджують, що соціальні та емоційні навички – це основа успішного майбутнього. Початкова школа є ідеальним етапом для їхнього формування. Застосовуючи відповідні методики, учителі допомагають дітям стати більш упевненими, стійкими та готовими до викликів сучасного світу.

Зосередимося на п'яти основних компетенціях, що формуються завдяки м'яким навичкам:

Самосвідомість: здатність розуміти власні емоції, думки та цінності, те, як вони впливають на поведінку в різних контекстах. Це здатність визнавати свої сильні сторони та недоліки з добре обґрунтованим почуттям упевненості та мети.

Самоконтроль: здатність ефективно керувати своїми емоціями, думками та поведінкою в різних ситуаціях, досягати цілей і прагнень. Це містить у собі здатність відкладати задоволення, керувати стресом і

відчувати мотивацію та свободу волі для досягнення особистих і колективних цілей.

Соціальна обізнаність: здатність розуміти точку зору інших і співпереживати іншим, також і людям різного походження та культури. Це здатність відчувати співчуття до інших, розуміти ширші історичні та соціальні норми поведінки в різних умовах і визнавати ресурси й підтримку сім'ї, школи та громади

Навички стосунків: здатність установлювати здорові стосунки, що сприяють підтримці, а також ефективно орієнтуватися в обстановці з різними людьми та групами. Це здатність чітко спілкуватися, активно слухати, співпрацювати, працювати разом над вирішенням проблем і конструктивно вирішувати конфлікти, орієнтуватися в умовах, що відрізняються соціальними та культурними вимогами й можливостями, забезпечувати лідерство та шукати чи пропонувати допомогу, коли це необхідно.

Відповідальне прийняття рішень: здатність приймати турботливі та конструктивні рішення щодо особистої поведінки та соціальних взаємодій у різноманітних ситуаціях. Це містить здатність ураховувати етичні стандарти та питання безпеки, а також оцінювати переваги й наслідки різних дій для особистого, соціального та колективного добробуту.

Активності, що допоможуть сприяти розвитку м'яких навичок, забезпечити психологічно безпечне освітнє середовище, сприяти розвитку в дітей емоційного інтелекту та соціальних навичок, установлювати й підтримувати здорові позитивні взаємини, заохочувати дітей приймати рішення відповідально, усвідомлюючи наслідки різних учинків, а також популяризувати усвідомлене світосприйняття.

Активність, що сприяє розвитку самоконтролю

«Скажи «Ні!» імпульсивності»

Інколи ми хочемо втілити своє бажання негайно, тут і зараз. Важливо усвідомлювати, що контролюючи свою імпульсивність, ми виявляємо повагу до інших.

Діти вчаться поважати інших і контролювати імпульсивність.

Хід активності:

Педагог пропонує дітям згадати, коли їм доводилося стояти в черзі (наприклад: у магазині, їдальні, на ігровому майданчику тощо).

Педагог зазначає: *«Коли ми чекаємо своєї черги, нам доводиться контролювати свою імпульсивність».*

Запитання для обговорення:

- Що ви зазвичай робите, коли чекаєте своєї черги?
- Що ви відчуваєте, коли вам доводиться стояти в черзі?
- Як ви вважаєте, що відчувають інші, коли хтось не дотримується черги? Чому потрібно дотримуватися своєї черги?
- Як ми можемо контролювати свою імпульсивність?
- Чи були у вас ситуації, коли вам було складно контролювати свою імпульсивність? Розкажіть про це більш детально.

Продовження:

Педагог пропонує дітям дослідити історію, як дотримуватися черги.

Світлофор самоконтролю

Ми часто потребуємо підтримки щодо вирішення проблемних ситуацій, тому важливо мати алгоритм дій, коли відчуваємо злість, гнів, роздратування тощо.

Активність сприяє розвитку в дітей життєстійкості та контролю імпульсивності.

Хід активності:

Педагог говорить, що коли відчуваємо злість, роздратування, гнів, ми можемо діяти імпульсивно, тобто не думаючи про наслідки наших дій.

Педагог заздалегідь виготовляє макет світлофора або малює його на аркуші паперу.

Педагог пропонує дітям пригадати, якого кольору сигнали світлофора, та намалювати їх на окремих аркушах паперу / вирізати їх із кольорового картону.

Педагог говорить: *«Щойно ми створили «світлофор самоконтролю».* Педагог пропонує використовувати кожний колір відповідно до рівня свого самоконтролю:

- **червоний** – «Я зупинюся і спробую заспокоїтися»;
- **жовтий** – «Мені потрібно подумати, перш ніж діяти далі»;
- **зелений** – «Я спокійно обміркував(-ла) ситуацію, тепер спробую обрати найкраще рішення».

Далі педагог пропонує дітям використовувати «світлофор» для різних ситуацій, які можуть викликати злість, гнів і роздратування. Він

заохочує дітей обмірковувати ситуації, зважаючи на різні сигнали «світлофора».

Приклади ситуацій:

Я довго стою в черзі до своєї улюбленої гойдалки.

- **червоний** – Що ви відчуваєте? Що потрібно зробити, щоб заспокоїтися?

Я гніваюся, бо гойдається хтось один. Мені потрібно заспокоїтися, тому я зроблю кілька глибоких вдихів і видихів.

- **жовтий** – Якими різними способами можна вирішити цю ситуацію?

Я розглядаю різні способи виходу з цієї ситуації: поговорити з дитиною, яка гойдається, та спробувати домовитися; попросити допомоги в педагога; обрати іншу розвагу.

- **зелений** – Який спосіб ви б обрали? Чому?

Запитання для обговорення:

- У яких ситуаціях у повсякденному житті вам хотілося зупинитися та заспокоїтися (показати червоний сигнал «світлофора»)? Розкажіть про це більш детально.
- Що ви можете зробити, щоб заспокоїтися, а колір сигналу «світлофора» змінився на жовтий?
- Чому важливо обмірковувати декілька способів вирішення ситуації?
- Якими можуть бути наслідки, якщо не обмірковувати ситуацію та діяти імпульсивно? Який колір сигналу «світлофора» демонструє, що ви вирішили, як діяти далі?
- Що ви відчуваєте, коли знаходите вихід із проблемної ситуації?

Продовження:

Педагог може запропонувати розмістити «світлофор самоконтролю» в освітньому просторі та звертатися до нього, коли виникають проблемні ситуації.

Активність, що сприяє розвитку самоусвідомлення

Умію – хочу – навчуся!

Найчастіше нам подобається займатися тим, що в нас добре виходить. І, навпаки, ми уникаємо робити те, що викликає в нас труднощі. Потрібно розуміти, як можна отримувати задоволення навіть від таких занять.

Діти вчаться визначати свої сильні сторони, а також зони розвитку.

Хід активності:

Педагог пропонує дітям поміркувати, які заняття викликають у них труднощі, а які виходять добре, та продовжити речення:

- *«У мене погано виходить...»(наприклад: малювати фарбами, співати, кататися на ковзанах тощо);*
- *«Я добре вмію...»(наприклад: грати в баскетбол, робити компліменти, танцювати тощо).*

Педагог пропонує дітям обвести долоні на аркуші паперу за допомогою олівців/фломастерів і намалювати на одній долоні їхнє улюблене заняття, а на другій – заняття, яке їм не подобається.

Педагог пропонує дітям об'єднатися в пари й обговорити улюблені заняття, а також ті, які не викликають захвату.

Запитання для обговорення:

- Ви зазначали те, що вмієте робити добре. А чи можете ви назвати ці заняття вашими улюбленими? Чому?
- Чому зазвичай нам подобається робити те, що в нас добре виходить?
- Чи завжди заняття, які в нас добре виходять, є улюбленими? Чому?
- Чи можуть заняття, які погано виходять, бути улюбленими? Чому?
- Як можна отримувати задоволення від улюблених занять, у яких ми все ж маємо труднощі?

Урятуймо принца!

У житті ми часто стикаємося з проблемами, які, здається, розв'язати неможливо.

Проте, коли ми починаємо аналізувати ситуацію, то розуміємо, що є декілька рішень, а нам потрібно обрати найкращий варіант.

Діти вчаться визначати та розв'язувати проблеми.

Хід активності:

Педагог розповідає дітям казкову історію:

«Посеред далекого невідомого лісу у високій вежі старовинного замку живе принц. Він потрапив у полон до злої відьми. Одного дня повз замок проїжджала чарівна принцеса. Вона побачила сумного принца у вікні замкової вежі й запитала, чи може вона чимось йому допомогти. Принц відповів принцесі, що дуже хоче вибратися з вежі».

Для цієї активності педагог може запропонувати будь-яку іншу історію, яка спонукатиме дітей розв'язати проблемну ситуацію.

Запитання для обговорення:

- Що міг би зробити принц, щоб самостійно вибратися з вежі?
- Які ідеї ви б запропонували принцу для розв'язання проблеми?
- Наскільки легко було запропонувати це рішення? Чому?
- Чи вдається вам знайти декілька рішень, перш ніж обрати найкращий варіант?
- Розкажіть про такі ситуації більш детально. Що ви можете зробити, щоб допомогти другові знайти розв'язання проблеми?

Активність, що сприяє розвитку відповідального прийняття рішень

Уміння робити конструктивний вибір щодо особистої поведінки та взаємодії з іншими, зважаючи на етичні, соціальні норми та правила безпеки. Уміння усвідомлювати наслідки різних учинків, з огляду на власне благополуччя та благополуччя інших.

Самоконтроль містить: визначення проблем; аналіз різних ситуацій; розв'язання проблем; оцінку наслідків; рефлексію; етичну відповідальність.

Кольорове рішення

Усім би нам хотілося розв'язувати життєві проблеми, знаходити компроміси дуже швидко. Однак іноді нам здається, що рішення немає.

У такому разі важливо знайти того, хто дійсно може допомогти, та не боятися просити допомоги.

Діти вчаться аналізувати життєві ситуації та розв'язувати проблеми.

Хід активності:

Педагог пропонує дітям пригадати проблеми, з якими вони стикалися останнім часом, і розповісти, як вони їх вирішили, передаючи м'ячик по колу.

Педагог заохочує дітей поміркувати й поділитися своїми думками за бажанням:

- Якого кольору була проблема?
- А якого кольору було її рішення?

- Якби проблема й рішення були малюнком, то що було б зображено?

Далі педагог пропонує розділити аркуш навпіл (провести лінію посередині) та з одного боку намалювати свою проблему, а з іншого – її вирішення. Педагог фасилітує об'єднання дітей у пари та пропонує поділитися думками щодо своїх малюнків.

Запитання для обговорення:

- Що ви відчували у своєму тілі, коли виникла проблема? Якими були перші емоції, коли виникла проблема?
- Як змінився ваш емоційний стан, коли розв'язали її? Як ви думаєте, чи для всіх проблем можна знайти рішення? Чому?
- До кого можна звернутися, якщо здається, що проблему розв'язати неможливо?

Чудернацька історія

Інколи самому дуже важко впоратися з певним завданням. У таких ситуаціях ми найкраще пізнаємо цінність командної співпраці.

Активність сприяє розвитку етичної відповідальності та вміння співпрацювати в команді.

Хід активності:

Запропоновану активність можна проводити і в приміщенні, і на подвір'ї.

Педагог пропонує дітям об'єднатися в команди та знайти в освітньому просторі предмети, яких вони не бачили там раніше, або предмети, які діти вже бачили, але не знають,

- Як вони туди потрапили. *Наприклад: загублену шкарпетку, букет у вазі тощо.*

Далі педагог пропонує командам скласти історію про предмет, який вони обрали. Педагог фасилітує роботу в командах:

- Як цей предмет потрапив на полицю / на подвір'я / до нашої кімнати тощо?
- Якби цей предмет міг думати, про що були б його думки? А чи є друзі в цього предмета? Хто вони?
- Куди цей предмет хотів би подорожувати?
- Діти презентують свої історії.

Запитання для обговорення:

- Які емоції ви відчували, коли спільно складали історію?

- Чи приносить вам задоволення командна співпраця? Чому?
- Що викликало найбільшу радість, коли ви працювали разом?
- Які труднощі виникали у вас, коли ви працювали разом?
- Як ви з ними впоралися?
- Що б ви порадили собі, коли наступного разу працюватимете в команді?

Активність, що сприяє розвитку суспільної свідомості
(сприйняття різних точок зору, емпатії, поваги до інших, толерантності)

Магія добрих справ

Кожному подобається, коли йому допомагають або роблять приємну несподіванку. А ще краще, коли ми отримуємо задоволення від власних добрих справ.

Активність сприяє розвитку в дітей емпатії та поваги до інших.

Хід активності:

Педагог пропонує дітям обрати людину, для якої хотілося б зробити щось приємне, та поміркувати, що б це могло бути (*наприклад: намалювати картину, спекти пиріг, допомогти по господарству, прибрати сміття тощо*).

Далі педагог пропонує дітям поділитися своїми ідеями в парах/трійках.

Запитання для обговорення:

- Чому ви обрали саме цю людину, щоб зробити для неї щось приємне?
- Як ви думаєте, що вона відчуватиме до того, як ви зробите для неї щось приємне? А що відчуватиме після? Які емоції, на вашу думку, виникнуть у вас завдяки вашій добрій справі?
- Чи робив хтось добру справу для вас? Розкажіть більш детально.
- Які емоції ви відчували?

Активність, що сприяє розвитку соціальних навичок

Зрозуміймо без слів!

Іноді ми розуміємо один одного навіть без слів. Установлюючи зоровий контакт, ми бачимо вираз обличчя та мову тіла співрозмовника й у такий спосіб вчимося краще розуміти інших.

Активність сприяє розвитку в дітей уміння спілкуватися та домовлятися один з одним за допомогою невербального спілкування.

Хід активності:

Педагог пропонує дітям розміститися на килимку в колі та говорить: – Зараз я розвернуся до вас спиною та поставлю вам запитання, на яке ви маєте відповісти без слів, лише за допомогою мови тіла. Запитання таке: «Як ви почуваетесь?»

Діти демонструють свою відповідь. Далі педагог знову встановлює зоровий контакт із дітьми та пропонує ще раз продемонструвати відповідь на це запитання.

Запитання для обговорення:

- Як ви думаєте, у якому разі ваші відповіді були зрозумілі для мене: коли я вас бачила(в) чи не бачила(в)? Чому?
- Чи подобається вам, коли з вами хтось спілкується, але не дивиться в очі? Чому?
- Чи були у вас ситуації, коли ви зрозуміли співрозмовника без слів, за допомогою лише мови тіла?
- Розкажіть про це більш детально.

Педагог пропонує дітям об'єднатися в команди (4-5 учасників) і намалювати будинок (або дерево / улюблену тварину тощо) у незвичайний спосіб:

- спілкуватися в команді можна тільки за допомогою мови тіла, без слів; учасники команди без слів домовляються та визначають порядок черги;
- по черзі малюють певну частину будинку;
- учасники, які малюють, передають естафету іншим за сигналом педагога (педагог плескає в долоні/ каже чарівне слово/ використовує шумові музичні інструменти кожні 5/10 секунд, щоб змінювалися учасники);
- команда, яка завершила малюнок, подає сигнал педагогу (учасники піднімають руки догори/ плескають долонями по колінах/ підморгують педагогу тощо).

Команди презентують свої малюнки, а педагог фасилітує ситуативне обговорення, акцентуючи на важливості невербального спілкування.

Практичні рекомендації для вчителів початкових класів

- Інтегруйте розвиток Soft skills у повсякденний освітній процес.

- Підтримуйте відкриту й доброзичливу атмосферу в класі.
- Залучайте учнів до аналізу власної поведінки та результатів роботи.
- Використовуйте методики рефлексії після кожного завдання або проекту.
- Створюйте ситуації, у яких учні безпосередньо визначають і розв'язують конкретні суспільні проблеми та ситуації (особливо проблеми своєї місцевості, найближчого середовища та інших груп, до яких належать учні).
- Розвивайте м'які навички не лише через навчання, а й через позашкільну діяльність (гуртки, екскурсії, заходи).

Узагальнюючи викладене, можемо зробити висновок: формування м'яких навичок має стати одним із ключових завдань сучасної освіти. Це підвищує мотивацію учнів, їхню залученість в освітній процес, що не лише сприяє гармонійному розвитку особистості, а й забезпечує учням можливості для успішної соціалізації та професійного становлення. Інтеграція Soft skills в освітній процес початкової школи закладає фундамент для майбутнього успіху учнів у житті та кар'єрі.

Роль учителя в сучасному світі трансформується: він перестає бути просто носієм знань, а стає ментором, наставником, фасилітатором освітнього процесу. Завдання його – не тільки дати учням інформацію, а й навчити їх самостійно здобувати знання, критично мислити, розв'язувати проблеми, співпрацювати й адаптуватися до постійно змінного світу, формувати як тверді навички (hard skills), так і м'які навички (soft skills).

Використані та рекомендовані джерела

1. Основні аспекти формування навичок Soft skills у конкурентоспроможного робітника XXI ст. в умовах воєнного стану: матеріали циклу науково-методичних вебінарів та педагогічних читань учасників педагогічного експерименту регіонального рівня з теми «Формування м'яких навичок (soft skills) майбутніх кваліфікованих робітників в освітньому середовищі закладу професійної (професійно-технічної) освіти. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/32/part_1/25.pdf
2. Муравйова І. О., Мар'янюк Я. Г., Осадча А. О. Soft skills у сучасних реаліях української освіти. URL: <https://mehovschic.ptu.org.ua/wp-content/uploads/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-.pdf>
3. Soft Skills, щоб навчити своїх дітей. URL: <https://mp.moonpreneur.com/blog/soft-skills-to-teach-your-kids/>

Психолого-педагогічна підтримка дитини молодшого шкільного віку щодо подолання освітніх втрат у початковій школі

Оксана ЗАЛІСЬКА,
ст. викладач кафедри методики
дошкільної та початкової освіти
КВНЗ «Харківська академія
неперервної освіти»

Війна в Україні призвела до руйнівних наслідків для дітей у таких масштабах і темпах, яких не було з часів Другої світової війни, – заявляє ЮНІСЕФ.

І система освіти України опинилася в нових реаліях функціонування, а перед освітянами постали такі питання, які до сьогодні ніхто не вирішував ...

Травматичні події, спричинені війною, у свою чергу, несуть проблеми в освітній галузі та пов'язані з ними шкільні перебої, які порушують «нормальний» баланс, сприймаються школярами як стресові події...

Так, уже більше 1000 днів Україна живе в умовах війни. Учасники освітнього процесу постійно змушені адаптуватися до нових умов. Через тривалі перебої та відсутність електропостачання, доступу до інтернету, перебування в укриттях освітні втрати учнів зростають у геометричній прогресії...

*У стані війни діти шкільного віку належать до вразливої категорії населення. За небезпеки дитина тривалий час перебуває в стресовому стані, позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюють процес повноцінної соціалізації дитини. А діти, вимушено переміщені із зони активних бойових дій, зазвичай стикаються з великими проблемами соціальної адаптації. Але розвиток особистості молодшого школяра не припиняється! **І завдання педагогів – допомогти дитині розвиватися гармонійно, незважаючи на негаразди життя, допомогти подолати освітні втрати!***

І більше того, освітні втрати в дітей початкових класів можуть бути викликані різними чинниками: пандемією, переходом на дистанційне навчання, частими змінами вчителів, переїздом, емоційним стресом або індивідуальними особливостями розвитку чи навіть сімейними

обставинами. У дітей молодшого шкільного віку вони часто проявляються у вигляді прогалин у знаннях, зниженням мотивації до навчання, емоційним напруженням і труднощами у спілкуванні з однолітками та вчителями.

Ефективна психолого-педагогічна підтримка допомагає мінімізувати освітні втрати, сприяє емоційній рівновазі та відновленню навчальної мотивації. Така підтримка молодших школярів у початковій школі спрямована на забезпечення гармонійного розвитку дитини, компенсацію навчальних прогалин і створення умов для подальшого успішного навчання. Можна сказати, що це комплекс заходів, спрямованих на допомогу дитині в освоєнні пропущеного чи недостатньо засвоєного навчального матеріалу, розвитку мотивації до навчання та підтримку її емоційного стану, а також створення сприятливих умов для успішної адаптації до навчання. Така підтримка є комплексною та охоплює психологічний, педагогічний і соціальний аспекти.

Розглянемо основні цілі психолого-педагогічної підтримки:

1. *Відновлення освітніх компетенцій:* засвоєння базових знань і навичок, зокрема в читанні, письмі, математиці.
2. *Розвиток когнітивних навичок:* пам'яті, уваги, мислення.
3. *Підтримка емоційного стану дитини:* зменшення тривожності та стресу, пов'язаного з навчанням.
4. *Розвиток соціально-комунікативних навичок:* підвищення здатності взаємодіяти з однолітками та педагогами.
5. *Стимулювання пізнавальної активності й мотивації:* формування інтересу до навчання та впевненості у власних силах.
6. *Формування впевненості у власних силах:* підтримка позитивного сприйняття себе, розвиток упевненості у своїх здібностях.

На які ж ключові напрями психолого-педагогічної підтримки слід звернути увагу педагогові?

По-перше, це діагностика освітніх втрат, зокрема:

- виявлення рівня засвоєння основних компетенцій (читання, письмо, рахунок);
- проведення оцінки рівня знань, навичок і компетенцій дитини (діагностичні роботи);
- спостереження за поведінкою дитини в навчальному процесі;
- оцінка емоційного стану дитини та її готовності до навчання;
- аналіз причин освітніх прогалин (карантин, хвороби, соціальні фактори тощо);

- використання методик для визначення прогалин у навчанні (тести, спостереження, бесіди, інтерв'ювання батьків і вчителів для з'ясування причин прогалин).

По-друге, розроблення індивідуального плану відновлення знань і навичок, а саме:

- розроблення індивідуальних освітніх траєкторій;
- адаптація навчальних матеріалів під потреби конкретної дитини;
- включення методик, які сприяють ефективному відновленню втрачених знань;
- планування заходів для підвищення мотивації;
- використання різних методик навчання, адаптованих до потреб і можливостей дитини;
- дозування навчального навантаження з урахуванням особливостей дитини;
- зменшення обсягу навчального матеріалу для дітей, які відчують труднощі.

По-третьє, розвиток навчальної мотивації учнів:

- упровадження ігрових методів навчання (наприклад, інтерактивні завдання, квести);
- використання позитивного підкріплення за успіхи, запровадження так званої системи заохочень (таблички досягнень, нагороди за зусилля);
- створення умов для відчуття успіху та подолання страху невдач (залучення дитини до цікавих навчальних проєктів, які відповідають її інтересам).

По-четверте, емоційно-психологічна підтримка учнів:

- підтримка довірливих стосунків між учасниками освітнього процесу (педагогом, психологом, батьками та дитиною);
- проведення тренінгів із розвитку самооцінки;
- застосування арттерапевтичних технік для зняття емоційної напруги;
- використання ігрових форм роботи для покращення настрою та стимуляції інтересу до навчання;
- навчання дітей технік саморегуляції (дихальні вправи, релаксація);
- робота з батьками для формування сприятливого домашнього середовища.

По-п'яте, формування ключових компетенцій:

- особлива увага базовим навичкам – читанню, письму, рахунку (додаткові заняття з формування базових навичок у читанні, письмі та математиці);
- розвиток критичного мислення, комунікативних і соціальних навичок;
- навчання стратегій організації власної діяльності (планування, управління часом);
- стимулювання самостійності у виконанні навчальних завдань.

По-шосте, наявність корекційно-розвивальних занять:

- використання ресурсних ігор, які розвивають пам'ять, увагу, мислення;
- проведення групових чи індивідуальних занять із корекційним педагогом для дітей з ООП;
- проведення групових чи індивідуальних занять із психологом.

І всі ці напрями роботи мають проходити у співпраці педагогів, психологів і батьків (регулярні консультації з батьками щодо прогресу дитини чи спільна участь у вирішенні проблем навчання та поведінки).

Зокрема, робота з батьками може бути у вигляді консультації щодо підтримки дитини вдома, навчання батьків ефективних способів мотивації чи спільної роботи над створенням сприятливого навчального середовища.

Також маємо дбати про соціальну інтеграцію учнів, наприклад, через роботу з розвитком комунікативних навичок, організацію групових занять для розвитку комунікативних навичок або для зниження почуття ізольованості, стимулювання взаємодії з однолітками через проєктну діяльність і заохочення участі в позакласних заходах для покращення соціальної адаптації.

На які ж конкретні методи та форми підтримки слід звернути увагу педагогам?

Психологічні методи:

- *Арттерапія:* малювання, ліплення, створення аплікацій для зняття напруги та формування позитивного настрою, музика для розвитку креативності, емоційного вираження та зняття стресу.
- *Казкотерапія:* створення казок, які навчають долати труднощі.
- *Ігрова терапія:* використання рольових ігор для розвитку навичок взаємодії та мотивації.

- *Робота із самооцінкою:* вправи, спрямовані на зміцнення віри у власні сили.
- *Тренінги емоційної грамотності:* навчання дітей розпізнавати свої емоції, справлятися з ними та знаходити підтримку.
- *Навчання саморегуляції:* формування навичок тайм-менеджменту (планування часу на навчання та відпочинок), навчання методів концентрації уваги, підтримка у формуванні звички завершувати розпочаті завдання.

Педагогічні методи:

- *Дидактичні ігри:* застосування інтерактивних завдань для відновлення базових знань.
- *Когнітивні вправи:* наприклад, ігри на розвиток уваги, пам'яті та мислення (ребуси, пазли, завдання на спостережливість – з'єднати цифри у послідовності, знайти зайве) чи поетапне освоєння складного матеріалу через розбиття завдань на простіші кроки.
- *Індивідуальне навчання:* персоналізовані завдання для дитини.
- *Метод проєктів:* організація мініпроєктів для стимулювання пізнавальної активності учнів або робота над невеликими навчальними проєктами, які сприяють зацікавленості у навчанні.
- *Мультимедійні ресурси:* використання цифрових платформ для інтерактивного навчання.
- *Робота в малих групах:* стимулювання взаємодії між дітьми.
- *Колективні завдання:* вправи, що сприяють співпраці та взаємопідтримці в класі (наприклад, «Ми команда!»).
- *Метод «Щоденник досягнень»:* дитина записує або малює свої щоденні успіхи, навіть найменші.
- *Релаксаційні вправи:* наприклад, «Повітряна кулька» (глибоке дихання), «Квітка-свічка» або «Відпочинок лева», «Склянка лимонаду», «Дерево» (розслаблення через гру).
- *Мотиваційні вправи:* наприклад, створення карти мрій, де дитина уявляє себе успішною в навчанні.

До того ж обов'язково слід паралельно вести роботу з батьками. Це можуть бути консультації з питань створення сприятливих умов для навчання вдома, уникнення тиску на дитину через оцінки чи результати, взаємодія щодо відстеження прогресу дитини, навчання батьків ефективних методів мотивації та підтримки, похвали за зусилля, а не лише

за досягнення, розуміння емоційного стану дитини, знаходження слів підтримки.

Отже, для ефективної психолого-педагогічної підтримки учнів молодших класів щодо подолання освітніх втрат слід дотримуватися рекомендацій для реалізації підтримки, зокрема таких:

1. *Створення сприятливого середовища:* забезпечення психологічного комфорту, урахування індивідуальних потреб дитини.

2. *Постійний моніторинг прогресу:* регулярне оцінювання рівня засвоєння знань.

3. *Командний підхід:* командна робота педагогів, психологів, соціальних працівників і батьків.

4. *Залучення інтерактивних методів:* поєднання традиційних та інноваційних форм навчання.

Комплексна психолого-педагогічна підтримка дозволяє ефективно подолати освітні втрати, сприяє всебічному розвитку дитини та формуванню її готовності до подальшого навчання. Важливо забезпечити систематичність і підтримку в процесі подолання освітніх втрат, а також ураховувати індивідуальні особливості кожної дитини.

Дотримання всіх означених вище аспектів сприяє таким очікуваним результатам:

- відновлення втрачених базових знань і навичок;
- поліпшення рівня засвоєння навчальних компетенцій;
- формування стійкої мотивації до навчання та інтересу до шкільного життя;
- успішна інтеграція в навчальний процес і колектив;
- зниження рівня тривожності та страху перед помилками, а також покращення емоційного стану дитини;
- зростання впевненості дитини у власних силах і зменшення страху невдач;
- повернення інтересу до навчання, зростання успішності завдяки впевненості у власних силах.

Крім того, психолого-педагогічна підтримка дітей молодшого шкільного віку щодо подолання освітніх втрат повинна бути постійною та охоплювати всі аспекти їхнього життя: навчання, емоції, спілкування. Тільки в партнерстві з батьками, учителями та психологом можна ефективно допомогти дитині подолати освітні втрати та гармонійно розвиватися. Також важливо пам'ятати, що подолання освітніх втрат

може зайняти певний час, тому важливо бути терплячими та надавати дітям постійну підтримку.

Використані та рекомендовані джерела

Антонова А. Вебінар «Емоційний інтелект в умовах війни: ресурси для дітей та вчителів». URL: https://www.youtube.com/watch?v=0vjDRgO5Su0&ab_channel=EdEra
<https://www.unicef.org/ukraine/stories/about-post-traumatic-stress-disorder>
<https://library.vspu.edu.ua/inform/cit.htm>
<https://naurok.com.ua/instrumenti-podolannya-osvitnih-vtrat-u-pochatkoviy-shkoli-430994.html>
<https://www.youtube.com/watch?v=uDED6N1RLBI>
<https://k-s.org.ua/ptsd/>
<https://www.youtube.com/watch?v=Nr3y4Ehz2Vg>
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2022/04/03/List-1.9-766-12.12.19.pdf>
<https://uni.cf/40gz9TR>
<https://uni.cf/3Rj7Vb9>
<https://vseosvita.ua/library/rozrobka-derevo-emotsii-609990.html>
<https://osvitoria.media/opinions/shho-hvylyuye-batkiv-u-novomu-navchalnomu-rotsi/>
<https://znayshov.com/News/Details/mizhnarodnyi-dosvid-podolannya-osvitnikh-vtrat-shcho-varto-vrakhuvaty-ukraini>

Редактор: *Тетяна Писаренко*

Технічне редагування: *Севіль Семисошенко*

Електронне видання

Харківська академія неперервної освіти
61057, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 24,
тел. / факс (057) 731-21-31,
E-mail: kvnz.hano@gmail.com
Web-сайт: edu-post-diploma.kharkov.ua